Кентавр

Небо — це сутність, недоступна розумінню людини; сутність землі осягненна для неї. Сама ж людина — створіння, суще на грані між землею і небом.

Карл Барт

І все ж необхідно було, щоб хтось життям своїм відпокутував цей давній гріх — викрадення вогню. Трапилось так, що Хірон, найшляхетніший з кентаврів (було таке плем'я напівлюдей-напівконей), блукав світом, немилосердно страждаючи від рани, яку дістав за дуже дивних і нещасливих обставин. А сталося це на весіллі одного фессалійського лапіта, коли якийсь буйної вдачі кентавр спробував викрасти наречену. Зав'язалася жорстока битва, і в загальному замішанні Хірона, цілком безневинного, поранили отруйною стрілою. Приречений на вічні муки, без надії на зцілення, безсмертний Хірон прагнув одного — померти, і благав, щоб його прийняли як викуп замість Прометея. Боги почули його молитву і зняли з нього біль, відібравши заразом і безсмертя. Він помер як звичайний, стомлений життям чоловік, а Зевс зніс його між зорі, де він і сяє тепер сузір'ям Стрільця.

Міфи Стародавньої Греції в переказах Джозефіни Престон Піболді. 1897 р.

I

Колдуел повернувся, і в ту ж мить у кісточку йому вп'ялася стріла. Клас вибухнув сміхом. Біль шарпнувся догори, просвердлив коліно і, розбухаючи, дуднячи, виповнював живіт. Погляд Колдуела прикипів до дошки, де він щойно вивів крейдою цифру 5 000 000 000 — приблизний вік Всесвіту. Сміх — здивоване скімління, що поступово переросло у

свідомий глумливий регіт — здавалось, ополчився проти нього, здер такий жаданий панцир самотності, де б він міг побути з цим болем сам на сам, оцінити його за силою, тривалістю, розібратись в його анатомії. А той уже закинув щупальце в голову, уже розпластав вологі крила по стінках грудної клітки — і він, сліпий серед пурпурової темряви, відчув себе птахом, що прокидається зі сну. Дошка — білуватий шмат сланцю зі слідами вчорашніх патьоків — огорнула свідомість липкою плівкою. Біль волохатими лапами, здавалось, виштовхував з нього серце й легені, а коли протиснувся до горла, Колдуел ухопив власний мозок і, мов кусень м'яса на тарелі, тримав високо над головою, чимдалі від тих хижих лап. Кілька хлопців у яскравих сорочках всіх кольорів райдуги повискакували з-за парт і, топчучись брудними черевиками по відкидних сидіннях, із захватом цькували свого вчителя. Шум і гам став нестерпний. Колдуел покульгав до дверей і зачинив їх за собою під дикий, переможний рев.

За кожним кроком по коридору оперений кінець стріли терся об підлогу. Металічний скрегіт і жорстке шелестіння зливалися в один неприємний звук. У шлунку почалися нудотні спазми. Довгі охристі стіни коридора розпливались і хиталися перед очима; двері класів, з квадратиками нумерованих матових шиб, здавались експериментальними платами у товщі активізованої рідини, насиченої дитячими голосами, що декламували по-французькому, співали гімни, обговорювали питання соціології. Avez-vous une maison jolie? Oui, j'ai une maison très jolie, за стиглих нив бурштин, за пурпур гір величних над щедрістю долин впродовж нашої історії, діти мої (це голос Фола), авторитет федерального уряду, сила і вплив його зросли, але не забуваймо, діти мої, що створені ми як союз суверенних республік. Сполучені, хай бог тебе благословляє, нехай добро росте, братерством цвіте... Пісня ця, справді гарна, тупо бриніла в голові. Від краю і до краю. Стара мура. Вперше він чув її ще в Пассеїку. Як він змінився з тих пір, як здивачів! Верхня половина його "я" витала десь у зоряному царстві ідеалів і юних, дзвінких голосів, а нижня загрузла в трясовині, що кінець кінцем поглине його з головою. Черкаючи об підлогу, стріла дедалі більше роз'ятрювала рану. Він спробував був не ступати на цю ногу, та решта три зацокали так гучно і врізнобій, аж він налякався, що

от-от відчиняться двері і хтось з учителів стане йому на дорозі. В цю критичну хвилину колеги-вчителі були наче пастирі жаху, що загрожували загнати його назад у клас, до учнів. Легка судома звела живіт, і на блискучих від лаку дошках паркету, якраз навпроти стенду зі спортивними трофеями, що блимали на нього сотнею срібних очей, він, не збавляючи ходи, залишив розлізлу, паруючу купу темного посліду. Гидливий дрож перебіг по гладких, плямисто-сірих боках, але голова і груди, як фігура на носі тонучого корабля, стриміли уперед.

Його вабило до себе слабке водянисте мерехтіння над дверима бічного входу. Там, далеко, в кінці коридора, крізь заґратовані від дикунів вікна денне світло проникало в будинок і, ув'язнене в липкій, лакованій атмосфері школи, зависало безпомічно, наче крапля води в олії, тут-таки над входом. Туди, до тієї синюватої бульбашки світла й поривався метелик його душі, тягнучи за собою зграбне, вродливе, кремезне тіло. Нутро його здригалося: щось ніби шорстким щупальцем лоскотало піднебіння. Та він уже передчував смак свіжого повітря, впивався ним наперед. Довкола проясніло. Шарпнув подвійні двері з брудними шибами, укріпленими дротяною сіткою. Вмить подолав кілька східців, що вели униз, до бетонної площадки, захлинаючись від болю, бо стріла зачіпала металеві стояки перил. Поруч сходів, на гладкій з тьмяним полиском стіні кваплива дитяча рука нашкрябала олівцем лайливе слово. Колдуел ухопив мідну ручку дверей і, рішуче стиснувши губи, з очима, повними муки і страху, вирвався надвір.

З ніздрів йому вихопились дві морозяні хмарки. Стояв січень. Чиста блакить неба розкинулась над головою могутньою, однак незбагненною величчю. Чималий майданчик за школою, засаджений по кутах сосонками, навіть серед зими зеленів підстриженою травою, та зелень ця була якась неприродна, вироджена, задубіла. По дорозі перед школою, подзенькуючи, плив до Елі трамвай. Майже порожній,— була одинадцята, і всі їхали за покупками в протилежному напрямку, до Олтона,— трамвай легко погойдувався на рейках, солом'яні сидіння виблискували крізь вікна золотими іскорками. Тут, перед лицем розлогого простору, біль, здавалося, притих — знітившись, шугнув

назад у кісточку й осів там, принижений і злий. Химерна Колдуелова постать налилась гідністю; плечі — трохи завузькі, як на таке дебеле створіння — розпрямилися, і він пустився бігти, мало що не гарцюючи — так стоїчно, красиво карбував кожен крок, що накульгування природно вписувалось в його ходу. Звернув на хідник між задубілим майданчиком і повною по вінця автомобільною стоянкою. Десь унизу під животом щирили зуби радіатори, зблискуючи в білім промінні зимового сонця, а подряпини на хромованому металі мінилися, мов діаманти. Від холоду йому перехоплювало подих. Позаду, в рожево-червоному громадді школи задзвенів дзвінок, відпускаючи пбкинутих ним учнів на перерву. З лінивим, ремиґаючим гулом школярі переходили з класу в клас.

Майстерня Гаммела містилася тут-таки, по сусідству з оліндженськоюшколою, відділена від неї кривою асфальтовою річечкою. Зв'язок між ними був не лише територіальний. Сам Гаммел довгі роки був членом шкільної ради, а його рудоволоса молоденька дружина, Віра, і досі вчила дівчат фізкультури. Більшість замовлень надходило в майстерню зі школи. Старші школярі тягли сюди свої допотопні авто, а молодші прибігали надувати баскетбольні м'ячі. У великій кімнаті біля парадного входу, де Гаммел вів рахунки і тримав бібліотечку пошарпаних, засмальцьованих каталогів запчастин і де на двох зсунутих докупи столах валялися клапті паперів, блокноти та пухкі стосики квитанцій на іржавих штирях, у скриньці непрозорого скла з надтріснутою кришкою, що була скріплена зигзагоподібним пластирем для шин, завжди лежали цукерки в шелестких обгортках, чекаючи на дитячі пенні. А над півтораметровою цементною ямою, дно якої було врівень з вулицею, стояли у ряд заяложені складані стільці, де інколи — колись частенько, а тепер рідше — любили посидіти чоловіки-вчителі, покурюючи цигарки і смокчучи карамельки, арахіс у глазурі чи таблетки від кашлю,— викладали туго зашнуровані, начищені черевики на загородку і дозволяли собі розслабитись, розпру-жити змучені нерви, поки внизу, у тристінній ямі, темношкірі помічники Гаммела лагодили й мили автомобіль, наче якесь велетенське металеве немовля.

До цієї основної, найбільшої частини гаража вів асфальтовий спуск, весь у виїмках і пухирцях — шорсткий, подзьобаний, плямистий, мов скам'яніла вулканічна лава. У широкій, зеленого кольору брамі були прорізані невеликі, у людський зріст, двері; біля засува виднівся синій, з патьоками, напис: "ЗАЧИНЯЙТЕ ДВЕРІ". Колдуел підняв засув. Довелось обернутись, щоб зачинити ті двері, і він аж закляв від болю. ^

Він опинився в густій і теплій темряві, що спалахувала іскрами. Брудна від мастила долівка цієї печери лисніла чорним воском. З того боку довгого верстака дві невиразні постаті в захисних окулярах чаклували над струменем полум'я, що розлітався сухими бризками. Ще хтось, блиснувши круглими білками очей на чорному обличчі, проповз біля нього на спині і зник під черевом автомобіля. Звикнувши до темряви, Колдуел побачив довкола купи авточастин, що здавалися примарними і нетривкими: ось крила легкових машин, схожі на панцирі, ось наїжачені двигуни, мов вирвані з тіла серця... Розіскрене повітря сичало й стугоніло від глухих, сердитих ударів. Поряд стара, боката пічка пашіла жаром крізь потріскані шви. Йому не хотілось відриватися від цього тепла, хоч стріла починала плавитись, а в шлунку знову збирався непевний дрож.

На порозі майстерні з'явився сам Гаммел. Ідучи йому назустріч, Колдуел пережив кумедне відчуття, що перед ним — дзеркало, бо Гаммел теж накульгував. Ще дитиною трапилось йому впасти так нещасливо, що тепер одна нога була коротша за другу. Згорблений, блідий, постарілий — останні кілька років далися панові механіку взнаки. Компанії "Ессо" і "Мобілгаз" за кілька кварталів від його гаража збудували свої станції обслуговування, і тепер, коли війна скінчилась і кожен, хто хоч трохи нажився на ній, міг купити собі нову машину, попит на ремонт різко впав.

— О Джордж! Хіба вже обід? — Голос у Гаммела сам по собі був негучний, і він завжди його підвищував, щоб перекрити шум у майстерні.

Колдуел відповів, але в цю мить зірвався каскад особливо лунких, дрібних ударів об метал і сплющив його слова; власний голос, тонкий і напружений, немовби завис, затухаючи, у нього в вухах:

— Та де там, у мене урок.

— Сталося щось? — Тонке попелясте обличчя Гаммела, що де-не-де сріблилося щетиною, насторожено зніяковіло — так, наче будь-яка несподіванка могла завдати йому тільки болю. Це все через дружину, подумав Колдуел.

— Диви,— сказав він,— що мені ті кляті діти зробили.— І виставив ногу на крило автомашини, підгорнувши штанину.

Механік схилився над стрілою, помацав пальцями оперення. У шкіру на суглобах глибоко в'ївся бруд, пучки, масні від мастила, на дотик здавались шовковими.

— Сталева,— ствердив він.— Твоє щастя, що пройшла наскрізь.

Він посигналив, і, деренькочучи по чорній нерівній підлозі, до них під'їхала невеличка тринога на коліщатах. Гаммел узяв звідти кусачки для дроту — з ліктевим упором, щоб був кращий захват. Охоплена страхом свідомість Колдуела вислизнула і попливла, наче повітряна кулька з неуважної дитячої руки. Запаморочений розум намагався зобразити кусачки графічно, як діаграму сил: виграш в силі дорівнює прикладеному зусиллю мінус сила тертя, помноженому на відношення плеча важеля АО (О — вісь ножиць) до плеча ОБ (Б — точка стику блискучих ріжучих країв), помножити його на ще один виграш у силі за рахунок ліктевого упору та на ще один — від твердої, робочої Гаммелової руки,— сила напружених м'язів і жорстких пальців, збільшена п'ятикратно: Вс Х Вс Х 5Вс = міць титана. Гаммел нахилився, так що Колдуел міг би опертись на його плече. Але, не впевнений, чи саме цього від нього чекають — а ризикнути боявся,— Колдуел так і

лишився стояти, дивлячись у стелю. Гар та павутиння, що осіли на сучкуватих дошках, розмалювали її під оксамит. Коліном він відчував, як здригається механі-кова спина кожного разу, коли зривалися кусачки, відчував крізь шкарпетку дотик металу до шкіри. Крило під ногою похитувалося. Плечі Гаммела напружились, і Колдуел зціпив зуби, щоб не закричати, бо кусачки, здавалось, вгризалися не в метал, а в його власний нерв, що виступав із тіла. Клац! Зримий спалах болю пронизав його наскрізь і запалахкотів у голові, та тут плечі Гаммела обм'якли.

— Кепська справа,— сказав механік.— Я гадав, вона порожня всередині... Ходи-но туди, до верстака.

На тремтячих ногах — здавалось, тонких і хитливих, як велосипедні спиці — Колдуел рушив за ним і слухняно поставив ногу на ящик з-під кока-коли, що його механік видобув з-поміж закіптюженого мотлоху під верстаком. Намагаючись забути про стрілу, яка, мов подряпина на нижній половинці ока, скрізь його переслідувала, Колдуел зосередив погляд на кошику з поламаними насосами. Гаммел підтягнув за шнур оголену електричну лампочку. Вікна зовні були зафарбовані; на простінках висіли низки гайкових ключів, круглоголові молотки з ручками, обмотаними ізоляційною стрічкою, електросвердла, викрутки у ярд завдовжки, ще якісь хитромудрі, гнуті і кручені, інструменти, про назви і призначення яких він і уявлення не мав; акуратні мотки старого, уживаного дроту, штангенциркулі, кліщі і — то тут, то там, у нішах чи й просто, де було вільне місце, прикріплені пластирем чи приклеєні до стіни — пошарпані й пропалені, старезні рекламні плакати. На одному сиділа кішка з піднятою лапою, на іншому казковий велетень даремно силкувався розірвати патентований приводний пас. "ТЕХНІКА БЕЗПЕКИ — НАСАМПЕРЕД",— гласив один плакат, а ще один на віконній шибі: "БЕРЕЖІТЬ ІНШИХ ВАМ НІХТО НЕ ДАСТЬ".

Як матеріальний вияв торжества матеріального світу, поверхня верстака була всипана гумовими шлангами, мідними трубками, графітними стрижнями, залізними колінами з різьбою, банками мастила, дерев'яними брусками, ганчірками, застиглими краплями металу і

різним запиленим сміттям. Весь цей мотлох на столі, разом з інструментами, час від часу освітлювався сліпучими спалахами світла з того краю верстака, де двоє робітників клепали щось на зразок декоративного пояса для жінки з тонким станом і пишними стегнами. Гаммел натягнув на ліву руку азбестову рукавицю, а з купи на столі добув чималий шматок бляхи. Надрізавши його до половини, одним метким, спритним рухом перетворив його у конусоподібний щиток і настромив на стрілу позад Колдуелової щиколотки.

— Так тебе пекти менше буде,— пояснив він і клацнув пальцем незахищеної руки.— Арчі, можна газовий різак на хвилинку?

Один з помічників обережно, щоб не заплутатись у причіпних шлангах, приніс ацетиленовий пальник. Це була чорна довгаста трубка, що плювалася полум'ям, зеленкуватим по краях. Між носиком пальника і струменем полум'я видні-лась порожня прогалина. Колдуел панічно затис щелепи. Живий нерв. Стиснувся увесь перед неминучим болем.

Болю не було. Якимсь дивом він опинився в центрі величезного знеболюючого ореолу. Довкола нього — по стінах, по верстаку — стрибали налякані трикутники тіней. Притримуючи щиток рукою в рукавиці, Гаммел, мружачи очі без захисних окулярів, вдивлявся в розжеврену шиплячу серцевину Колдуелової щиколотки. Обличчя його — мертвотно-бліде, химерно спотворене ракурсом — світилося одержимістю. Колдуел побачив пасмо бляклого сивого волосся, що вибилося йому на чоло і зникло, розчинившись у хмарці диму. Помічники мовчки спостерігали. Здавалось, кінця цьому не буде. Колдуелові починало робитися гаряче, а в тих місцях, де бляха торкалася ноги, відчутно припікало. Він заплющив очі і десь під самим тім'ям бачив, як стріла корчиться й тане, випускаючи молекулу за молекулою. Щось маленьке, металеве дзенькнуло об підлогу. Лещата, що досі затискали стопу, розійшлися. Він розплющив очі Пальник погас; жовте електричне світло видавалося брунатним.

— Ронні, будь добрий, дай мені мокру ганчірку,— сказав Гаммел. І пояснив: — Не виймати ж її гарячою.

— Золоті в тебе руки,— сказав Колдуел. Голос його прозвучав несподівано тихо, і похвала вийшла якась нежива. Дивився, як Ронні, одноокий плечистий хлопчина, сполоскує масну ганчірку у відерці з чорною водою, що стояло віддалік під другою такою ж голою лампочкою. Відблиски світла у збуреній воді борсались і випорскували, мовби рвалися на волю. Ронні подав ганчірку Гаммелові; той, присівши, приклав її до металевого обрубка. Холодні цівки потекли Колдуелові у черевик, і разом з шипінням до нього донісся легенький приємний запах.

— Почекаємо трошки,— сказав Гаммел і лишився сидіти навпочіпки, обережно притримуючи штанину над раною.

Колдуел піймав на собі погляди трьох помічників — третій щойно виліз з-під автомашини — і принижено посміхнувся. Тепер, коли мить полегшення була вже близько, обізвалося інше почуття — розгубленості. Та у відповідь на його посмішку всі троє насупились. Для них це було те ж саме, якби автомобіль раптом заговорив. Колдуел відвів очі й почав думати про щось дуже далеке: про зелені поля, про Харікло, молоденьку ще і податливу, про Пітера, як той був малим хлоп'ям, і він катав його на дитячому кріселці з коліщатами і кермом по хіднику попід каштанами, підштовхуючи ззаду довгим розсошком. Вони жили надто скромно, щоб дозволити собі справжній дитячий візок; отак хлоп'я навчилося кермувати — чи не зарано? Він завжди думав про малого, коли мав на те час.

— Ну, Джордже, тепер тримайся,— мовив Гаммел.

Стріла, різонувши болем, вислизнула з рани. Гаммел підвівся розчервонілий — чи то від вогню, чи від задоволення. Троє недорікуватих помічників миттю обступили його, штовхаючись один поперед одного, і розглядали сріблястий стрижень, замазаний кров'ю.

Щиколотка, звільнившись нарешті від свого тягаря, якось наче обм'якла; у черевик натікала поволі теплувата рідина. Біль змінив барви, перейшов у світлішу, цілющу частину спектру. Тіло знало. Серце і далі нило, але нило ритмічно, у такт живій природі. Гаммел нахилився і підняв щось з долівки. Понюхав і вклав те щось, що ще дихало жаром, Колдуелові в долоню. То був наконечник стріли. Тригранний і так гостро заточений, що грані плавно вгиналися усередину. Здавалося неймовірним, щоб ця маленька, тонкої роботи річ могла спричинити стільки лиха. Колдуел помітив, що від нервового і фізичного напруження долоні в нього вкрилися плямами; чоло змокріло від поту.

— Нащо ти його нюхав? — поцікавився він.

— Чи часом не отруєний.

— Та чого б він мав бути отруєний, правда?

— Хто його знає. Тепер такі діти, що...— І додав: — Нічим ніби не пахне.

— Ні, вони на таке не здатні,— наполягав Колдуел, перебираючи в пам'яті уважні, ввічливі обличчя — Ахілл, Геркулес, Ясон, Асклепій...

— Звідки у них гроші беруться? Ось що хотів би я знати,— мовив Гаммел наче для того, щоб відвернути його від важких думок. Тоді підніс до очей обрізок і витер кров об рукавицю.

— Якісна сталь,— зауважив він.— Це дорога стріла.

— А хто ж їм, поганцям, дає, як не батьки? — сказав Колдуел. Він почув себе краще; в голові проясніло. Урок,— він мусить іти на урок.

— Дуже вже тепер усі грошовиті стали,— з ноткою неприязні сказав старий механік.— Яку б залізяку отой Детройт не випустив — усе

скуплять.— Лице його знов посіріло, набрало свого звичного ацетиленового відтінку; тонкорисе і зморщене, як листок зім'ятої фольги, сповнившись тихим стражданням, воно стало майже жіночим, і Колдуел занепокоївся.

— Скільки я тобі винен, Еле? Мушу вже йти. Зіммерман мене з'їсть.

— Ніскільки, Джордже. Не будем про це. Я й так радий, що зумів помогти.— Він засміявся.— Не кожного ж дня доводиться висмикувати стріли з живого тіла!

— Мені буде незручно. Я звернувся до фахівця по фахову допомогу... — Він удав, що шукає гаманця у внутрішній кишені.

— Не треба, Джордже. Це ж хвилинна робота. Не будь дріб'язковим, сприйми як послугу, та й годі. Віра каже, ти один з небагатьох, хто їй життя не труїть.

Колдуел відчув, як у нього здерев'яніло обличчя: цікаво, наскільки Гаммел свідомий того, через що його Вірі труять життя... Треба йти.

— Еле, я тобі дуже, дуже вдячний. Справді.

Якби то знаття, що його робити з отією вдячністю! Отак проживеш життя у місті, і людей, буває, в ньому любиш, а сказати їм про це не скажеш, бо соромишся.

_ На,— сказав Гаммел.— Цього не береш? — І простягнув йому лискучий стрижень. Наконечник Колдуел вже раніше механічно вкинув у бокову кишеню пальта.

— Ні, хай йому біс! Лиши собі.

— Мені воно нінащо. Такого добра в майстерні повно-повнісінько. А ти покажи Зіммерманові. Куди це годиться, щоби вчитель у школі терпів подібне свинство!

— Ну добре, Еле, твоє зверху. Дякую. Дуже тобі дякую.— Сріблистий обрубок був надто довгий і стирчав із кишені, мов автомобільна антена.

— Вчителя оберігати треба від таких дітей. Так Зіммерманові і скажи.

— Ти йому скажи. Може, тебе він послухає.

— А чому б і ні? Без жартів — чому б і ні?

— А я й не жартую.

— Я ж був у раді, котра прийняла його на роботу,— знаєш?

— Знаю, Еле.

— І до цих пір шкодую.

— Не треба, ради бога.

— Не треба?

— Він розумний чоловік.

— Так, але... щось там не те.

— Зіммерман уміє керувати, тільки дисципліни в нього нема.— Новий приступ болю затопив ногу по коліно.

Колдуелові здалося, що він збагнув суть Зіммермана ясно, як ніколи, і висловився про нього дуже влучно, та Гаммел, як на зло, не второпав і лише повторив своє:

— Щось там не те.

Його муляло болісне відчуття часу, аж усередині все перевертало.

— Я мушу йти.

— Щасливо. Скажи Кассі, нам тут сумно без неї.

— Зате їй весело. Пурхає там, як пташка. Це те, про що вона завжди мріяла.

— А тато Крамер як?

— Люкс. Сто років житиме.

— Не важко отак — щодня за кермом?

— Ні,— чесно кажучи, я навіть радий. Можу принаймні з малим побалакати. Ми з ним майже не бачились, поки жили у місті.

— Хлопчик у тебе розумненький. Віра казала.

— То він у маму вдався. Я лиш прошу бога, щоб не виріс таким одороблом, як я.

— Джордже, можна тобі щось сказати?

— Звичайно.

— Не зозла.

— Кажи що хоч. Ти ж мені друг.

— Знаєш, у чому твоя біда?

— Я дурний і впертий.

— Ні, серйозно.

Моя біда в тому,— подумав Колдуел,— що воно немилосердно болить.

— У чому?

— Ти надто скромний.

— Ти попав у точку,— сказав Колдуел, повертаючись, щоб іти. Але Гаммел як зарядився:

— А машина як — тримається?

Поки Колдуели не оселилися за десять миль від міста, вони обходились без автомобіля. В Оліндже́рі скрізь можді́а дійти пішки, а до Олтона — під'їхати трамваєм. Але відкупили колишню Крамерову садибу, і автомобіль став необхідністю. Гаммел підшукав їм "б'юїк" випуску 1936 року — всього за 375 доларів.

— Машина чудова. Просто чудова. Щодня картаю себе за ту розтрощену решітку.

— її вже не звариш, Джордже. А мотор добре тягне?

— Казково. Я тобі вдячний, Еле, не думай, що я забув.

— Мотор там має бути добрий: той чоловік швидше, як на першій, не їздив. Він же з похоронного бюро.

Знову те саме. Гаммел вже сотні разів говорив йому про це. Видно, цей факт видавався йому особливо урочим.

— Я не з лякливих,— відповів Колдуел, здогадавшись, що в Гаммел овій уяві автомобіль аж кишить привидами. Хоча це був звичайнісінький, на чотири дверці, седан, в якому покійника й примістити ніде. Щоправда, чорнющий — чорнішої машини, як ця, Колдуел досі не бачив. Мабуть, дійсно-таки всі оті старі "б'юїки" покривали шелаком.

Розмовляючи, Колдуел щораз дужче непокоївся. Годинник у нього в голові безупинно цокав і цокав; школа владно кликала назад. Від безладного гаму довкола виснажене обличчя Гаммела аж наче пересіпувалось. Дивні видіння — роз'єднані вузли, обірвані проводи, плями нагару, старе залізяччя — вплітались у лихе Колдуелове передчуття: "А може, це розпадається давня дружба?" У мозку крутилося шестірнею: Покривали шелаком, "б'юїки", шелаком, шелаком.

— Ну, Еле,— рішуче сказав він,— я побіг. То ти не візьмеш ані цента?

— Годі, більше ні слова про це.

Отак воно завжди з тим оліндженерським панством. Грошей вони не беруть, зате беруть владний тон. Зроблять тобі ласку і мають себе за богів.

Він рушив до виходу, але Гаммел і собі закульгав поруч. Раптом троє циклопів заґелґотали так голосно, що вони обернулися. Арчі, видобуваючи з горла щось схоже на передсмертний пташиний клекіт, показував пальцем на підлогу. На брудному цементі виднілися мокрі

сліди. Колдуел глянув на поранену ногу — черевик геть нас як кров'ю. Чорна в брунатному світлі, вона цебеніла з рани тут-таки над п'ятою.

— Пішов би ти краще до лікаря,— сказав Гаммел.

— Піду, в обід. Хай само перестане.— Думка про отруту не давала йому спокою.— Хай стече.

Він відчинив двері, і їх огорнуло холодне повітря. Переступаючи поріг, Колдуел ненароком наліг на скривавлену ногу і аж підскочив від болю.

— Скажи Зіммерманові,— наполягав Гаммел.

— Гаразд.

— Ні, справді,— скажи.

— Це марна справа, Еле. Діти тепер зовсім не ті, що колись: Зіммерман залюбки віддає нас їм на поталу.

Гаммел зітхнув. Захисного кольору комбінезон висів на ньому мішком; з волосся посипались металеві ошурки.

— Погані часи настали...

Довгасте обличчя Колдуела дивно смикнулось — його потягнуло на жарт. Загалом почуття гумору він виказував рідко.

— Що не Золотий вік, то точно.

Шкода чоловіка, думав Колдуел, прямуючи до школи. Самотній, бідолаха, то й не набалакається ніяк, не відпустить тебе нізащо. Такі, як

він, майстри своєї справи, вже нікому не потрібні — скрізь масове виробництво. На злам. Цей відслужив своє — давай іншого. Трах. Бах. Дави їх. За підручних у нього одноокі кретини, жінка спить з цілим містом, "Мобілгаз" виживає, та й "Техако", як кажуть, теж,— кінець, безвихідь. Так спокійно, по-діловому нюхати вістря, чи не отруєне... Бр-р-р!..

Але мало-помалу, поки він шкандибав до школи, а благеньке коричневе пальто від холоду почало приставати до шкіри, настрій у Колдуела змінився. В майстерні було так тепло. І майстер був добрий до нього. Як і завжди, зрештою: Гаммел доводився племінником татові Крамеру з жінчиного боку. Свого часу його слово у раді було вирішальним — ще тоді, як Колдуел отримав цю посаду, в розпал Великої кризи, коли всі оливкові дерева позасихали і Керера блукала світом, побиваючись за викраденою дочкою. Скрізь, де капали її сльози, трава більше не проростала. Вінок на її голові розсівав трутизну, і відтоді отруйний плющ розбуявся під кожним порогом. А до того усе в Природі було прихильне Людині. Кожна ягідка мала у собі властивість любовного зілля, і якось, збігаючи легким галопом по схилах Пеліо-ну, він підстежив юну Харікло, що збирала хрінницю на лузі...

Колдуел опинився під рожевим муром школи. Звуки, що зринали в класних кімнатах, опадали на нього, наче сніжинки. Ось закалатали чимсь металевим об крихку шибку. За вікном стояв Фол, з присішком для рами в руці, і приголомшено дивився на свого колегу. Довгасті скельця його старомодних окулярів під охайно розчесаним на проділ волоссям здивовано блищали. Фол був колись бейсболістом, і в волоссі над вухами й досі виднівся пружок від каски, хоч на немолодім уже, високім чолі рікою хвилювалися зморшки. Колдуел махнув йому й став ще більше припадати на ногу, ніби показуючи, чому він не в школі. Він стрибав, наче заведена іграшка, але стрибав не так уже й вдавано: після іскрометної операції Гаммела щиколотка озивалась сумним, сиротливим болем. З кожним наступним кроком нога, здавалось, вгрузала все глибше у розпечену землю. Колдуел дійшов до бічних дверей і вхопився рукою за клямку. Судомно втягнув свіже повітря і

різко закинув голову назад, начеб його хтось покликав зверху. Ген понад край рожевої стіни волала діамантово-голуба височінь, однозначно і безконечно: "Я!"

Він закрив за собою двері і став на гумовій постілці під сходами, переводячи дух. Жовто-лискуча стіна зустріла його тією ж нецензурною лайкою. Знаючи, що на першому поверсі йому доведеться цокати повз двері Зіммерманового кабінету, Колдуел вибрав інший шлях — спустився сходами до хлопчачої роздягальні. Двері роздягальні були відчинені: скрізь порозкидувано одяг, і кілька хмаринок пари зависло в повітрі. Протиснувшись крізь ще одні двері з армованим склом, Колдуел опинився у великій півпідвальній кімнаті. Тут панувала неприродна тиша. За вчительським столом сиділа Медуза, що, як ніхто, вміла тримати дисципліну. Вона підвела очі; із скуйовдженого волосся витикалися жовті олівці. Колдуел боявся глянути їй в обличчя. З високо піднятою головою, дивлячись просто себе і рішуче затиснувши рот, він рушив уздовж стіни праворуч. З-поза стіни — там була майстерня — долинало раз по раз: хр-р-з-з-з-! е-і-і-і! — це

2 8 —133

33

зойкало під тортурами дерево. Ліворуч від нього перекочувався дитячий шемріт, наче галька під хвилями припливу. Але він, не оглядаючись, простував до дверей навпроти, де нарешті почувся в безпеці. І тільки тут озирнувся. Так і є: каблук позначив його шлях довгою низкою червоних півмісяців. Він збентежено прикусив губу — доведеться виправдуватись і вибачатись перед прибиральниками.

В їдальні метушилися жінки в зелених халатах — добували восьмицентові пакети з шоколадним молоком, укладали на тацях бутерброди в пергаментному папері, помішували суп у казанах. Сьогодні томатний. Густий нудотний дух висів між кахляних стін.

Тітонька Шроєр, гладуха, що мала сина-дантиста і фартух, аж чорний під грудьми, бо постійно впиралась животом у край плити, помахала йому дерев'яним ополоником. Колдуел розплився щирою дитячою посмішкою і теж помахав їй у відповідь. Він завжди почувався вільніше серед обслуговуючого персоналу школи — кочегарів, прибиральників, куховарок. Вони нагадували йому тих справжніх людей, яких він стрічав у дитинстві, в Пассеї-ку, штат Нью-Джерсі, де його батько був убогим священиком убогої парафії. Кожен мешканець на сусідній з їхньою вулиці мав професію, що називалася дуже просто — молочник, зварник, муляр, друкар, а кожен будинок — з його власними тріщинами на стінах, з фіранками і квітами на вікнах — своє, виразне лице. Людина скромної вдачі, Колдуел почував себе найкраще в підземних володіннях шкільного царства. Тут завжди було тепло, труби парового опалення співали, і розмови велися ділові та змістовні.

Будинок школи був спланований симетрично. З їдальні він піднявся кількома східцями і вийшов до дівчачої роздягальні. Заборонена територія. Але розгардіяш у хлопців свідчив, що зараз фізкультура у них, тож небезпеки вбрести ненароком у святую святих не було. Храм стояв пусткою. Крізь прочинені важкі зелені двері виднілася смужка бетонної підлоги, краєчок жовтавої лавки, секція замкнених шафок під високими, вкритими памороззю вікнами.

Стій!

Так, це було тут, на тім самім клаптику шорсткого цементу, до якого ноги тоді ніби примерзли... У школі поволі темніло, учні пішли, скрізь у порожніх класах в унісон цокали годинники, і він, насліпавшись у котельні над купою зошитів, втомлений і байдужий до всього на світі, проходячи по дорозі до свого кабінету повз так само прочинені зелені двері, сполохав Віру Гаммел. Стояла, повита парою, голубий рушник у грацiйно зігнутій руці, на золотистому трикутнику волосся сріблятьcя краплі роси...

— Чи гоже, щоб родич мій Хірон світив очима, як той сатир? Боги ж не чужі йому.

— Пані моя, Венеро,— схилив він у поклоні свою красиву голову.— Врода твоя так осліпила мене, що я на мить забув про нашу з тобою спорідненість.

Вона засміялась і, перекинувши золотисту косу собі на груди, ліниво провела по ній рушником.

— Спорідненість, до якої, мабуть, тобі гордість не велить признаватися? Бач, батько Крон, хай і в подобі коня, та зачав тебе сам, ще й у розквіті сил,— а мене? От, жбурнув Уранову плоть в піну морську, як сміття!

Вона відвернула голову, знову війнувши недбало заплетеною косою. Звідти на шию скотилася крапля води й поточилася вздовж ключиці. На тлі червонястої дощової хмари лінія шиї кришталево світилася; волосся довкола обличчя розмаялось гривою. Опустивши очі, вона повернулась у профіль. Хірон застиг приголомшений: нутро його забриніло, як струни на арфі. І хоча жаль її з приводу такої принизливої появи на світ був явно нещирий, він, затинаючись, узявся її втішати.

— Але ж мати моя теж народилася з Океану,— сказав він і в ту ж хвилину збагнув, що навіть крихта серйозності у відповідь на її несерйозну самозневагу була з його боку недозволенною вільністю.

Карі очі спалахнули з такою силою, що він умить забув про всю земну знаду її тіла — перед ним стояв небесний диво-твір, уособлення божественного гніву.

— Так,— відказала вона,— і мати твоя настільки зненавиділа потвору, яку привела на світ, що вблагала богів обернути її у липу, аби лиш груді тобі не давати.

Він заціпенів: своїм недалеким умом вона враз докопалась до правди, що боліла йому найдужче. Однак, нагадавши про жінку, прощення якій не було, Венера тим самим зміцнила нехіть його до себе самої.

Роздумуючи над цією легендою — там на малесенькому острівці, такому крихітному, що й розгледіти годі, наче сховано його під величезною товщею води, лежало всіма забуте напівгладке, напівволохате головоноге створіння, згусток страху, яким він пам'ятав себе у дитинстві,— роздумуючи над цією історією, схожою на десятки інших, з тою лише різницею, що один неназваний персонаж у ній носив його власне ім'я, Хірон, вже коли був дорослим, опираючись на свій життєвий досвід і знання, виснував в уяві гідний співчуття образ Філіри, дочки Океану і Тетії, не стільки розумної, скільки вродливої, що стала здобиччю свавільного Крона: той, наполоханий пильною Реєю, перекинувся жеребцем і втік, залишивши своє зурочене сім'я визрівати в спотворену плоть у лоні безвинної океаніди. Бідолашна Філіра! Мудрий Хірон бачив її розбухле від сліз обличчя, благально звернене до неба, що поміняло відтоді зоряний малюнок,— обличчя матері, яка благає звільнити її від обов'язку, що був покладений на жінку ще до появи Сторуких, ще тоді, як життєве начало квітковим пилком витало в темряві, і наказував їй бути в любові нивою-годувальницею,— ревно благає оте жорстоке небо простити їй упосліджений плід грубої сваволі, зачатий отак півсвідомо, але як же ганебно солодко! Саме у цю хвилину, на порозі метаморфози, Хірон уявляв її напрочуд виразно,— а в молодості, коли він не раз, охоплений цікавістю і смутком, блукав, придивляючись до липових дерев — мудрий, повний сил буйноволосий юнак з гладкою, лискучою шкірою, не по літах стійкий і в почутті власної гідності^ що казала йому ховати свій біль перед світом, і в своїй рішучості творити добро, через що він і став опікуном не одній сироті без матері,— кожного разу, стоячи під липою, повитий її щедрою ніжною

тінню, Хірон сам себе переконував, що в дотику її гілля, в тремтінні серцевидних листочків криється якесь ремство, якась надія на втілення знов у людську подобу, навіть радість, що син її тут і зовсім дорослий,— і від цього, та ще завдяки його доскіпливим спробам проникнення в тихе таїнство медоносного цвіту4 образ в його уяві обростав запахами, ставав відчутний на смак і на дотик і переповнювався щемливою ніжністю та добротою, якими, в хвилини екзальтації, огортала його липа і які він міг би спізнати від живої, справжньої матері, перелиті у чулі слова, у пестощі і спокійну щоденну опіку. В такі хвилини, притулившись лицем до кори, він шепотів її ім'я. Однак, попри всі його болісні намагання знайти мир душі, часто, коли він роздумував над міфом про своє народження, ті зрілі роздуми наливалися раптом гіркою дитячою образою; неза-служена спрага перших днів життя палила горло; і крихітний острівець, навіть не в сотню ярдів завдовжки, де він, перший із племені, якому суджено було жити в печерах, лежав просто неба, здавався йому уособленням всього жіноцтва — обмеженого, плиткого й самолюбного. Самолюбки. Падкі на спокусу, легкі на відразу, вони потім проливають сльози самі над собою, заплутавшись у павутинні почуттів, і лишають свій власний плід гнити десь над водою тільки тому, що на ньому знайшлося декілька кінських волосин! Отож, якщо на оцю дрібнолицю, гостру на язик богиню дивитися крізь одну грань призми, якою стала для нього легенда, то вона гідна жалю, а через іншу — варта зневаги. Так чи так — але велич Венери змізерніла. І він стримано відповів:

— Липа має багато цілющих властивостей.

Чемний докір, якщо їй так хочеться, або звичайна, безневинна констатація медичного факту. Довгі роки боротьби за життя навчили його дипломатії.

Вона пильно дивилася на нього, проводячи рушником по тілу; шкіра її була всипана прозорими краплинами, плечі злегка припали ластовинням.

_ Ти не любиш жінок,— сказала вона. Відкриття це, як

видно, її не дуже втішило. Хірон мовчав.

Венера засміялась; сяйво очей, звідки щойно струменіли багатства іншого, неземного світу, змінилося тьмяним тваринним блиском; недбало загорнувшись у рушник і притримуючи його ззаду однією рукою, вона виступила з води й торкнулася пальцем його грудей. Стривожена хвиля в ставку розійшлася широкими колами, плюснула об невисокий берег, порослий очеретом, нарцисами і фалосоподібними пуп'янками ірриса; земля під її вузькими жилавими стопами стелилася килимком, зітканим з моху і тонколистих трав, куди вплелися фіалки та бліді лісові анемони, що виросли з крові Адоніса.

— Як на мене,— голос її намотувався на звивини його мозку у такт обережним кінчикам пальців, що підкручували завитки темного руна в нього на грудях,— як на мене, я була б рада вигодувати істоту, що поєднує в собі шляхетність і розум мужа...— Вона опустила повіки,— бурштинові вії затріпотіли над щоками, обличчя набрало невинного виразу, і він відчув її погляд на власних крижах: — ... з могутнім тілом коня.

Нижня його половина, не завжди покірна його волі, гордо виструнчилась, а задні копита вкарбували в пухкий прибережний дерен два свіжі серпики слідів.

— При поєднанні складників, моя пані, часто губляться достоїнства кожного з них.

Самовдоволена, широка посмішка надала їй вигляду доволі простакуватої, ще молоденької кокетки.

— Так би й було, мій брате, якби голову й плечі ти взяв від коня, а решту — від людини.

Один з небагатьох кентаврів, який постійно спілкувався з освіченими людьми, Хірон чув цей жарт і раніше, та її хвилююча близкість якось так його одмінила, що старий дотеп видався смішним, як ніколи. Він засміявся — заіржав тонко й пронизливо; куди й дівся той стриманий тон старшого за віком родича, яким він досі звертався до неї.

— Боги б не пустили на світ такої потвори,— відказав він.

Венера замислилась.

— Твоя віра у нас просто зворушлива! Що ми такого зробили, чим заслужили таке поклоніння?

— Поклоняються смертні богам не за їхні діла,— продекламував він, — а тому, що вони — боги.— 1, сам не знаючи, чому, легесенько випнув груди, так що дотик її руки став ще відчутнішим. У раптовому збентеженні вона вщипнула його за шкіру.

— Ох, Хіроне,— сказала вона.— Якби тільки ти знав їх, як я! Розкажи мені про них. Я щось пам'яті не маю. Нагадай мені їх поіменно. Імення їхні в твоїх вустах так благородно звучать!

Покірний її чарам, охоплений непереборним бажанням дочекатись тієї миті, коли рушник вислизне з її рук, він співуче почав:

— Зевс, Пан небес, хмаровладний правитель погоди...

— Розпусний баламут.

— Його дружина Гера, покровителька святого шлюбу... —— Минулого разу, як я була в Гери, вона лупцювала

служниць, бо Зевс за останній рік не провів з нею жодної ночі. А знаєш, як він узяв її вперше? Перекинувся в зозулю.

— В одуда,— уточнив Хірон.

— Ні, в зозулю — в дурну, безмозку зозулю, як та, з годинника. Ну, назви ще кількох богів. Вони такі кумедні!

— Посейдон, володар буйногривого моря...

— Старий, одіділий матрос. Борода в нього смердить тухлою рибою. Волосся він фарбує на синьо і має цілу скриню африканської порнографії. Мати в нього була негритянкою — це видно по очах. Далі?

Хірон знав, що тут варто було б зупинитисяуга в глибині душі він полюбляв плітки і мав у собі щось від блазня.

— Світлосяйний Аполлон,— проголосив він,— всевидющий проводир сонця, що своїми дельфійськими пророцтвами спрямовує наше політичне життя, чий всеосяжний дух будить у нас потяг до мистецтва і правопорядку.

— Зануда. Єлейний зануда, що завжди балакає тільки про себе. Мене аж нудить від його марнославства. Він неграмотний.

— Ну-ну, тут ти вже перебільшуєш.

— Неграмотний, кажу. Він дивиться на писане, але не читає — зіниці не рухаються.

— А сестра його, красуня-мисливиця Артеміда? Що її навіть звір, нею впольований, обожнює?

— Ха! Та вона ще жоднісінького звіра не вполювала! Тільки хихоче по кущах з ватагою дівиць, чиє так зване дівоцтво жоден лікар в Арка дії...

— Цить, дитино! — Кентавр простяг руку і в тривожному поспіху ледь не торкнувся її вуст. Він почув за спиною слабке вуркотання грому.

Венера сахнулась, здивована. Тоді глянула на небо поверх його плеча і засміялася, розуміючи. Це був невеселий сміх — роздратований, надто довгий, визивний смішок, від якого обличчя її наче скостеніло, а прекрасні риси хижо загострились — у них вже не було нічого жіночого. Щоки, шия, чоло збагровіли, і вона закричала в лице Небесам:

— Так, Брате, я святотатствую! Ось вони, боги твої — слухай: просторікувата синя панчоха, стара баба, від якої тхне кашею, злодійкуватий волоцюга, п'яний скоморох, похмурий, вічно невдоволений, брудний, кривий і рогатий, жалюгідний підмайстер...

— Твій чоловік! — урвав її Хірон, запобігаючи ласки високого неба. Він був у нелегкому становищі, знаючи, що поблажливий Зевс ніколтгне скривдить своєї юної тітки. Але в злобі може вдарити в безвинного її співрозмовника, чий статус на Олімпі хисткий і непевний. Хірон знав, що Зевс заздрить його близькості з людьми — творець роду людського, він сам ніколи не спускався до них, хіба що в звіриній а чи пташиній подобі, чинячи гвалт. І справді, ходили чутки, що Зевс бачить у племені кентаврів той небезпечний поріг, за яким існування богів може видатись цілком недоцільним. Але небо, хоч і стемніло, більш не озивалося. І Хірон, повен вдячності, вів далі:

— Ти недооцінюєш свого чоловіка. Гефест кмітливий і добрий. І хоч кожне ковадло чи гончарний круг для нього як вівтар, все одно він скромний. Те його злощасне падіння на Лемнос витравило з серця найменші рештки гордині; хай тілом він незугарний, та душа в нього без ґанджу.

— Знаю,— зітхнула вона.— Але як його любити, такого тюхтія? Мені подавай власне з ґанджем. Чи, може, ти думаєш,— спитала вона з очікувальним, ледь зневажливим виразом обличчя, як в учениці, котру зазвичай нічого ніколи не цікавило,— те, що мене тягне до жорстокосердих чоловіків — це комплекс вини за батькове каліцтво? Тобто, що я почуваюся винною і шукаю покути?

Хірон посміхнувся,— він не належав до прихильників цього новомодного вчення. Небо над головою просвітліло. Відчуваючи себе в безпеці, він відважився на маленьке зухвальство й зазначив:

— Є ще одне божество, якого ти не внесла до списку.— Він мав на увазі Арея, найжорстокішого з богів.

Венера крутнула головою, і на мить довкола неї спалахнув оранжевий німб волосся.

— Я знаю, що ти думаєш. Що я не краща за інших. Як же ти запишеш мене, шляхетний Хіроне? "Потенційна німфоманка?" Чи й просто, без церемоній — "вроджена шльондра"?

— Ні-ні, ти не зрозуміла. Я не мав на увазі тебе. Та Венера його не слухала.

— Але ж так нечесної — вигукнула вона, ще тугіше стягуючи рушник.— Чого ми повинні відмовляти собі в тій приємності, яку Парки забули в нас відібрати? Смертні знають радощі боротьби, тепло співчуття, розкіш дерзань... А боги досконалі!

Хірон кивнув: йому, старому придворному, було не в дивину, що ці аристократи можуть преспокійно співати хвалу касті, яку щойно самі поливали брудом. Чи здогадувалася вона, що ця її обойма дрібних шпильок застрягла біля самого серця — самої суті всього того, що

справді закидалося богам? Кентавр відчув, що втомився; він ніколи не буде їм рівнею.

Венера виправилась:

_ Досконалі лише в своєму безсмерті. Мені так жорстоко відібрали батька. Зевс грається мною, як кицькою. Справжні батьківські почуття він береже для Афіни й Арте-міди, бо це — його дочки. Вони мають його благословення; їм не доводиться щораз відкривати лоно для тієї гігантської похоті, якою він на мить "благословляє" мене. Ким є Пріап, як не втіленням Його сили без батьківської любові? Пріап — моє найпотворніше дитя, гідне свого зачаття. Діоніс повівся зі мною так, ніби я один з його хлопчиків.

Вона знову торкнулась грудей кентавра, наче хотіла впевнитись, що він не обернувся на камінь.

— Ти знаєш свого батька. Я тобі заздрю. Якби я бачила Урана в лице, чула його голос,— якби не те, що я — останній послід його осквернені плоті,— я була б така ж доброчесна, як тітка Гестія — єдина з богів, хто мене по-справжньому любить. А її, бач, цураються на Олімпі, звели до рангу домашнього бобванчика.

Прудкі її думки знову змінили напрямок.

— Ти знаєш людей. За що вони зневажають мене? Чому насміхаються з мого імені, малюють мене на стінах вбиралень? Хто ж іще служить їм так, як я? Котрий із богів однією й тією ж рукою дарує їм стільки сили і блаженства водночас? У чому я винна?

— Всі ці звинувачення, моя пані, ти вигадала сама. Потік її звірянь вичерпався, і вона взялася сухо піддражнювати його:

— Наш добрий Хірон. Такий мудрий. Такий розсудливий. Учений, просвітитель наш. Тямущий такий. А чи ти, небоже, задумувався коли-небудь, чиє в тебе серце — людини чи коня?

Хірон знерухомів.

— Кажуть, вище пояса все у мене людське.

— Вибач. Ти добрий, і я відплачу тобі гідною богині монетою.— Венера нахилилась і зірвала квітку анемона.— Бідний Адоніс,— сказала вона, знічев'я перебираючи пальцями зірчасті пелюстки.— Яка бліда була в нього кров! Як у нас.

Вітер спогадів колихнув пухнастою короною її волосся. Вона відвернулась і майже непомітно піднесла квітку до уст; все ще вологі пасма красивими звивинами розсипались по тілі, гладенькому й білому, як ті казкові пухкі сніги, що вкривають схили Олімпу. Стегна під рожевими, ледь шорсткуватими сідницями були всіяні золотистим пилком. Поцілувавши квітку, вона випустила її з рук і повернулась до нього з цілком іншим виразом на розчервонілому обличчі — розгубленим, соромливим, тремким.

— Хіроне,— звеліла вона.— Візьми мене.

Його велике серце бухнуло об ребра; стримав її тремтячою рукою:

— Але ж, пані моя,— все, що нижче пояса, у мене — кінське.

Ураз повеселіла, вона зробила крок уперед, стоптавши фіалки. Рушник упав. Налиті бажанням груди стужавіли і загострились.

— Боїшся, що я не витримаю? Ми, жінки, не такі вже нікчемні, як ти гадаєш. Руки в нас слабкі, зате ми міцні у стегнах. Мусимо бути міцними — між наших стегон корініться світ.

— Але богиня — і кентавр...

— Чоловіки — це солома, а солома мене не ситить. Годі, Хіроне, не ображай своєї пані. Скинь з себе мудрість, і за мить станеш іще мудрішим.

Охопивши долонями перса, вона підвелась навшпиньки, щоб торкнутись його сосків. Але груди в кентавра були набагато ширші; намагаючись якось прилаштуватись, вона хихотіла від задоволення, а Хірон, хоч який збентежений, мимоволі уявив, як цю проблему можна виразити геометрично.

— Боїшся? — шепнула вона.— Як ти це робиш з Харікло? Як?

Голос його ледь пробився крізь пересохле, зсудомлене горло.

— Це кровозмішення.

— Все на світі — кровозмішення: ми всі народилися з Хаосу.

— Зараз день.

— То й добре — вдень боги сплять. Невже кохання таке потворне, що мусить ховатися в темряву? Чи, може, ти цураєшся мене, бо я — повія? Але ж ти вчений і знаєш, що після кожної купелі я відроджуюсь незаймана. Займи мене, Хіроне, відбери в мене цноту — мені легше без неї.

У пориві не стільки сили, скільки слабкості — так в розпачі тулять до себе охоплену гарячкою дитину — повив він руками неспокійне дівоче тіло, ковзке і безвладне у солодкій млості. Западинка на її спині м'яко вгиналась під пальцями. Різка хвиля пожадання креснула об його живіт; з ніздрів вихопилось іржання. Руки її затислись довкола його шиї, а стегна, спливаючи догори, мов у невагомості, лоскотали між коліньми.

— Коню,— ледь видихнула вона.— Осідлай мене. Я пара твоя. Зори мене.

Від її тіла війнуло терпким ароматом квітів — безлічі різноколірних, понівечених квітів, втоптаних, як у землю, у його власний кінський дух. Він заплющив очі і поплив крізь безформний, теплом налитий простір, засаджений червоними деревами.

Але тілом наче заціпенів. Він згадав про грім. Зіммерман міг усе ще бути в школі,— він ніколи не поспішає додому. Кентавр прислухався, чи є хтось нагорі, і за цю єдину мить усе змінилося. Дівочі руки зіслизли з його шиї. Не озираючись, Венера щезла між кущів; сотні зелених пелюсток закрилися за нею. У любові своя мораль — розважливість почувань завжди для неї образлива. Так само, як тепер, Колдуел стояв на тім самім клаптику цементу, одинокий і розгублений, і так само, як тоді, рушив угору сходами з болючим, бентежним відчуттям, що він — сам не знаючи, як і чому — прогнівив бога, котрий стежить за ним невідступно.

Він піднімався на другий поверх, до свого кабінету. Сходи вочевидь були розраховані на інші — здорові і спритні — ноги; його ж незграбна хода оберталась для нього мукою. З кожним нападом болю погляд його мимоволі нерухомів, прикутий то до панелі, де проїхалась кулькова ручка, то до лискучого поручня, де замість насадки на кінці стирчав лиш заляпаний клеєм стрижень, то до купки піску і пилу, що ствердла на чорну грудку в кутку між сходинами, то до масної від бруду віконної шиби з іржавими поперечинами, то просто до мертвої жовтої стіни. Двері його кабінету були зачинені. Він сподівався почути гамір, але за ними панувала лиховісна тиша. По шкірі перебігли мурашки. Невже Зіммерман прибіг на шум і тепер сам веде урок?

Страх виявився недаремним. Він штовхнув двері — не далі як за два кроки від нього в повітрі висіло, наче гігантська емблема влади, перекошене Зіммерманове обличчя, заповнивши собою весь простір перед переляканими очима Колдуела. Зловісно задрижавши, обличчя,

здавалось, розповзалось дедалі дужче. З-посеред чола владики, тут-таки над грубими скельцями окулярів, кожне з яких побільшувало окремо, вихопилась убивча блискавка і, прорізавши повітря, вдарила в паралізовану жертву. Тиша, серед якої обидва чоловіки дивилися один на одного, була оглушливіша, ніж грім.

Зіммерман обернувся до класу — рівненьких рядів приборканих, наляканих прочуханкою дітей;

— Містер Колдуел великодушно зволив повернутися до нас.

Клас догідливо захихотів.

— Гадаю, що такий вияв відданості своєму обов'язку слід нагородити не надто бурхливими аплодисментами.

І почав перший, граційно поплескуючи в долоні. Руки і ноги в Зіммермана були явно замалі для такого масивного тулуба й великої голови. На ньому був спортивний піджак у крати з підбитими ватою плечима, що ще більше підкреслювало цю його непропорційність. Поверх іронічних оплесків Колдуелові блиснуло в очі кілька самовдоволених посмішок на хлопчачих обличчях. Принижений учитель облизав пересохлі губи. На язиці залишився смак осуги.

— Спасибі вам, діти,— сказав Зіммерман.— Цього цілком достатньо.

Стримані овації відразу стихли. Директор знов повернувся до Колдуела; його асиметричне обличчя скидалося на пихату, скошену вітром дощову хмару високо в небі. Колдуел витиснув з себе беззмістовний звук, що мав означати вияв хвали і захвату.

— Про це ми поговоримо пізніше, Джордже,— діти горять бажанням слухати урок.

Але Колдуел, прагнучи будь-що виправдатись і дістати прощення, нахилився й підсукав штанину — неочікуваний і непристойний жест, від якого клас зайшовся голосним реготом. Правду кажучи, Колдуел потай надіявся на таку чи подібну реакцію.

І Зіммерман це зрозумів. Він зрозумів усе. Хоча Колдуел вмить опустив холошу і витягся в струнку, директор продовжував вдивлятися в його щиколотку так, наче вона була на безконечній віддалі від його очей, що, однак, бачили в безконечність.

— У вас шкарпетки не зовсім однакові,— сказав він.— Це і є причина вашої відсутності?

Клас вибухнув знову. Досконало володіючи собою, Зіммерман виждав, коли голос його зможе перекрити останні бризки сміху.

— Але ж бо, Джордже, Джордже, ви не повинні допускати, щоб ваше цілком похвальне прагнення до охайності йшло урозріз з іншою педагогічною вимогою — пунктуальністю.

Колдуел був настільки відомим нечепурою, та й зараз одяг на ньому був такий явно заношений, що й ці слова викликали бурю сміху, хоча, звісно, далеко не всі оцінили вишуканий сарказм Зіммерманової стилістики.

Директор зробив артистичний жест вказівним пальцем.

— Це що у вас — громовідвід? Вельми передбачливо, як на безхмарний зимовий день.

Колдуел поліз рукою позад себе і намацав холодний, гладенький обрубок стріли, що стирчав із кишені. Вийняв його й простягнув Зіммерманові, а сам гарячково підшукував слова, щоб почати свою розповідь — розповідь, після якої Зіммерман кинеться обіймати його,

винагороджуючи за геройські страждання, і по владнім безрозмірнім обличчю владики покотяться сльози розчулення...

— Ось,— сказав Колдуел,— я не знаю, котрий із хлопців...

Зіммерман не виявив бажання торкнутися стріли: відгородившись долонями, начебто блискуче дуло було начинене небезпекою, він хутко поточився назад, перебираючи короткими ногами, в яких і досі відчувалася спритність атлета. Вперше Зіммерман прославився ще в школі, як зірка легкої атлетики: широкоплечий, гнучкий, він завжди брав першість там, де вимагалися сила і швидкість — у киданні диска, в бігу на короткі й довгі дистанції.

— Джордже, я ж сказав вам — пізніше,— повторив він.— Будьте ласкаві продовжити урок. Оскільки мою ранкову програму і так уже порушено, то я посиджу на задній парті — хай це буде мій щомісячний візит. Будь ласка, діти, ведіть себе так, ніби мене немає.

Колдуел жив у постійному страху перед директорськими щомісячними відвідинами. Короткі машинописні відзиви після них — мішанина дрібних уїдливих зауважень і професійного жаргону — завжди вибивала його з рівноваги: якщо відгук був позитивний, Колдуел кілька днів ходив у піднесеному настрої, якщо ж негативний (а вони переважно й видавались йому такими: завжди знаходилось якесь двозначне слівце, що служило ложкою дьогтю), він на довгі тижні впадав у пригнічений стан. І треба, щоб директор нагодився саме тепер — коли він піймани на гарячому, розгублений, замучений болем і не готовий до уроку!

Вкрадливим котячим кроком Зіммерман шмигнув мимо дошки. Він блазнювато втягував свої широченні картаті плечі, прикидаючись невидимкою, і сів в останньому ряду позад капловухого і прищавого Марка Янгермана. Щойно примостившись, директор кинув оком на Іріду Осгуд, що так само сиділа за останньою партою через два ряди від

нього, потопаючи в своїй тупуватій, коров'ячій красі. Зіслизнувши з місця, він умить опинився в сусідньому з нею ряду і, розігравши невеличку шепотливу пантоміму, попросив аркуш із зошита. Схвильована товстунка вирвала аркуша, і, тягнучись за ним, директор нахабно ковзнув поглядом у виріз її шовкової блузки.

Колдуел дивився на все це з благоговійним подивом. Він відчув, як десь унизу заворушились різноколірні плями: Зіммерманова присутність наелектризовувала дітей. Починай. Він раптом забув, хто він такий, який предмет викладає і чому він тут. Підійшов до столу, поклав стрілу і взяв у руки журнальну вирізку, що привела його до пам'яті. ХРОНОЛОГІЯ СВІТОТВОРЕННЯ, СКЛАДЕНА КЛІВ-ЛЕНДСЬКИМ УЧЕНИМ. Налтіі класу Зіммерманове обличчя здавалося велетенським.

— На дошці позад мене,— почав Колдуел,— цифра 5 з дев'ятьма нулями. Це п'ять... чого?

— Трильйонів,— порушив тишу несміливий дівчачий голос. Джудіт Ленджел, так і є. Старається дівчина, але що ж, коли розуму там... Батечко в неї — з отих хвацьких торговців нерухомим майном, переконаних, що їхнім нащадкам належаться титули Королев Весни, Найдостойніших Випускників та Найулюбленіших тільки тому, що такий собі старий Ленджел-лихвар збив на своїх п'яти процентах чималий капіталець. Бідна Джуді — що поробиш, коли розуму там негусто...

— Мільярдів,— поправив Колдуел.— П'ять мільярдів років. Стільки, вважає сучасна наука, існує Всесвіт. Всесвіт, можливо, і старший, але в усякому разі — це майже певно — не молодший. Ну, а хто скаже, що таке мільярд?

— Тисяча тисяч? — тремтячим голосом спитала Джуді. Бідне теля,— і чому їй ніхто не прийде на виручку? Чому всі розумники — от хоча б Кеджерайз — мовчать? Кедже-райз сидів з ногами в проході і розмальовував зошит, усміхаючись сам до себе. Колдуел пошукав очима

Пітера, але згадав, що він не в цьому класі. Він буде на сьомому уроці. Зіммерман щось записав і підморгнув Осгудці, котра і не втямила, в чому річ. Дурна. Дурна, як нетесана довбня.

— Тисячу разів тисяча тисяч,— оголосив Колдуел.— Тисяча мільйонів. Ось що таке мільярд. Зараз на світі живе більш як два мільярди людей, а з'явилися вони мільйон років тому, коли вперше якась нерозумна мавпа зіскочила з дерева, роззирнулась довкола і подумала, що ж вона тут робить.

Клас засміявся, а Дайфендорф — один з підміських, які доїжджали шкільним автобусом,— почав чухатися і повискувати по-мавп'ячому. Колдуел удав, що не бачить, бо хлопець був його найкращим плавцем.

— Що ще вимірюється мільярдами, то це наш державний борг,— сказав він.— На сьогодні ми винні самі собі близько двохсот шістдесяти мільярдів доларів. Приблизно триста п'ятдесят мільярдів пішло на те, щоб знищити Гітлера. А ще — зірки. Біля ста мільярдів зірок нараховується тільки у нашій галактиці, яку називають... Як називають нашу галактику?

— Сонячна система? — підказала Джуді.

— Молочний Шлях,— виправив Колдуел.— Сонячна система має лише одну зірку — як вона називається?

Він виразно націлив погляд на задні ряди, але десь на краєчку ока Джуді бовкнула-таки:

— Венера?

Хлопці реготнули: Венера, венеричний, венеричні хвороби. Хтось заплескав у долоні.

— Венера — це найяскравіша з планет,— пояснив їй Колдуел.— Ми називаємо її зорею, бо вона трохи схожа на зірку. Однак єдина справжня найближча до нас зірка — це, звичайно...

— Сонце,— сказав хтось, але хто саме — Колдуел так і не довідався, бо в цю хвилину зосередив свою увагу на тупому напруженому обличчі Джуді Ленджел, намагаючись подумки вмовити її, щоб не давала батькові збивати себе з пантели-ку. Не тужся, дитино, ще прийде твій час. Прийде час, буде в тебе хлопець-ас — отоді ти зробиш пас. І покажеш клас. (Непоганий віршик на день святого Валентина. Вряди-годи на Колдуела находило такого типу натхнення)..

— Правильно,— сказав він.— Сонце. А ось ще одне число.— Він написав на дошці 6 000 000 000 000 000 000 000.— Як його прочитати? — І сам собі відповів: — Шість...— перестрибуючи через кожних три нулі від кінця,— ... тисяч, мільйонів, мільярдів, трильйонів, квадрильйонів, квінтильйонів, секстильйонів. Шість секстильйонів. Що воно позначає?

Німі обличчя, здивовані і насмішкуваті. І знову сам собі відповів:

— Масу Землі в тоннах. А Сонце,— додав, він,— важить ось у скільки разів більше...

Він написав 333 000 і сказав, звертаючись чи то до класу, чи то до дошки:

— Три, три, три,три нулі. Помножимо, і вийде ...— скркк, скряк — на одиницях крейда розкришилась,— ... один, дев'ять, дев'ять, вісім плюс двадцять чотири гусячих яйця.

Він відступив назад і поглянув на дошку: від власної писанини його занудило.

1 998 000 000 000 000 000 000 000 000

Нулі глипали на нього, і кожен був відкритою раною, звідки сочилося слово "отрута".

— Ось вам маса Сонця,— сказав Колдуел.— Але кому вона потрібна?

Класом покотився сміх. Куди він потрапив?

— Деякі зірки більші,— тягнув він далі,— деякі — менші. Наступна найближча до нас зірка — Альфа Центавра — знаходиться на відстані чотирьох світлових років. Світло рухається зі швидкістю один, вісім, шість, три нулі миль за секунду.

Він записав це число на дошці. Місця на ній лишалося обмаль.

— Це шість мільярдів миль за рік.— Витер пальцями п'ятірку у "віці Всесвіту" і вставив натомість 6.— Від нас до Альфи Центавра — двадцять чотири мільярди миль.— Зі шлунка йому вихопилась бульбашка повітря, але він стримав відрижку.— Молочний Шлях, що його вважають стежкою, по якій душі померлих мандрують на небо,— оптична ілюзія: на нього не ступиш. Наче туман, він весь час розпливатиметься довкола вас. Нам здається, що це зоряний туман, коли ми дивимося в глиб галактики, а галактика має вигляд диска, що обертається довкола своєї осі, діаметром у сто тисяч світлових років. Хто той диск туди закинув, я не знаю. Центр його міститься в районі сузір'я, що носить назву Сагіттаріус — Стрілець, як і дехто у тому чудовому класі, що був тут до вас. Є й інші галактики за межами нашої; всього їх у Всесвіті не менше ста мільярдів, і в кожній — сто мільярдів зірок. Ці цифри вам що-небудь говорять?

Дайфендорф сказав:

— Ні.

Колдуел, погодившись, обеззброїв його нахабство. Він провчителював достатньо довго, щоб уміти при нагоді поставити поганців на місце.

— Мені вони теж нічого не говорять. Мені вони нагадують про смерть. Людський розум на щось більше не здатний. Ну і...— тут він згадав про Зіммермана; директор насторожено підвів свою масивну голову,— ... і чорт з ними. Спробуймо перевести ті п'ять мільярдів років у наші з вами масштаби. Скажімо, Всесвіт існує всього три дні. Сьогодні у нас четвер, і зараз ...— він глянув на годинник,—... за двадцять хвилин дванадцята.— Ще двадцять хвилин; треба квапитись.— Отож минулого понеділка ополудні стався гігантський вибух, якого ще не знав світ. Ми з вами і досі мчимось на тій вибуховій хвилі. А дивлячись на інші галактики, бачимо, що вони відбігають від нас. І чим вони далі, тим швидше відбігають. За підрахунками, всі вони повинні були утворитися в одному і тому ж місці близько п'яти мільярдів років тому; всі оті мільярди, трильйони і квадрильйони тонн світової матерії, зведені в квадрат і ще раз в квадрат, були стиснуті в кулю максимально можливої густини, як у ядрі атома; один кубічний сантиметра цього первісного яйця важив двісті п'ятдесят тонн.

Колдуел мав відчуття, що один такий кубічний сантиметр він носить у собі. Він весь просяк астрономією: іноді вночі, коли він, геть виснажений, лягав у ліжко, здавалося, що його власне тіло розростається до неймовірно велетенських розмірів, ховаючи у своїй чорній порожнечі мільярди зірок.

Зіммерман нахилився до Осгудки і щось шепотів, пестячи проникливим оком м'яке пишне вим'я її грудей. Заразливий сморід його похоті перекинувся на клас: по тому, як щулилися плечі Беккі Дейвіс, можна було здогадатися, що Дайфендорф ззаду лоскоче їй шию кінчиком олівця. Беккі — неохайне вуличне дівчисько звідкись з-під Оліндже-ра — мала дрібне біле личко, що трикутником вписувалося в чотирикутну кучму кучериків невиразного кольору. Нікчема і бруднуля.

Колдуел з натугою вів далі.

— Стиск був такий сильний, що матерія не могла існувати; вона вибухнула через одну секунду — секунду не нашого з вами уявного часу, а реальну секунду реального часу. Отож — ви мене слухаєте? — у перший з наших трьох днів, понеділок, розжарений Всесвіт палахкотів, випромінюючи енергію; до вечора вона розсіялась настільки, що світло згасло. У Всесвіті запанувала цілковита темрява. Ще й до цих пір темна маса у ньому — космічний пил, планети, метеори, каміння, осколки, всіляке сміття — значно переважає масу, що випромінює світло. Тієї ж ночі все зростаючий і зростаючий потік матерії розпався на окремі величезні скупчення газів — протогалактики, а ті, в свою чергу, розсипались на сконденсовані гравітаційною силою газові кулі, які згущувалися настільки, що під тиском власної маси починали спалахувати. Отак — у ніч з понеділка на вівторок, десь перед світанком — з'явилися зорі. Ви слухаєте мене? Кожна зірка була оточена хмарою розсіяної матерії, що, обертаючись довкола неї, почала ущільнюватися в кулі. Однією з них стала наша Земля. На ній було холодно, діти,— так холодно, що замерзла не лише водяна пара, але й азот, окиси вуглецю, аміак, метан; всі ці замерзлі гази кристалізувалися в сніжинки довкола порошинок твердої матерії; сніжинки притягувалися одна до одної — спочатку повільно, а потім усе швидше і швидше — і падали на землю зі швидкістю, достатньою, щоб нагрітися при цьому. Космічний сніг танув і повертався назад у космос, залишаючи нам рідкі неорганічні елементи, яких взагалі у Всесвіті дуже мало — менше одного процента. Ось. Один день вже минув, залишилося ще два. До полудня наступного дня утворилась земна кора. Можливо, це був базальт, суціль укритий первісним океаном; потім у ньому відкрилися тріщини, вивергаючи рідкий граніт, з якого постали перші континенти. У той же час розплавлене залізо — а воно важче за лаву,— опустилося вглиб і тепер становить рідке ядро. Чи хто-не-будь бачив, який усередині м'ячик для гольфу?

Він відчував, що клас поволі втікає від нього, як байдуже залізо з остигаючої земної кори. М'ячик для гольфу трохи їх розворушив, але не

дуже. Чиясь рука з браслетом на зап'ясті, передаючи записку, на мить застигла в проході; Дайфендорф перестав лоскотати малу Дейвіс; Кеджерайз припинив малювання; навіть Зіммерман підвів голову. Може, це йому тільки приверзлося, але Колдуел виразно бачив, що цей старий бик щойно гладив молочно-білу руку Іріди Осгуд. Однак ніщо в класі не дратувало його так, як хитрий, чуттєвий вищір на брудному лиці малої Дейвіс: він подивився на неї так пильно, що губи в яскраво-червоній помаді, наче боронячись, випалили:

— Він синій.

— Так,— протягло мовив Колдуел,— всередині м'яча, під гумками, є маленький мішечок з синьою рідиною.

Він згубив думку. Глянув на годинник. Ще дванадцять хвилин. Шлунок бунтував. Він намагався не спиратись на поранену ногу; кров почала підсихати, і в рані поколювало.

— Цілу добу,— сказав він,— з вівторка до середи ополудні, Земля була безплідна. На ній ще не було життя. Тільки похмурі скелі, гниловоддя, діючі вулкани, і все це хлюпотіло і булькало, та ще, можливо, примерзало під холодним Сонцем, що ледь-ледь блимало в небі, як ото стара, закіптюже-на лампочка. А вчора ополудні, з'явилися, нарешті, перші ознаки життя. Нічого особливого — просто малесенький згусток слизу. Таке мікроскопічне життя існувало весь учорашній день і майже цілу ніч.

Він повернувся до дошки і написав:

Corycium enigmaticum Leptothrix Vol vox

Показуючи на перших два слова, стукнув об дошку грудкою крейди, що обернулася раптом на велику, теплу і мокру личинку якоїсь комахи. Колдуел гидливо випустив її з рук, клас захихотів.

— Corycium enigmaticum,— голосно проказав він.— Вуглецеві рештки цього примітивного морського організму були знайдені в горах Фінляндії, котрим, як вважають, півтора мільярда років. Судячи з назви — enigmaticum,— ця найпростіша форма життя є для нас загадковою, хоч вважається, що це — звапнілі синьо-зелені водорості, подібні до тих, що й нині забарвлюють простори океану.

В повітря шугнув паперовий літачоїс, завис, похитавши крильми, і впав; він ударився об підлогу в середньому проході і, розкинувши білі пелюстки, став квіткою, що рюмсала, як дитина, до самого кінця уроку. З пораненої пелюстки скапувала білувата рідина, і Колдуел подумки вибачився перед прибиральниками.

— І^срШЬгІХу— сказав він,— мікроскопічна крихта життя, грецька назва якої означає "волосинка". Ця бактерія мала здатність видобувати з залізних солей крупинки чистого заліза і, хоч воно й видається неймовірним, існувала в таких кількостях, що завдяки їй утворилися всі ті поклади залізної руди, які людство розробляє й сьогодні. Гору Месабі в Міннесоті насипали американські громадяни, тисячі яких могли б поміститися на кінчику шпильки. А потім уже ми, щоб виграти другу світову війну, наколупали звідти купу танків, воєнних кораблів, "джипів" і паровозів та й покинули бідну стару Месабі, мов той кістяк на дорозі, обгризений шакалами. Як на мене, це жахливо. Колись, коли я був малим, в Пассеїку про Месабі говорилося так, наче це була не звичайна гора, а рудокоса красуня, що прилягла відпочити біля Великих озер.

Дайфендорф, якому лоскотання олівцем виявилося замало, обхопив шию Беккі руками й обома великими пальцями пестив під підборіддям. Від задоволення дрібне личко Беккі робилося щораз меншим і меншим.

— Третій,— підвищив голос Колдуел, бо наростаюча хвиля шуму вже сягала йому до вуст,— УОІУОХ, серед найперших мешканців королівства життя цікавить нас найбільше, тому що це він винайшов смерть. У самій плазмі ніщо не вказує на те, що життя взагалі повинно мати кінець. Амеби не вмирають; їхні чоловічі клітини, досягнувши своєї цілі,

започатковують нове життя, яке існує поряд з батьковим. А вольвокс, рухливий пуголовок водоростей, що склався як із соматичних, так і з статевих клітин — не рослина, але й не тварина,— під мікроскопом він дуже схожий на баньку з різдвяної ялинки,— втілюючи оцю нову ідею співробітництва, доспівробітничався до того, що втиснув життя в королівство неминучої — на відміну від випадкової — смерті. Бо — терпіння, діти, лишилося ще сім хвилин ваших мук,— якщо будь-яка клітина сама по собі потенційно безсмертна, то в організованій общині клітин, де вона береться виконувати певні обов'язки, вона потрапляє в небезпечні для себе умови. Тягар обов'язків кінець кінцем виснажує і вбиває її. Та помирає вона, як мучениця, заради спільного блага. Оті кілька перших клітинок, яким набридло сидіти до віку в синьо-зеленім шумовинні і які заявили: "Давайте зберемося докупи і створимо вольвокс", були першими в світі альтруїстами. Першими доброчинцями. Якби у мене був капелюх, я б скинув перед ними капелюха.

Колдуел розіграв сценку скидання капелюха, і клас заверещав. Марк Янгерман зірвався на ноги, його дозрілий прищ вивергнувся на бічну стіну поверх ще однієї класної дошки; фарба у цьому місці почала плавитись і пішла пухирцями, що поволі розростались. Над подряпаним лаком парт у шаленому калейдоскопі замиготіли лікті, кулаки, розчепірені пальці; лише дві постаті серед цього дикого шарварку залишались нерухомими — Зіммермана й Іріди Осгуд. Зіммерман невідомо коли ковзнув через прохід і тепер сидів поруч дівчини. Однією рукою він обіймав її за плечі і весь аж променів від гордощів. Іріда, незворушно-спокійна в його обіймах, потупила очі, лише бляклі щоки її ледь-ледь зарум'янились.

Колдуел поглянув на годинник. П'ять хвилин до кінця, а найголовніше з того, що він мав розповісти, все ще попереду.

— Сьогодні вранці, десь о пів на четверту,— сказав він,— коли ви ще спали у ліжечках, з'явилися всі, вже добре розвинені, біологічні види, крім хордових. Як свідчать викопні рештки, це сталося ось як.— Він ляснув пальцями.— І поки розвиднілось, найважливішою твариною в

світі, яка заселила геть усе дно океану, було обридливе створіння, зване трилобітом.

Один із хлопців, який сидів біля вікна і нишком проніс був у клас паперовий пакет, тепер, діставши штурхана від сусіда, вивалив на підлогу його вміст — клубок живих трилобітів. Більшість з них мали один-два дюйми завдовжки, але й було кілька довших, ніж фут, велетенських стоног, тільки що червонуватих. У тих, найбільших, на вкритих рудою лускою головах виднілись приплющені нарости, схожі на гумові маскарадні капелюшки. Розбігаючись поміж крученими залізними ніжками парт, вони тицялись своїми шерехкими, лускатими головами в ноги дівчатам, і ті з вереском задирали їх, аж блискали білі стегна і сірі штанці. Декотрі з трилобітів від страху згорнулись у пластинчасті клубочки. Хлопці, розваги ради, закидали допотопних членистоногих важкими підручниками; одна дівчина — величезна, червонопера, за-хляпана болотом папуга — раптом пірнула униз головою, схопила маленького трилобітика, що розпачливо дриґав усіма своїми розчепіреними ніжками, з хрускотом розчавила його мальованим дзьобом і почала методично жувати.

Колдуел прикинув, що гра зайшла надто далеко і йому не лишається нічого іншого, як плисти разом з цією стихією до дзвінка.

— Біля сьомої ранку,— говорив далі він, і, судячи з кількох замурзаних облич, його ніби слухали,— з'явилися перші хребетні риби. Земна кора місцями повипиналась. Океани в ордовицький період змілiли.

Товстий Фраймоєр, перехилившись через прохід, зіштовхнув малого Біллі Шуппа з місця, і той, хирлявий діабетик, з гуркотом повалився на підлогу. Коли він хотів підвестися, чиясь рука лягла йому на голову і знову штовхнула додолу.

— О пів на восьму суходіл вкрили перші рослини. У заболочених озерцях перші дводишні вчилися дихати повітрям і плазувати по мулі. О восьмій не забарилися і земноводні. На Землі було тепло. Антарктику встеляли болота. Цілі ліси буйної гігантської папороті розросталися й гинули, нагромаджуючи поклади кам'яного вугілля у нашому з вами кам'яновугільному штаті, котрий і дав назву цьому періодові. Так що означення "пенсільванський" може стосуватися не тільки наших туполобих німців, але й періоду палеозойської ери.

У цю хвилину з рота Бетті Джін Шіллінг, яка безперестану жувала гумку, вправляючись у випусканні бульбашок, видобулася неперевершена, унікальна булька завбільшки з тенісний м'яч. Очі дівчини від надмірного зосередження 'зійшлися на переніссі і мало не тріскали з натуги. Але казкова булька луснула, залишивши на підборідді смужку рожевої піни.

— З'явилися комахи, плодячи все нові й нові види; траплялися бабки, що мали крила довжиною у тридцять дюймів. Знову на світі похолодніло. Деякі земноводні втекли назад у море, інші почали відкладати яйця на суші. А з них вилупились рептилії, що протягом двох годин — з восьмої до одинадцятої ранку, поки Земля не нагрілася ще раз — панували над живим світом. П'ятдесятифунтові плезіозаври тинялися по морях; в повітрі лопотіли, наче поламані парасолі, птерозаври. На суходолі під цими гігантськими безмозкими двигтіла земля.

За наперед умовленим сигналом всі хлопці у класі взялися гудіти. Губи ні в кого не рухались, очі безневинно блукали по кімнаті, але клас перетворився на повний медового нахабства вулик. Усе, що залишалося Колдуелові — це плисти далі.

— Бронтозавр важив тридцять тонн, з них дві унції припадало на мозок. В анатозавра було дві тисячі зубів. У трицератопса — гофрований кістяний шолом довжиною в сім футів. У королівського тиранозавра були малесенькі передні лапи і зуби, як шестидюймові бритви — через це

його вибрали президентом. Він поїдав усе — і живих тварин, і падаль, і обгризені кості...

Задзвенів перший дзвінок. Чергові стрімголов кинулися з класу: один з них наступив на анемон, що лежав у проході, і квітка пронизливо заскімлила. Двоє хлопчаків зіштовхнулися в дверях і почали битися, штрикаючи один одного олівцями. З носів їм текло, зуби скреготіли. Зіммерман якимсь чином ухитрився стягнути з Іріди Осгуд блузку разом з ліфчиком, і груди її світилися над партою, як два непорушні, стиглі, соковиті місяці, що зійшли біч-о-біч.

— Ще дві хвилини! — крикнув Колдуел.— Голос у нього тоншав, наче десь у голові йому підтягували струну.— Всім сидіти на місцях! Про вимерлі види ссавців і льодовикові періоди поговоримо на наступному уроці. Коротше кажучи, годину тому, слідом за квітучими рослинами і тваринами Землею заволоділи наші віддані друзі, ссавці, а хвилину тому, хвилину тому...

Дайфендорф витягнув Беккі Дейвіс в прохід, а та хихотіла, вириваючись з його довгих волохатих рук.

— ... хвилину тому...— втретє викрикнув Колдуел, як тут хтось жбурнув йому в обличчя пригорщу металевих кульок. Він кліпнув, затулившись правою рукою, як щитом, і подякував богу, що не дістав по очах. Інших <0> <0> вам ніхто не дасть. Шлунок його пересіпувало в унісон пораненій кісточці.

— ...із такої собі мавпочки, котра скакала по деревах і в котрої у цих особливих умовах виробився відповідно перспективний бінокулярний зір, сформувалися придатні для хапання руки з відставленими великими пальцями і високо-розвинена кора головного мозку,— з маленької мавпочки, схожої на тих, що їх у наш час віднайшли на Яві...

Спідниця у дівчини була зіжмакана й задерта вище пояса. Сама вона тицьнулась носом у парту, а Дайфендорф збуджено бив копитами у вузькому проході. Судячи із сонно-зосередженого оскалу на обличчі, він таки доп'яв свого. По класу рознісся сморід, як у стайні. Колдуел знавіснів. Ухопивши зі столу блискучий обрубок стріли, він у кілька кроків прорвався крізь дратівливу стрілянину підручників, що з ляском закривалися, і — раз! два! — всипав, всипав-таки цій смердючій скотині по голому тілі. Це ти поламав мою решітку! На спині у Дайфендорфа заяріли дві білі смужки. Колдуел з жахом дивився, як вони поволі наливаються кров'ю. Будуть синці. Пара розсипалась, мов обірваний з дерева цвіт. Дайфендорф підвів на нього малесенькі карі очиці, налиті слізьми; дівчина з підкреслено байдужим виглядом підбивала пухке волосся. Краєм ока Колдуел бачив Зіммерма-нову руку, що завзято шкребла по папері.

Приголомшений, рушив назад до дошки. Господи, він же не хотів ударити його аж так сильно. Поклав стрілу в коробочку для крейди. Обернувся лицем до класу й заплющив очі. В червоній темряві біль розпростував липкі, вологі крила. Колдуел відкрив рот,— ненавидів, усім своїм єством він ненавидів те, що сам щойно тут розповів.

— Хвилину тому з'явилася тварина, здатна тесати кремінь і добути вогонь, з'явилася здатна передбачити смерть трагічна істота...

Заскреготів дзвінок; по всіх коридорах просторого будинку прокотився гуркіт; хвиля млості захлеснула Колдуела, але він втримався на ногах, бо дав собі клятву, що скінчить:

— іменння якій — Людина.

II

Батько з матір'ю розмовляли. Тепер я часто прокидаюся серед тиші — поруч тебе,— прокидаюся, охоплений страхом, після сновидінь, від

яких всередині залишається гіркий присмак безвір'я (цієї ночі мені снилося, що Гітлер — божевільний старий із сивими патлами і висолопленим язиком — живий, об'явився в Аргентіні). А тоді мене будили голоси моїх батьків — голоси завжди піднесені й жваві, навіть коли батьки не сварилися. Мені щойно приснилося дерево — під звук їхньої розмови я із стовбура, що стримів догори, став хлопцем, що лежить у ліжку. Було мені п'ятнадцять років, а рік ішов 1947-й. Того ранку говорилося про щось незвичайне,— що саме, я дібрати не міг, але мав таке відчуття, наче під час сну ковтнув щось живе, а тепер воно прокинулося і сидить у мені неспокійним клубочком страху.

— Не журися, Кассі,— сказав батько.— Голос у нього був якийсь відчужений, ніби він повернувся до матері спиною.— І так щастя, що я стільки прожив.

— Джордже, якщо це ти просто аби полякати мене, то таким не жартують,— відповіла мама. Все, сказане нею, настільки часто збігалося з тим, що мені хотілося почути, аж я й сам інколи думав її голосом; та й тепер, хоча збігло вже стільки часу, не раз мені здається — звичайно коли щось вигукну,— ніби я чую з власних уст мамин голос.

По-моєму, я вже знаю, про що мова: батько гадає, він хворий.

— Не бійся, Кассі,— сказав він.— Не треба боятися. Я ж не боюся.— Голос його бляк з кожним словом.

— Боїшся,— сказала вона.— А я собі думала — чого це він весь час встає з ліжка? — голос у неї теж був ніякий, безбарвний.

— Я чую це паскудство в собі,— сказав він.— Воно ніби згусток отрути. І годі його збутися.

Ця деталь, здається, її стурбувала.

— Такого не відчувають,— сказала вона нарешті; голос у неї зробився тоненький, як у покараної дівчинки.

Зате батьків набрав сили:

— Ніби отруйна змія, що обвилася довкола кишок. Бр-р-р!

Лежачи в ліжку, я уявив собі, як батько вимовляє оте "бр-р-р": голова його трясеться, аж щоки підскакують, а губи зливаються в одну миготливу пляму. Картина вийшла такою живою, що я посміхнувся. Розмова їхня — так, ніби вони знали, що я прокинувся — доходила кінця, жваві тони пригасали. Малесенька крихта їхнього життя, невиразна і зворушлива, наче сніжинка, яку я ненароком підгледів, щойно розплющивши очі і ще будучи наполовину деревом, сховалася під звичну оболонку отих їхніх по-клоунськи безглуздих суперечок. Я повернув голову, що поволі звільнялася від сну, і глянув у вікно. В куточках верхньої шибки проросло кілька морозяних листочків папороті. По той бік польової дороги під першим промінням сонця руділа на розлогому полі стерня. Сама дорога здавалася рожевою. Голі стовбури дерев на сонячній стороні взялися білиною, а гілля дивно відсвічувало червоним. Усе довкола скував мороз; пара телефонних дротів, здавалося, вмерзла навіки у голубий лід небес. Стояв січень. А, сьогодні понеділок!

Я починав дещо розуміти. В кінці кожного тижня, перед тим, як знову іти до школи, батькові треба було збиратися з силами. А що за різдвяні канікули він зовсім розслабився, то тепер мусив підтягнутися, несамовито підкручуючи гайки. "Довгим перегоном" називав він період між різдвяними і великодніми канікулами. На минулому тижні — першому тижні нового року ^— сталося щось, що його налякало. Батько вдарив учня в присутності Зіммермана — це було все, що він нам розповів.

— Тільки не перебільшуй, Джордже,— сказала мама.— Поясни до пуття, що ти відчуваєш?

— Я знаю, де я цю заразу підхопив.— Він мав звичку не так говорити з матір'ю, як розігрувати перед нею свої почуття, наче перед незримою публікою.— Кляті дітиська. Я наковтався їхньої ненависті, і тепер вона, як павук, сидить у мене в кишках.

— Це не ненависть, Джордже,— сказала мама.— Це любов.

— Ненависть, Кассі. Я стрічаюся з нею щодня.

— Ні, це любов,— наполягала вона.— Вони хочуть любити одне одного, а ти стоїш їм на заваді. Як тебе можна ненавидіти? Ти — ідеальна людина.

— Вони мене чорно ненавидять. Раді б зі світу звести, то й зводять. Трах, бах — і нема його. Пішов на сміття.

— Якщо це справді серйозно,— сказала мама,— я б на твоєму місці негайно пішла до доктора Аплтона.

Як тільки мій батько добивався від когось співчуття, він одразу ставав грубим і вередливим.

— Не піду я до цього шельми. Він мені правду скаже.

Мати, мабуть, відвернулася, бо замість неї заговорив дідусь.

— Правда — н-не гріх,— сказав він.— Брехати тільки диявол любить.

Голос його поруч з їхніми прозвучав статечно, але тихо, так наче це велетень озвався звіддалік.

— Диявол і я, тату,— відповів батько.— Я люблю брехати. Я брешу щодня. Мені за це платять.

По голих мостинах у кухні заляпали чиїсь кроки. Це мама простувала до сходів, що вели на другий поверх — у протилежному по діагоналі кутку будинку стояло моє ліжко.

— Пітере! — гукнула вона.— Ти вже не спиш?

Я заплющив очі і пірнув назад у своє тепле кубельце. Нагріта ковдра м'яким ланцюгом тягнула мене додолу; солодкий перестояний нектар у роті заколисував до сну. Під повіками червоним негативом відбився узор лимонно-жовтих шпалер, де з дрібних темнавих медальйончиків визирали обличчя, наче хижі котячі морди. І знов повернувся той самий сон. Ми з Пенні сидимо під деревом. Верхні ґудзики її блузки розстебнуті — перлисті такі ґудзички, і розстебнуті так само, як тоді, ще перед різдвяними канікулами, коли ми сиділи в чорному "б'юїку" на стоянці під школою і під коліньми у нас дзижчала пічка. Але зараз — білий день, і цілий ліс струнких дерев довкола, пронизаних сонячним світлом. Голубувата сойка — нам чітко видно кожну її пір'їнку — висить у повітрі нерухомо, наче колібрі, хоч крила у неї складені, тільки око дивиться сторожко намистинкою з чорного скла. Коли вона рухається, то скаче, мов опудало на ниточці; і все-таки це справжнісінька, жива сойка.

— Пітере, пора встава-ати!

Рука Пенні у мене на колінах, і я гладжу її нижче ліктя. Гладжу довго й терпеливо, але терпіння мені щораз меншає. Рукав її шовкової блузки закасаний, і я бачу зеленаві прожилки під шкірою. Весь наш клас, здається, зібрався довкола нас і дивиться, хоч жодних облич не видно. Пенні все хилиться і хилиться наперед — бідна моя, дурненька, перелякана Пенні. Я раптом відчуваю, що дуже, дуже люблю її. Густий, солодкий мед збирається в паху. Бачу її зеленкуваті в крапочку очі з ідеально круглими, розширеними від страху зіницями; бачу, як

мерехтить блискуча волога плямка на тремтячій нижній губі — усе так, як тоді, місяць назад, у темному "б'юїку", коли моя рука опинилась між її теплих, щільно стиснутих колін; вона, видно, не зразу й усвідомила, в чому річ, бо лише за якусь хвилину озвалася благально: "Не треба",— і, коли я забрав руку, глянула на мене так, як зараз. Тільки тоді були сутінки, а зараз усе залито сліпучим світлом, видно навіть дрібнесенькі пори у неї на носі. Пенні якось неприродно заціпеніла; з нею щось діється негаразд.

Моя ліва рука була гаряча і спітніла — так само, як і тоді; кров гупала в жилах, аж здавалося, суглоби розбухають. Тож коли внизу зчинилась гуркітлива метушня — знак, що батько біжить до кухні глянути на годинник,— я ледь не крикнув: "Ще ні, зачекай!"

— Гей, Кассі, скажи малому — вже сімнадцять на восьму! А там ще ціла купа неперевірених контрольних! Я мушу бути

0 восьмій. Зіммерман мене з'їсть.

Ну ось, так я і знав,— і вві сні воно зовсім не видавалося дивним. Пенні розчинилась у дереві. Я притуляюсь обличчям до стовбура — так, це вона. Останнє, що мені сниться — це цупка, порепана кора, і в чорних тріщинках — зеленкаві цяточки моху. Боже мій, це ж вона, вона! Поможи мені, верни мені її!

— Пітере! Ти що — знущаєшся з батька?

— Ні! Я вже не сплю, бога ради.

— Ну, то вставай. Вставай. Чуєш, чоловіче? Зараз же. Я потягнувся, торкнувшись тілом холодних країв ліжка.

Кров утихомирилась. Як зворушливо: вона вже знала, що робиться з нею, вже відчувала, як пальці стають листочками,

1 хотіла сказати мені — по очах було видно, що хотіла,— але не сказала-таки, пожаліла і щезла мовчки, без слова. Таке щось було у Пенні, що я невиразно відчував раніше і збагнув тільки тепер, ввi сні,— якась материнська любов; при всьому тому, що вона ще зовсім юна, що тільки недавно ми вперше торкнулись одне одного і я так мало вділив їй тепла,— вона ради мене була готова пожертвувати собою. І я аж незчувся від радощів, сам не знаючи чому. В моєму житті з'явилася нова яскрава барва.

— Зійди і засяй, моє сонечко!

Мати знов перейшла на лагідний тон. Я знав — коли простягти руку, то сіре лискуче підвіконня буде на дотик холодним, як лід. Сонце вже підповзло догори. Рожева смужка польової дороги зажевріла золотом. Лужок поруч з нашим будинком нагадував старий аркуш наждаку, яким колись відчищали зелену фарбу. Половина зими, а снігу нема і нема. Може, й взагалі не випаде. Цікаво, чи вже бували такі безсніжні зими?

— Пітере!

Тепер у маминому голосі чулася непідробна лють, і я, не роздумуючи, вискочив з ліжка. Уникаючи будь-яких неприємних дотиків, орудуючи самими лиш кінчиками пальців — скляні ручки на шухлядах комода обпікали шкіру, мов гранчасті кристали замерзлого аміаку,— став одягатися. Старий фермерський будинок, де ми жили, був переобладнаний лише наполовину. Другий поверх не опалювався. Я скинув з себе піжаму і постояв так з хвилину, відчуваючи себе мучеником — щось на зразок відчайдушного протесту проти нашого переселення в цю хижу. Це була мамина ідея. Мама була закохана в Природу. От я і стояв голий, ніби демонструючи перед світом її нерозсудливість.

І якби світ і справді дивився, він був би шокований,— бо весь мій живіт, неначе його клювала якась велика птиця, був усіяний червоними

лусочками завбільшки з монету. Псоріаз. Сама назва цієї алергії — чужа, незвична на язиці, що й не вимовиш — робила її ще більш принизливою. "Приниження", "алергія" — я й досі не вирішив, як це називати. Це не було хворобою, бо спричинював його я сам. Алергеном було для мене майже все: шоколад, картопляні пластівці, крохмаль, цукор, смаженина, нервове збудження, високий тиск, низька вологість, духота, темнота — по суті, саме життя було суцільним алергеном. Мати, від котрої я це вспадкував, називала його "недоліком" — слово, яке мене

обурювало. Зрештою, це ж вона у всьому винна — тільки жінки передають таке дітям. Якби моєю матір'ю був батько, чиє повне велике тіло опливало сніжно-білими складками, я б мав тепер бездоганну шкіру. "Недолік" означав щось, чого бракує, а тут був придаток, щось зайве, придане мені мимо моєї волі. У свої п'ятнадцять років я мав на диво наївне уявлення про те, що таке страждання; я був переконаний, що воно потрібне людям. Довкола я скрізь бачив страждання, а сам його не знав, і ця моя очевидна винятковість здавалась мені лиховісною. Мені ніколи не траплялося зламати руку чи ногу, я був здібний, батьки любили мене неприхованою любов'ю. Марнославство говорило мені, що я великий щасливчик. Отож я дійшов висновку, що мій псоріаз — прокляття. Господь, щоб зробити з мене людину, благословив мене цим періодичним прокляттям, котре то щезало, то знову з'являлося разом з його ж таки порами року. Літнє сонце розтоплювало мої струпи; у вересні шкіра на ногах і грудях була чиста — лишалися, правда, бліді, майже невидимі плямки-зернятка, які, однак, знов проростали за довгу осінь та зиму, і — без вологи, без сонця — починали цвісти. Розквіт припадав на весну, але з весною і сонце набирало сили, обіцяючи зцілення. Січень був просто-таки безнадійним місяцем. Лікті й коліна — найвразливіші місця — були вкриті струпами; на кісточках, в теплих обіймах шкарпеток, лусочки набирались нахабства і зливалися в суцільну рожеву кірку. На руках теж були доволі рясні плями, і я не міг отак з шиком, у дві складки, закасати рукави, як інші хлопці. Та коли я був одягнений, все виглядало нормально. Обличчя, моє бог милував: крім кількох знаків під самим чубом, які я прикривав пасмом волосся,

обличчя було чисте. Пальці теж,— тільки на нігтях проглядали непомітні крапинки. Зате у матері нігті з'їла до живого якась жовтувата гниль.

Холод обпікав шкіру; скромні ознаки моєї статі зморщились у туге гронце. Усе, що було в мені здорового й нормального, додавало мені певності — як і заріст, що з'явився,



нарешті, і тішив око. Це була жменька кучерявих, ще дуже рідких темно-каштанових волосин з металевим полиском, жорстких, наче пружини, на лимонно-жовтому холоді. Поки їх не було, я сам себе ненавидів; я почувався таким безпомічним, коли в роздягальні, кваплячись прикрити свої плями, бачив, що мої однокласники уже повбиралися в хутряні обладунки.

Руки взялися сиротами; я з силою розтер їх, а тоді, мов той скупар, що розкошує, перелічуючи власні багатства, провів долонями по животі. Річ у тім (і це було моїм найбільшим секретом, останньою краплею в чаші мого сорому), що сама висипка — ледь опуклі острівці в гладкому сріблистому ореолі, шорсткі сузір'я, розсипані по тілу, як жива ілюстрація руху і спокою — давала мені таємну втіху. Зрозуміє мене тільки той, хто знає, як це приємно — відколупати нігтем сухий пластівець і чути, як він відстає від шкіри.

Дивились лише медальйончики на стінах. Я знайшов у комоді пару штанців, де гумка ще сяк-так животіла; теніску натягнув задом наперед.

— Ви мене переживете, тату,— голосно сказав батько внизу.— А моя смерть уже в кишках сидить.

Це було сказано настільки прямо і страшно, що мені самому закрутило в животі.

— Таж дитина, Джордже! — сказала мати.— Припинив би ти цей спектакль.

Голос її віддалявся від сходів.

— Гм? Гадаєш, малому буде прикро?

Перед самим різ двом батькові виповнилося п'ятдесят; він завжди казав, що не доживе до п'ятого десятка. А переступивши цю межу, дав язикові волю, так нібито тепер, коли формально він вже покійник, усе, що б він не говорив, не мало значення. Оця його вседозволеність привида інколи й справді лякала мене.

Я стояв перед шафою і гаяв час. Можливо, передчував, що вибрану зараз одежу доведеться змінити не скоро. Можливо, зволікав, відчуваючи наперед тягар того випробування, яке мене чекало. Ніс, невдоволений моєю нерішучістю, почав свербіти; хотілося чхнути. Солодко "ив переповнений міхур. Я зняв з плічок сірі фланелеві штани, хоч складка на них уже розійшлася. У мене було три пари штанів: коричневі зараз у чистці, а на синіх внизу ширіньки ганебно красувалася безбарвна пляма. Походження її було для мене загадкою, і я завжди почувався несправедливо звинуваченим, коли їх повертали з чистки разом з образливим друкованим ярликом: "За плями, що не виводяться, відповідальності не несемо".

Щодо сорочки, то червона сьогодні, здається, буде найкраща. Я рідко надягав її, бо на червоному тлі виразно було видно білі крупинки, що сипалися з волосся, як лупа. "Ніяка це не лупа", кортіло мені сказати всім і кожному, так ніби це могло служити виправданням. Проте, якщо я пам'ятатиму, щоб не чухати голову, все буде гаразд,— і мій благородний запал виявився сильнішим за всі побоювання. У цей чорний день я

принесу моїм однокласникам пурпуровий дарунок, титанічну іскру, оздоблену двома кишенями емблему тепла. Шерстяні рукави вдячно ковзнули на руки. Сорочка коштувала вісім доларів; мама ніяк не могла втямити, чому я її ніколи не ношу. Вона взагалі рідко згадувала про мій "недолік", а коли згадувала, то так уже бідкалась, наче йшлося про неї саму. А в неї, порівнюючи зі мною, можна сказати, нічого й не було, хіба що на нігтях та під волоссям на лобі. Проте я не мав за це зла на неї — вона й без цього страждала доволі.

Батько вів своєї:

— Ні, Кассі, тато повинен мене пережити. Він прожив гарне життя. Тато Крамер заслужив собі, щоб жити вічно.

Ще не чуючи відповіді, я вже знав, як мама сприйме ці слова — як ущипливий натяк на те, що тато її живе надто довго, що не перестає висіти на нас тягарем. Мати моя була впевнена, що батько свідомо допікає старому, аби швидше загнати того в могилу. Чи мала вона рацію? Хоч багато що й підтверджувало її припущення, я однаково в них не вірив. Надто вже надумані вони були і надто безрадісні.

Шум води в раковині під моєю кімнатою свідчив, що мати не здобулася на відповідь. Я міг уявити її зараз: шия від гніву взялася плямами, кутики носа побіліли, і шкіра біля них нервово тремтить. Здавалося, хвилі емоцій, що розбурхалися внизу, підхоплюють і мене. Присівши на край ліжка, щоб натягти шкарпетки, я наче відчув, як здіймаються під ногами старі мостини.

Дідусь сказав:

— Ми не можемо знати, коли нас покличуть. Ніхто в цьому світі не може знати, хто на тому потрібен.

— Зате я твердо знаю, що я там не потрібен,— сказав батько.— У чому в бога точно нема потреби — то це бачити мою пику.

— Бог знає, Джордже, що ти потрібний нам.

— Не потрібний, Кассі. Для вас було б ліпше, якби я згнив на смітнику. Мій батько помер у сорок дев'ять років, і це було найкраще, що він для нас зробив.

— Твій батько зневірився в житті,— сказала мама.— А тобі чого зневірятися? У тебе є чудовий син, прекрасна ферма, любляча дружина...

— І коли старий опинився, нарешті, в могилі,— вів далі батько,— отоді моя мати справді дала собі волю. То були найщасливіші роки її життя. Оце була феноменальна жінка, тату!

— Ах, який жаль,— сказала мама,— що чоловікам не можна одружуватися з власними матерями.

— Не будь дитиною, Кассі. З моєю матір'ю батькові було не життя, а пекло. Вона його поїдом їла.

П'ята на одній із шкарпеток зяяла діркою, і я заштовхав її в глиб черевика. По понеділках у моїй шухляді валялися тільки розпаровані шкарпетки, та ще оті грубі, вовняні, що їх на різдво прислала тітка Альма з Трої, штат Нью-Йорк. Тітка тим і займалася, що скуповувала дитячі речі для тамтешнього універмагу. Шкарпетки ці, як я здогадувався, були недешеві, але забирали стільки місця в черевику, аж здавалося, нігті на пальцях загинаються досередини, тож я їх і не вдягав ніколи. Черевики у мене — ще одна моя марнославна слабинка — були замалі: десятий з половиною замість одинадцятого розміру, що підходив би саме враз. Мені ніколи не подобалися лапаті ноги, і самому хотілося мати маленькі і зграбні, як у танцюристів.

Спортивною ходьбою я рушив із своєї кімнати через кімнату батьків. Ковдри на їхньому ліжку були безцеремонно відкинуті, оголивши дві вм'ятини на матрасі; на подряпаному комоді повно гребінців усіх можливих розмірів та мастей — їх мій батько понаносив зі шкільного бюро знахідок. Він завжди тягнув додому подібний мотлох, наче пародіюючи в цей спосіб свою роль постачальника сім'ї.

Сходи, затиснені між побіленою стіною і дерев'яною перегородкою, були вузькі і круті. Внизу, де трикутні стоптані сходинки завертали, бракувало поручнів. Мій батько, переконаний, що одного чудового дня дідусь, недобачаючи, звалиться на повороті, не раз давав собі слово поставити поручні. Він уже був купив їх за долар на олтонському складі брухту. Та вони й досі стояли забуті в сараї під стінкою. Так було майже з усіма батьковими прожектами, що стосувалися ферми. Вибиваючи ногами мелодійний ритм, як Фред Астер, я збіг униз, проводячи рукою по голій стіні праворуч, її нерівна гладка поверхня щомить вислизала з-під пальців, наче це була не стіна, а живе тіло якоїсь величезної сумирної істоти, тремтячої від холоду, що проникав крізь камінь знадвору. Стіни нашого дому, з великих піщаникових брил, зводили богатирської сили муляри сто років тому.

— Зачиняй двері,— сказала мама. Ми берегли тепло на першому поверсі.

Мов зараз усе те бачу. Дві довгі кімнати на першому поверсі — кухня і вітальня — з'єднані двома дверима, одні поруч других. Підлога в кухні викладена старими широкими сосновими дошками — їх недавно відчистили і навоскували. Від вентиляційної решітки опалення, вмонтованої в підлогу під сходами, віє по ногах теплом. Газета — олтонський "Сан", що лежить на протязі, безперестанку ворушить краєм сторінки, немов благаючи, щоб її прочитали. Вдома у нас завжди було повно газет і журналів: ними були загромаджені всі підвіконники і закиданий диван. Батько приносив їх цілими паками; все це збиралося бойскаутами на макулатуру, але, по-моєму, до місця свого призначення так і не доходило. Натомість валялося у нас, чекаючи, коли його

прочитають. Іноді ввечері, як батькові не було куди йти і він сидів удома, він з пісним виглядом пережовував цілу копу цього чтива. Читав він з шаленою швидкістю і завжди твердив, що нічогісінько звідти не дізнався і не пам'ятає.

— Я б так не хотів будити тебе, Пітере! — гукнув він мені.— У твоєму віці найперша необхідність — це сон!

Його самого не було видно — він сидів у вітальні. Крізь перші двері я помітив, що в каміні горять три вишневих поліна, хоча в підвалі справно працював новий котел. На простінку між дверима висів малюнок нашого подвір'я в Олін-джері, зроблений моєю рукою. Зараз його заступало мамине плече. Тут, на фермі, вона постійно ходила в чоловічому, грубого плетення, светрі, хоча колись — і замолоду, і потім, в Оліндженрі, коли вона була стрункішою і коли я вперше усвідомив її як маму — вона вважалася, як у нас кажуть, "стильною дамою". Грюкнувши, ніби спересердя, склянкою з апельсиновим соком, мати мовчки поставила її на моє місце на столі. Між столом і стіною був прохід, але пройти було ніяк — мати його геть загородила. Я нетерпляче притупнув. Вона відсунулась, і, поминувши її, крізь другі двері я побачив діда, що розсівся на дивані біля гори журналів — голова в нього похилилася, наче він молився або куняв, красиво склавши на животі поверх м'якого сірого светра тонкі старечі руки. Далі мій шлях лежав повз високу полицю, де два годинники показували час по-різному: 7.30 і 7.23. Той, що вигнався вперед, був електричний, з червоної пластмаси — батько купив його в уцінених товарах. Другий — у темній дерев'яній оправі — заводився ключем і дістався нам у спадок від дідового батька, котрий давно помер, задовго до того, як я народився. Старий годинник стояв на полиці, електричний висів під нею на гвіздку. Оминувши білосніжну брилу новенького холодильника, я дістався, нарешті, дверей. Двері були подвійні — внутрішні і зовнішні, і між ними — широкий кам'яний поріг. Звідти я ще дочув останню батькову фразу:

_ їй-богу, тату,— коли я був малий, я взагалі не знав, що

таке сон. Тому тепер так мучуся.

До хати входилося з невеличкого цементного ґанку, де стояла наша колонка. Електрику в себе ми мали, а от водопроводу ще не було. Земля біля ґанку, влітку завжди волога, змерзлася, і в крихкій траві щокрок траплялися льодяні калюжки, які з хрускотом западалися під ногами. Висока трава на схилі, де ріс наш сад, побіліла від інею, що лежав на ній вихрястими хвилями, наче застиглий туман. Я зайшов за кущ форцитії тут-таки під стіною. Мама часто нарікала, що звідти смердить — село для неї було символом чистоти, але я в це не вірив. Як я розумію, сама земля — це суцільний перегній і послід.

На мить мені приверзлося, що струмінь сечі на льоту крижаніє і примерзає до мене. Насправді ж він мирно парував із соломи, прим'явши по дорозі мережані нижні спіднички безлистого куща. Леді зашкреблася у буді, вилізла звідти, обтрусилась і тицьнулася мокрими чорними ніздрями в дротяну загорожу, дивлячись на мене.

— Доброго ранку,— чемно сказав я. Бачачи, що я прямую до неї, Леді зробила карколомний стрибок, а коли я просунув руку крізь обмерзлу сітку, вона, щосили махаючи хвостом, готувалася стрибнути іще раз. Шерсть на ній наїжилась від холоду і вся була пересипана солом'яною потертю. Груди Леді мала кудлаті, зате голова в неї була наче вощена. Під шерстю промацувалося тепле, пружне тіло. Вона так жадібно вивертала довгасту морду, ніби прагнучи захопити якомога більше моєї ласки, аж я забоявся, щоб ненароком не трапити пальцем їй в очі, такі опуклі й беззахисні — два тьмяно-драглисті скельця.

— Як життя? — спитав я.— Як спалося? Що снилося — кролики? Кролики!

Це була така втіха — бачити, як, чуючи мій голос, вся вона аж звивається, підскакує, повискуючи й вихляючи хвостом.

Поки я сидів навпочіпки, холод підкрався ззаду і обняв мене за плечі. Я встав; на сітці залишились чорні сліди від пальців — тепло шкіри розтопило морозяну патину. Леді стрибала, наче відпущена пружина. Вона зачепила лапою миску, та перекинулась, і я чекав, що звідти вихлюпнеться вода. Але вода ствердла на кригу і примерзла до миски. Якусь мить, поки мозок не усвідомив того, що бачили очі, це здавалося чудом.

Тихе, нерухоме повітря довкола мене почало ніби гуснути, і я заквапився. Моя зубна щітка, вкрита скам'янілою поливою, зрослася з алюмінієвою поличкою, пригвинченою до стояка на ґанку. Відірвавши щітку, я взявся помпувати воду. Лише за п'ятим разом струмінь води виплеснувся з глибин пробуравленої землі і легко задимів, розбиваючись об бурі крижані нарости, що утворилися в риштаку. Під цим іржавим струменем щітка позбулася свого задубілого кожуха, але все одно здавалося, що я поклав до рота прямокутний льодяник на паличці, лише без запаху і смаку. Зразу защеміли зуби під пломбами. Рештки старої пасти на щітці розпливлися у роті, лишаючи присмак м'яти. Увесь цей час Леді стежила за мною, повна дикого захвату, від якого тремтіла всім тілом, а коли я спльовував, гавкала, ніби аплодуючи, і кожне її "гав" супроводилось морозяною хмаркою. Я поставив щітку на місце, вклонився і мав неабияке задоволення від того, що аплодисменти не вгавали, аж поки я сховався за подвійною завісою вхідних дверей.

Тепер на годинниках було 7.35 і 7.28. Від теплої хвилі повітря, якою мене зустріла медово-жовта кухня, я розімлів, дарма що цифри на годинниках кололи очі.

— Чого собака гавкає? — спитала мама.

— Замерзла на смерть,— відповів я.— Там так холодно! І чом її до хати не впустити?

_ Нема гіршого для пса, Пітере,— озвався батько, невидимий,— ніж привчити його до хати. Зразу схопить запалення легенів і здохне, як той,що був у нас раніш. Не відривай тварину від її природного середовища. Агов, Кассі,— котра година?

— На якому годиннику?

— На моєму.

— Минуло пів на восьму. На другому ще нема.

— Нам пора, малий. Пора їхати. Мама сказала:

— Ти їж, Пітере. Той твій дешевий годинник спішить. По дідовому у вас є ще п'ять хвилин.

— Він не дешевий, Кассі. Він коштував тринадцять доларів. Фірма "Дженерал електрік". Якщо на ньому за двадцять, то я вже спізнився. Пий свою каву, сину, але духом! Час не жде.

— Як на такого, що має павука в животі,— сказала мама,— ти щось надто енергійний.

І знову до мене:

— Пітере, чи ти не чув, що батько каже?

Я в цю мить милувався блідо-бузковою тінню під горіхом на власному малюнку. Я любив цей горіх на нашому подвір'ї: коли я був малим, там висіла гойдалка, прив'язана до гілляки — на малюнку гілляка була просто рискою, майже зовсім чорною. Дивлячись на цю чорну смужку, я раптом знову відчув дотик шпателя до полотна — мить того життя, що якимсь дивовижним чином не переставала тривати.

Саме ця тривкість, ця можливість спинити минаючу мить, мабуть, і штовхнула мене, п'ятилітню дитину, до малювання. Адже, по-моєму, саме десь у цьому віці ми починаєм усвідомлювати, що все на світі якщо не гине зовсім, то обов'язково міняється, зміщується, вислизає, втікає, мов ті сонячні зайчики на цегляній стежці під порослою виноградом аркою в червневий день — вічно нові і невпізнанні.

— Пітере.

Мамин голос прозвучав на вибуховій ноті.

Я у два ковтки спорожнив свою склянку соку і, щоб дошкулити їй, сказав:

— Бідній собаці там навіть пити нічого — лиже та й лиже оту крижину в мисці.

Дідусь заворушився у себе на дивані й проголосив:

— Оце ж і Джейк Бім мав таку саму приказку. Він на старому вок-залі — на Берта-Фернес — за начальника був, ще до того, як там пасажирські лік-відували. "Час,— говорив він урочисто так,— і олтонська залізниця нікого не жде".

— А вам, тату,— озвався батько,— не приходила така думка — чи хтось жде час?

Дідусь на це безглуздя відповів мовчанкою, і мама, що вже несла мені окріп для кави, метнулася в кімнату йому на підтримку.

— Джордже,— сказала вона,— і чого це ти, замість іти заводити машину, домучуєш нас своїми теревенями?

— Гм? — здивувався він.— Хіба тато образився? Тату, я й не думав вас образити. Я думав те, що сказав,— ціле життя тільки й чую: "Час не жде, час не жде", а що це значить, не знаю. А й справді — що це значить? Спитайте-но, кого хочете — і жоден шельма вам не скаже. Хоча ні, щось таки збрешуть. Ніхто не признається, що не знає.

— Це значить,— сказала мама і завагалась, відчувши, як і я, що вперта батькова допитливість геть-чисто позбавила відоме прислів'я його простенького змісту,— це значить, що не можна досягнути неможливого.

— От і ні. Бачиш,— почав батько тим ледь підвищеним голосом, яким завжди шукав зачіпки на голому місці,— я син священика. Мене виховували у вірі — і я досі вірю,— що бог сотворив людину як останнє і найдовершеніше з усіх своїх творінь. Якщо це правда, то хто тоді він такий, отой час, що ніби всевладний і вищий за нас?

Мати повернулася до кухні і, ставши наді мною, налила паруючу воду в чашку. Я по-змовницькому хихикнув — ми з нею часто підсміювалися над батьком. Але мама, тримаючи каструльку квітчастим рушником, не відводила очей від чашки і не розхлюпала ані краплини. Коричневий порошок — фірми Махсвел — сплив крихітним острівцем на гарячій поверхні й поволі розчинявся, забарвлюючи воду в чорний колір. Мама помішала каву, і в чашці знявся вир жовтуватої пінки.

_ їж кашу, Пітере,— сказала вона.

_ Не можу,— відповів я.— Настрою нема. І живіт болить.

Мені хотілося відомстити їй за оте моє невдале заграванння,— було прикро, що батько, цей простодушний невеселий дивак, який, здавалося, вже давно був третім зайвим у наших з нею романтичних стосунках, сьогодні так підступно посів чільне місце в її думках.

А він усе не вгавав:

— Я, тату, не хотів вас образити; просто всі оті заяложені фрази так мене дратують, що я геть голову трачу, коли їх чую. Такі вже вони велемудрі, аж мене чорти беруть. І якщо тим дідам сільським, чи хто там з біса їх попридумував, щось не до вподоби, то нехай би прийшли і сказали.

— Джордже,— гукнула мама,— таж від тебе першого ми її і почули!

Батько змінив тему.

— Гей, котра це година?

Молоко було захолодне, кава загаряча. Я сьорбнув і обпік собі піднебіння; після цього літепла кукурудзяна каша взагалі видалася гидкою на смак. Наче на підтвердження моєї брехні, живіт і справді розболівся — так його діймало клацання хвилин на годиннику.

— Готово! — крикнув я.— Готово, готово!

Я так само, як батько, любив грати перед невидимою публікою, тільки його публіка була десь далеко, і йому доводилося кричати, а моя — тут-таки, за рампою. Хлопчик, кумедно тримаючись за живіт, перетинає лівий бік сцени. Я почимчикував у вітальню по одяг і книжки. Моя стара вірна куртка висіла на дверях. Батько сидів у кріслі-гойдалці спиною до вогню, що потріскував, дотанцьовуючи, в каміні. На ньому було його картате пальто — стара лахманина з різними ґудзиками, що її батько врятував від продажу на благодійні цілі, хоч пальто було замале на нього і ледве сягало колін. На голові сиділа жахливого вигляду синя плетена шапка, яку він підібрав на смітнику в школі. У цій шапці, натягненій аж на вуха, він скидався на переростого бевзя з журнальної карикатури. Почав він її носити зовсім недавно, і я ніяк не міг втямити, навіщо. Волосся в нього ще й досі було пишне, тільки де-не-де взялося

сивиною. Зрозуміло, що для мене батько завжди лишався незмінним. Та він і справді виглядав молодшим, як на свої роки. Ось він повернув голову, і на мене глянуло передчасно змужніле обличчя хитрого вуличного бешкетника. Дитинство своє батько провів у скромному передмісті Пассеїка. Його обличчя — лискуче й м'ясисте, все у вибляклих, в'ялих складках — здавалось мені жорстоким і ніжним, мудрим і безвиразним водночас; чимала різниця між нами і досі звеличувала його в моїх очах, хоча вже не так, як тоді, коли воно бачилось мені нарівні з небом. Колись в Оліндже рі, коли я стояв поруч нього на нашій цегляній стежці, що вела до повитої виноградом арки,— стояв, ледь сягаючи його колін, а він, здавалось, сягав головою верхівок каштанів, я був переконаний, що, поки ми отак стоїмо, на світі усе гаразд.

— Твої книжки на підвіконні,— сказав він.— Ти їв кашу? Я огризнувся:

— Сам кажеш — часу нема.

Я зібрав підручники — блідо-голубу латину, де обкладинка трималась на чесному слові, елегантно-червону алгебру цьогорічного випуску — щоразу, як я перегортав сторінки, у ніздрі бив гострий, свіжий запах паперу,— і велику пошарпану книжку з природознавства, що його викладав мій батько. Сіра палітурка була прикрашена тисненим трикутником із зображеннями динозавра, атома, що променів, наче зірка, і мікроскопа. На спинці і на торці попередній власник вивів синім чорнилом здоровенне слово ФІ ДО. Цей розгонистий надпис виглядав тепер зворушливо і вбого, наче всіма забутий ідол. Фідо Хорнбекер був зіркою футболу, коли я ходив до сьомого класу. Серед імен на внутрішньому боці обкладинки, де моє стояло останнім, я так і не зміг визначити ім'я тієї, що була закохана у Фідо. З п'яти осіб я був першим хлопцем, якому припала ця книжка. Четверо попередніх — Мері Хеффнер; Евелін Мейз, Крихітка; Рея Фурствайблер; Філіда Л. Герхарт — злилися в моїй уяві в одну німфу з не-виробленим почерком. Можливо, вони всі любили Фідо.

— Хто ощадить час на їжі, тратить на здоров'ї,— сказав дідусь.

— Малий, як і я, тату,— озвався батько.— Я теж ніколи не мав часу наїстися. "Ану, прожро, гайда з-за столу!" — оце тільки й чув. Злидні — жахлива річ.

Дідусь не знав, що йому робити з руками, а його високі черевики на кнопках нервово совгалися по підлозі. Він був прямою протилежністю батька, бо, проживши чималий шмат життя, гадав, що може відповісти на всі запитання і залагодити всі непорозуміння — тільки б його слухали.

— Я б пішов до доктора Аплтона,— виголосив він, прокашлявшись так обережно, наче мав у горлі японський папір.— Я його батька добре знав. Аплтони в нашій окрузі здавен живуть.

Він сидів під вікном, залитий білим зимовим світлом, і порівняно з батьком, чия круглоголова постать чорно бовваніла проти мерехтливого полум'я, здавався більш витонченим витвором природи.

Батько підвівся.

— Кожного разу, як я приходжу, він починає вихвалятися.

У кухні знялася якась метушня. Вискнули і з гуркотом зачинилися двері; почулося гарячкове шкрябання об підлогу. Собака з розгону влетіла у вітальню. На килимі Леді ніби зависла в нерішучості, розпластавшись під тягарем своєї радості. Вона несамовито гребла лапами під себе, наче пливла на місці по злинялому темно-червоному килиму, з якого, хоч і наскрізь протертого, все ще можна було нашкребти жмутики бузкового пуху — "мишки", як їх називала бабуся, коли ще жила, а килим цей лежав у нас в Оліндже рі. Нетямлячись від щастя, що її впустили, Леді вертілася, як граната, начинена добрими вістями,— кудлатий вир бурхливого захвату із смердючим запахом

скунса, якого вона випатрала ще тиждень тому. Шукаючи собі покровителя, вона метнулася була до батька, та біля мене круто повернула, стрибнула на диван й у вияві нестримної вдячності лизнула дідуся в лице.

За своє довге життя він не раз постраждав від собак і боявся їх.

— Марш, мар-рш! — протестував він, відвертаючи обличчя і впираючись своїми тонкими красивими руками в білі груди Леді. Голос його звучав з якоюсь дивною гортанною силою, начеб виривався з не знаних нам диких і темних глибин.

Леді тицьнулась тремтячою мордою йому у вухо і так шалено замахала хвостом, що журнали посипались на підлогу. Знялася метушня: батько кинувся на виручку, та поки він добіг, дідусь уже сам звівся на ноги. І всі ми, разом з собакою, що крутилась під ногами, гуртом посунули в кухню.

Мама, мабуть, прийняла це збіговисько за живий докір, бо крикнула просто нам в обличчя:

— Я впустила її, бо не могла слухати, як вона гавкає!

Здавалось, вона от-от розплачеться,— я був приголомшений. Адже моє власне вболівання за Леді було нещире. Та й не чув я, щоб вона гавкала безперестанку. Кинувши оком на мамину шию, що вкрилася плямами, я вже знав — мама лиха. Зненацька мені закортіло вирватися звідси — вона сипнула в загальне замішання таким пекельним жаром, від якого все довкола почало злипатися. Я ніколи до пуття не знав, чого вона шаленіє,— це приходило й відходило, як зміна погоди. Може, й справді її добивали оті безглузді суперечки між батьком і дідусем? Може, це я щось зробив не так — надто демонстративно гаяв час? Щоб вмилостивити її гнів, я вже в куртці, сів за стіл і знову взявся до кави.

Кава однаково була загаряча. Ще один ковток геть-чисто позбавив мене відчуття смаку.

_ Ого, малий! — сказав батько.— Вже без десяти! Як ми

зараз не рушимо, мене з роботи викинуть.

— Це по твоєму годиннику, Джордже,— сказала мама. Раз вона заступається за мене, значить, причина її гніву — не Яж— По нашому у вас є ще сімнадцять хвилин.

— Ваш іде неправильно,— відказав він.— Зіммерман з мене шкуру спустить.

— Вже йду,— сказав я, підводячись. Перший дзвінок давали о восьмій двадцять. До Олінджера їхати двадцять хвилин. Я відчував, як час, убуваючи, стискається довкола мене. Стінки порожнього шлунка терлись одна об одну.

Дідусь почалапав до холодильника, де зверху лежав буханець меєрівського хліба в яскравій упаковці. Він так явно силкувався зробити це непомітно, що всі мимоволі видивилися на нього. Дід розгорнув вощений папір, витяг звідти скибку білого хліба і, зігнувши навпіл, акуратно засунув у рот. Рот у нього був напрочуд еластичний; під попелястими вусами відкрилася раптом беззуба вирва й одним махом поглинула хліб. Ця його спритність незворушного канібала завжди виводила маму з рівноваги.

— Тату,— сказала вона,— чи ви не можете почекати з тим нещасним хлібом, поки вони виберуться з хати?

Я востаннє сьорбнув пекучої кави і почав проштовхуватися до дверей. Ми всі збилися докупи на лінолеумі поміж дверима, стіною, де цокали й дзижчали годинники, холодильником і раковиною для зливу.

Утворився чималий затор. Мама, пробиваючись до кухонної плити, ніяк не могла розминутися з власним батьком. Той втягнув живота і став схожий на темний стручок, що приліпився до дверцят холодильника. Мій батько стояв навитяжку, на цілу голову вищий від нас, і поверх наших голів сповіщав своїй невидимій публіці:

— Вперед, на бойню! Кляті дітиська, їхня ненависть у мене в самих печінках сидить!

— Цямкає та й цямкає тим хлібом цілий день, аж мені глузд за розум завертає! — обурювалася далі мама — під волоссям у неї спалахнула червона алергічна смужка — і, протиснувшись повз дідуся, тицьнула мені вихололу грінку та банан. Щоб узяти їх, довелось перекласти книжки.

— Мій бідний голодний хлопчику,— сказала вона.— Мій скарбе єдиний.

— Вперед, на фабрику ненависті! — гукнув батько, підштовхуючи мене. Збентежений, бажаючи догодити мамі, я затримався, щоб відкусити шматок холодної грінки.

— А я коли когось і ненавиджу,— сказала мама почасти до мене, почасти до стелі в-ту мить, як батько нахилився і черкнув її по щоці поцілунком, на які був звичайно скупий,— то це тих, хто ненавидить любов.

Дідусь, затис не ний в своєму кутку, звів руки догори і прогугнявив крізь набитий хлібом рот:

— Боже, благослови!

Ще не було випадку, щоб він забув це сказати, так само, як кожного вечора, вибираючись на "дерев'яну гору", гукав нам звідти: "Приємних

снів!" О, ці красиво зведені руки — зведені для благословення, котрі бачились мені водночас і як знак поразки, і — ніби він щойно випустив з долонь крихітних ангелів — символ свободи! Ці руки я знав напам'ять, бо, як єдиний, у кого були молоді очі, мав за обов'язок вибирати маминим пінцетом малесенькі бурі колючки, що їх він, обходячи нашу ферму і висмикуючи по дорозі бур'ян, назбирував у сухі і чутливі, напівпрозорі плямисті долоні.

— Дякуємо, тату, це нам пригодиться! — сказав батько, з силою розчахнувши двері — ті аж тенькнули, тріснувши десь усередині. Він ніколи не натискав клямки до кінця, і замок завжди заїдало.— Плакала моя голівонька! — додав він, дивлячись на свій годинник.

На порозі мама притиснулася щокою до моєї щоки.

А коли я щось ненавиджу,— крикнула вона йому з^лід^.— то це дешеві червоні годинники!

Щасливо опинившись на ґанку — батько швидкою ходою вже завертав за ріг,— я озирнувся назад, чого зовсім не слід було робити. Грінка в роті відразу стала солоною на смак. При останньому слові мама підійшла до стіни і — через шибу нечутно,— зірвавши з гвіздка електричний годинник, розмахнулася була, щоб гримнути ним об підлогу, та натомість раптом притулила чомусь до грудей, наче немовля, разом зі шнуром, що тягнувся слідом, і щоки її мокро зблиснули. Я побачив, як безпорадно розширились у неї очі, зустрівшись з моїми. Замолоду вона була красунею, і очі її не постаріли. Здавалося, нелегка її доля щодня оберталась для неї приголомшливим відкриттям. Батько її, у неї за спиною, покірно схиливши голову і безупинно ворушачи гумовими щелепами, почовгав через кухню до свого місця у вітальні. Я хотів був зобразити щось, схоже на співчуття чи веселу підтримку, але відчув, що обличчя моє заціпеніло від страху. Страху за неї і перед нею.

Однак ти не думай, люба, що через усі ці взаємні непорозуміння нам жилося погано. Нам добре жилося. Ми ніби рухалися по твердих підмостках сцени з метафоричним відлунням. Коли моя бабуся злягла — ще в Оліндже рі, я тоді малий був,— я чув, як вона спитала кволим таким голоском: "То що, я тепер буду, як дебільна дитина?" А потім випила ковток вина і на ранок померла. Отак. Ми жили у божій опіці.

Батько широкими кроками перетинав лужок, схожий на аркуш наждаку. Я поспішив за ним. Де-не-де земля, порита кротами ще теплої пори, випиналася вузликами. Бічна стіна сарая — високий поцяткований п'ятикутник — вся була залита сонцем.

— Мама ще трохи, і розтрощила б твій годинник,— сказав я, порівнявшись з батьком. Я хотів його присоромити.

— Це в неї настрій такий,— відповів він.— Твоя мама,Пі-

тере,— феноменальна жінка. Був би я путнім чоловіком, я б свого часу її на сцену, в комедіантки, послав.

— Мама думає, ти дідуся дражниш.

— Гм? Справді? Та я в нім душі не чую. Тато Крамер — прекрасна людина, яких мало. Я його просто обожнюю.

Слова звучали уривчасто, немов обтесані синіми брилами крижаного повітря, що липло до щік. Наш чорний "б'юїк" випуску 36-го року стояв біля сарая, націлений передом у долину. Колись на ньому була гарна, чепурна решітка; для батька — цілком несподівано, бо матеріальні цінності для нього майже ніякого значення не мали — ці тоненькі планки хромованого металу стали предметом просто-таки дитячої гордості. Минулої осені Рей Дайфендорф застряг зі своїм старим брудним "шевроле" на стоянці біля школи, і мій батько — щира християнська душа — викликався його підштовхнути, але саме тоді,

коли вони набрали швидкості, Дайфендорф, з дурної голови, натиснув на гальма і своїм бампером розтрощив нашу решітку. Мене при цьому не було. Дайфендорф сам мені, сміючись, розказував потім, як батько вискочив з машини і кинувся підбирати шматочки металу, бурмочучи: "Може, її ще вдасться зварити, може, Гаммел її ще зварить". Зварить безповоротно знищену решітку! Дай фендорф так усе це розказував, що я, хоч-не-хоч, мусив сміятися теж.

Блискучі уламки ще й тепер перекидалися в багажнику, а автомобіль і далі їздив із вищербленими зубами. Це була важка, подовгаста машина з циліндрами, що потребували нової розточки. Пора було також міняти акумулятор. Ми з батьком забралися всередину; він витягнув підсос, включив запалювання і наслухав, підвівши голову, як стартер розкручує застиглий двигун. Переднє скло зайшло памороззю, і в кабіні ледве сірілося. Скидалось на те, що воскресити Двигун — марна справа. Ми слухали так напружено, що, здавалось, на власні очі бачили, як мчить уперед крізь свою таємничу печеру безвідмовний темний поршень, проскакує найвищу точку і, неприйнятий, повертається назад. Не було навіть натяку на іскру. Я заплющив очі, швиденько проказуючи молитву, і почув, як батько мовив: — Ну, малий, кепські наші справи.

Він вийшов з машини і почав люто здряпувати нігтями іній, розчищуючи для себе віконце. Я вийшов теж, і ми вдвох, налігши кожен зі свого боку на двері, взялися штовхати "б'юїк". Раз, два, і — з усіх сил — три!..

Потріскуючи, шини відірвалися від замерзлої землі. Автомобіль наче полегшав і дуже повільно поповз по схилу. Ми з батьком ускочили досередини, хряпнули дверцята, і машина, набираючи швидкість, покотилась по засипаній щебенем дорозі, яка, обігнувши сарай, круто пірнала вниз. Камінці тріщали під колесами, наче скресаюча крига. Проскочивши з розгону найкрутішу частину спуску, батько відпустив зчеплення, шассі пересмикнулись, двигун закашляв, завівся, завівся, і ми попливли-полетіли по рожевій прямій між блідо-зеленим лугом і рівним, під пар зораним полем. Дорога наша була нев'їжджена і поросла

посередині травою. Похмуро зціплені батькові уста трохи зм'якли. Він впорснув бензину в голодний мотор. Якби той зараз заглух, ми б пропали — на рівному місці машина сама не покотиться. Батько до половини засунув підсос, і мотор завуркотів на вищій ноті. Наліт паморозі прозорішав на краях, і мені трохи було видно дорогу; ми наближались до межі нашої ферми. Наш луг кінчався там, де починався підйом. Чорна коробка відважно накинулась на косогір, проковтнула його одним махом разом з камінням і виплюнула позад нас. Праворуч майнула поштова скринька Сайласа Шелкопфа, вітаючи нас нерухомим червоним прапорцем. Наша земля залишилась позаду. Я озирнувся на нашу оселю по той бік долини — купку будівель, що даленіли разом із протилежним схилом. Громаддя сарая і курник біля нього відсвічували червоним. З оштукатуреного куба, де ми спали цієї ночі, вигулькнув, наче останній клаптик сновидінь, кучерик диму, голубіючи на пурпуровому тлі лісів. Дорога знову пірнула вниз, ферма зникла, і ми залишились самі. У Шелкопфа був ставок, і по льоду чалапали качки кольору старих фортепіанних клавішів. Висока білена стодола Джесса Флаглера ліворуч ніби жбурнула в наш бік віхтем сіна. Корова, відірвавшись від паші, глипнула на мене круглим карим оком.

Ґрунтова дорога, виводячи на сто двадцять друге шосе, закінчувалась підступним горбком, де легко було заглухнути. Тут стояли у ряд поштові скриньки, наче вишикувані у вуличку шпаківні, дорожній знак "стоп", весь в іржавих дірках від куль, і обчімхана яблуня. Батько глянув уздовж шосе, виявив, що воно порожнє, і, не гальмуючи, взяв приступом останній бар'єр — поорану коліями обочину шосе. Нарешті ми нагорі, на безпечній, твердій дорозі. Батько знов перейшов на другу швидкість, заревівши двигуном, тоді на третю, і "б'юїк" переможно помчав уперед. До Оліндже ра було одинадцять миль. Починаючи звідси, дорога поволі йшла на спад. Я з'їв половину грінки, обсипавши холодними крихтами книжки і коліна. Банан я почистив і з'їв увесь — не так з голоду, як для того, щоб зробити приємність мамі, і, спустивши скло, пожбурив шкіркою та огризком грінки просто у втікаючий краєвид.

Звідусіль щось кричали квадратні, прямокутні і восьмикутні рекламні щити. На одній ветхій стодолі на цілу стіну вид-нілося: "ЖУВАЛЬНИЙ ТЮТЮН ФІРМИ ПОНІ". Поля, де влітку місцеві меноніти в брилях і чорних капелюхах визбирували помідори, де огрядні чоловіки на вузьконосих, яскраво-червоних тракторах гойдались на хвилях ячменю, лежали тепер оголені і здавались до болю беззахисними, благаючи небо прикрити їх сніжною ковдрою. З-за рогу вишкандибала на шлях халабуда бензозаправки з двома помпами, обклеєна пошарпаними рекламами безалкогольних напоїв, і відкотилася назад, з'явившись ще раз у дзеркалі сміховинно зморщеною, а крилатий кінь на брудній вивісці, яку годі було прочитати, щораз меншав і меншав. Дзвякнула на вибоїні кришка ручного багажника. Ми в'їхали у Файєр-таун. Центром цього селища були чотири кам'яниці з пнчаника,— колись тут мешкала місцева аристократія. В одній з них протягом півстоліття містилася харчевня "Десята миля" — біля ґанку і досі стриміла перекладина конов'язі. Вікна були забиті дошками. Далі ішла пізніша, не така густа забудова: крамниця зі шлакоблоків, де продавали пиво ящиками; два нових будинки на високих цоколях, але без східців, хоча в обох жили люди; порожній мисливський будиночок віддалік від дороги, в якому світилося тільки по суботах та неділях, коли тут з'являвся чималий гурт чоловіків, а іноді й кілька жінок; ряд високих коробок міського типу під взірчасто викладеним етернітом, зведених перед самою війною і начинених, як вважав мій дідусь, нешлюбними дітьми, що вмирали з голоду. Ми розминулись із оранжевим шкільним автобусом — він чмихав нам назустріч, у напрямку селищної школи. Я, за місцем проживання, повинен був ходити до цієї школи, та мене порятувало те, що батько вчителював в оліндженській. Я боявся дітей з нашої околиці. Колись мама змусила мене записатися в Клуб любителів сільського господарства. У всіх моїх товаришів по клубу були розкосі, овальні очі і гладенька, землистого кольору шкіра. Тупе невігластво одних і цинічна обізнаність інших однаково видавалися мені дикунськими, чужими моїм пориванням до висот культури. Ми збиралися в підвалі церкви, і після годинного огляду слайдів про захворювання худоби та шкідників кукурудзи я, обливаючись потом від страху перед задухою, випливав на

холодне повітря і припадав удома до альбому з репродукціями Вермеєра, як потопаючий до спасенного берега.

Справа від нас показалося кладовище, де округлі надгробки під різними кутами хилилися до земляних горбків. З-поміж дерев вигулькнув статечний кам'яний шпиль дзвіниці лютеранської церкви і на мить уперся новим хрестом у сонце. Будувати дзвіницю помагав і мій дідусь — штовхав тачку з кам'яними брилами по вузькому дощаному настилу. Він не раз нам описував, красиво жестикулюючи, як прогиналися дошки у нього під ногами.

Ми з батьком почали спускатися з Файєр-Хілл — вищого і пологішого з двох горбів, через які вів шлях до Оліндже ра й Олтона. Десь на половині спуску лісосмуга обірвалась, і очам відкрився чудовий краєвид. Переді мною, наче на задньому плані літографії Дюрера, лежала невеличка долина. Посеред пагорків та узвиш, помережаних сірими парканами, з брунатними цятками валунів, розкиданих, як вівці по пасовиську, пишався маленький будиночок, що, здавалося, виріс просто з землі. Для всіх, хто дивився з шосе, будиночок виставляв напоказ свій широкий, схожий на пляшку, димар, викладений з нетесаного каміння урівень з бічною стіною і недавно побілений. А з цього бокатого білесенького димаря, чиї нерівні контури вписували прямокутник стіни у хвилясте довколишнє тло, вилась ледь помітна цівка диму — знак, що в будиночку хтось живе. Я думав, що тут, мабуть, усе, як тоді, коли мій дідусь допомагав зводити церковну дзвіницю.

Батько втиснув підсос до кінця. Стрілку покажчика температури мов заклинило на лівім краю шкали; пічка вперто не хот.іла заявити про себе. Батькові руки, що керували автомобілем, рухались з якоюсь силуваною спритністю, торкаючись металу і затверділої від холоду гуми.

— Де твої рукавиці? — спитав я.

— По-моєму, на заднім сидінні.

Я обернувся: на задньому сидінні, між зім'ятою картою автомобільних доріг та клубком мотузки лежали скорчені, долонями догори, шкіряні рукавиці, що їх я купив батькові на різдво. Я заплатив за них мало не дев'ять доларів з тих, що встиг наскладати на художню школу від літа, коли збив трохи грошей на грядці полуниць, закріпленій за мною клубом. Я так стратився на рукавиці, що мамі купив лише книжку, а дідусеві носовичок — дуже вже мені хотілося, щоб батько подбав про себе, як це завжди робили батьки моїх друзів. Рукавиці якраз прийшлися. Він одягнув їх першого ж дня і залишив на передньому сидінні, але коли одного разу туди втиснулось аж троє чоловік, рукавиці закинули назад.

— Чого ти їх не носиш? — запитав я.

Я майже завжди говорив з ним прокурорським тоном.

— Надто вони добротні,— відказав він.— Це чудові рукавиці, Пітере. Я знаю, що таке якісна шкіра. Ти, певне, цілий маєток на них потратив.

— Та не зовсім, але хіба тобі не холодно в руки?

— Холодно, хлопче. Сьогодні добряче пробирає. Вважай, у баби Зими в самій пазусі сидимо.

— То чого ти не хочеш надягти рукавиці?

Узбіччя дороги розмитою хвилею бігло повз батьків профіль. Він відірвався від своїх думок, щоб сказати:

— Якби мені в дитинстві хтось дав отакі рукавиці, я б розплакався щирими сльозами.

Слова ці лягли мені на серце, обтяжені ще й тим, що я підслухав, лежачи в ліжку. Я зрозумів одне: щось його мучить, щось погане у ньому

самому — можливо, саме через це він і не хоче носити мої рукавиці,— а що воно таке, я надіявся вивідати; правда, я передбачав, що він уже надто старий, надто, як на мене, дорослий, щоб очиститись від цієї скверни або й зовсім змінитися — навіть заради мами. Я присунувся ближче, придивляючись до побілілих суглобів на руках, затиснених довкола керма. Зморшки на шкірі здавалися тріщинками, а волосини — стеблами побитої чорної трави. Руки були всіяні пласкими темними бородавками.

— Кермо, певне, холодне як лід?

Мій голос прозвучав точно, як мамин, коли вона сказала: "Такого не відчувають".

— Правду кажучи, Пітере, в мене так болить зуб, що я цього не чую.

Я здивувався, але й зрадів водночас: про зуб я не знав. Можливо, це й було те, що його мучило.

— А який?

— Кутній.

І прицмокнув, наморщивши щоку зі свіжим порізом після вранішнього гоління. Кров, що запеклася на ранці, здавалася майже чорною.

_ Треба його підлікувати, та й тільки.

— Якби то я знав, котрий болить. Може, й усі. Треба їх усі повисмикувати, от що. І вставити протез. Піду до котрогось з тих олтонських гицлів — хай повириває і тут-таки штучні вставить. Вони їх простісінько в рану й запихають.

— Ти що,— справді?

_ Звичайно! Це ж садисти, Пітере. Тупі садисти.

— Не може бути,— сказав я.

Пічка, прогрівшись під час спуску, запрацювала; від іржавих труб війнуло по ногах теплим чадним повітрям. Кожного ранку я чекав цієї спасенної миті. Тепер, коли певний комфорт був забезпечений, я міг ввімкнути радіо. Невеличка, схожа на термометр шкала зажевріла невиразним оранжевим світлом. Лампи нагрілись, і в яскраву синяву ранку влилися надірвані, надтріснуті нічні голоси. Я відчув, як шкіра на голові стяглася і під волоссям забігали мурашки: такі голоси бувають у негрів і горян; вони ніби прокладали шлях мелодії крізь численні перешкоди — то падали, то здіймалися, то завмирали в нерішучості, і мені ввижалось, що ця нерівна, неходжена земля — мій рідний край. Співала сама Америка: гори сосон, океани бавовни, руді рівнини прерій, населені цими безтілесними, надривними від любові голосами, виповнили затхлу кабіну "б'юїка". Голос реклами заспокійливим, вкрадливо-іронічним тоном говорив про міста, куди, я сподівався, колись занесе мене доля; потім знов зазвучала пісня, мов наростаючий гуркіт коліс, ритмічний і нестримний, пориваючи співця, як бродягу, на хвилі власної стихії, і здалося, ми з батьком так само нестримно мчимося то вгору, то вниз по крутих шляхах нашої стражденної землі — крихта тепла серед роздолля холоду. У ті часи радіо переносило мене в майбутнє, де у мене було все: шафи, набиті красивим одягом, шкіра, біла мов молоко, а сам я малював, улад багатству і славі, небесно-холодні картини, як у Вермеєра. Що сам Вермеєр був убогий і невідомий за життя, я знав. Та він, міркував я собі, жив у відсталі часи. А що теперішні часи аж ніяк не відсталі — це я теж знав, бо читав журнали. Правда, з усієї олтонської округи, здається, тільки мамі й мені було відомо, хто такий Вермеєр, але у великих містах таких, як ми з мамою, мабуть, тисячі, і всі вони — багаті люди. Довкола мене з'явилися вази й полірані меблі. На накрохмаленій скатертині лежить буханець солодкого хліба, розцвічений крихітними скалками світла. За парапетом

мого балкону зблискує мільйонами вікон височенне місто вічного сонця на ймення Нью-Йорк. Білі стіни моєї квартири пестить вітрець, що пахне крейдою і зернами гвоздики. На порозі стоїть жінка, віддзеркалена в блискучих кахлях, і дивиться на мене; нижня губа у неї важкувато відвисає, як у "Дівчини в голубому тюрбані" з Гаагського музею. Серед усіх цих видив, що ними радіопісні спритно замальовували простір довкола мене, була одна-єдина біла пляма — полотно, на яке я клав такі вишукані, такі гарні, добірні мазки. Я не бачив своєї праці, але вона променіла невиразним сяєвом всюди, де б я не опинився, несучи за собою і батька, мовби в хвості комети, крізь охоплені чеканням простори нашої співаючої землі.

За малесенькою Галілеєю, не більшою, ніж Файєртаун, що тулилась довкола харчевні "Сьома миля" та крамниці Поттейджера, теж зі шлакоблоків, дорога, наче кішка, прищуливши вуха, виходила на пряму, де мій батько завжди набавляв швидкість. За молочною фермою "Трилисник" з її будівлями і зразковим корівником, звідки гній прибирали транспортерами, дорога врізалась між двох високих валів червоноземy. Тут, біля купки каміння, чекав попутної машини якийсь чоловік. Коли ми під'їхали ближче і постать його чітко викарбувалась на тлі вивітреної глиняної стіни, я помітив, що черевики в нього завеликі і закаблуки кумедно відстають.

Батько так рвучко натиснув на гальма, що можна було подумати, він упізнав знайомого. Чоловік підбіг до нас, ляпаючи підошвами. На ньому був вибляклий коричневий костюм у недоречно елегантну білу смужку, і він тулив до грудей, неначе думав зігрітись, оберемок паперів, туго перев'язаних мотузкою.

Перехилившись через мене, батько опустив вікно і крикнув:

_ Ми не до самого Олтона, тільки до Пілюлі!

Чоловік нагнув голову до вікна, кліпаючи червонястими повіками. Підняті вилоги піджака, обв'язані брудним зеленим шарфом, тісно прилягали до шиї. Він був старший, ніж я думав, окинувши оком його худорляву постать. На його білому, вискобленому злиднями чи негодою обличчі лишилися самі жили: по щоках змієнятами розповзлися криві червоні ниточки. Щось солодкаве в його підпухлих губах наштовхнуло мене на думку, чи він часом не гомік. Колись, коли я чекав на батька біля олтонської бібліотеки, мене зачепив якийсь слизький тип, і ті кілька слів, які він пробурмотів, поки я здогадався втекти, вбилися мені в голову. Весь час, поки мій потяг до дівчат залишався невдоволеним, я почувався беззахисним з цього боку — тристінна кімната, відкрита для будь-якого напасника. Мене раптом охопила безпричинна нехіть до подорожнього. Крім того, у вікно, відкрите задля нього, тягло холодом, і в мене замерзли вуха.

Як і завжди, батько своєю запопадливою ввічливістю тільки ускладнив те, що хотів спростити. Чоловік приголомшено мовчав. Ми чекали, поки клепки в нього відтануть і він второпає, нарешті, про що йдеться.

— Ми не їдемо до самого Олтона! — ще раз гукнув батько і з нетерплячки перехилився так, що його величезна голова опинилась у мене перед носом. Батько примружився, і під оком з'явилася сітка брунатних зморщок. Чоловік ще нижче опустив голову, і я почувався, мов дурень, затиснений між Цих двох старих, перехняблених облич. А з приймача все линув і линув музичний перестук коліс, і мені так хотілося мчатися разом з ними!

А скільки вам їхати? — спитав чоловік. Він ледве ворушив губами. Волосся, рідке і пряме на маківці, давно не стрижене, стирчало над вухами, як віхтики пір'я.

— Чотири милі, сідайте,— несподівано рішуче сказав батько. І, штовхнувши дверцята з мого боку, кинув мені: — Пересядь, Пітере. Уступи джентльменові місце біля пічки.

— Та ні, я ззаду,— відповів чоловік, і моя нехіть до нього трохи всякла. Якесь уявлення про гарні манери він усе ж таки мав. Але перш ніж сісти в машину, встругнув одну дивну річ: як учепився пальцями за раму мого вікна, то не пускав ЇЇ доти, доки іншою рукою, незграбно притискаючи свій пакунок ліктем, ухитрився відчинити задні дверцята. Так ніби ми — мій добродушний батько і моя безневинна душа — були якоюсь підступною чорною звіриною, котру він боявся випустити з рук. Щасливо дістався до свого місця, він зітхнув і сказав одним із тих кволих, ніяких голосків, що, здається, от-от загубляться на середині фрази:

— Ну й гівняна погода! До кишок пробирає.

Батько відпустив зчеплення і,— подумати тільки! — повертаючись назад, щоб йому відповісти, вимкнув моє радіо! Музичний поїзд з усім своїм вантажем фантазій полетів у прірву. Осяйне й розмаїте моє майбутнє обернулося в злиденно-суєтне тепер.

— Це поки сніг не випав,— обізвався батько.— Чого мені з біса не хочеться. Щоранку молюся: не дай, господи, снігу.

Чоловік у мене за спиною сопів і хлипав, наливаючись життям, наче допотопний монстр, що розмерзався разом із брилою льоду.

— А тобі, хлопчику? — сказав він, і я потилицею відчув, що він нахиляється до мене.— Ти не проти, щоб сніг випав, правда?

— Бідний малий,— сказав батько,— йому й на санках поїздити ніяк... Він так любив місто, а ми затягнули його у цю глушину.

— Що-що, а сніг він любить, це я знаю,— сказав чоловік.— Любить, ще й як.

Видно, сніг для нього означав щось зовсім інше; таки точно — гомік. Та цього разу я відчув не так страх — батько ж поруч,— як злість.

Батька, видно, теж збентежила дивна наполегливість нашого пасажира.

— А ти що скажеш, Пітере? — спитав він мене.— Ти все ще великий любитель снігу?

_ Ні,— з притиском відповів я.

Подорожній хлипаво чмихнув. Батько голосно запитав:

— А ви звідки, добродію?

— З півночі.

— А прямуєте в Олтон.

— Та ніби.

— Ви знаєте Олтон?

— Я був там.

— Чим ви займаєтесь?

— Е-е-е... Я кухар.

— Кухар? Це чудово, і я певен, що ви не обманюєте. Які у вас плани? Зупинитеся в Олтоні?

— М-м-м-м... Зароблю трохи та й подамся на південь.

— Знаєте,— сказав батько,— це якраз те, про що я все життя мріяв — тинятися з місця на місце. Живеш собі, як пташка. Вдарять холоди, а ти — хляп! крильми — і полетів собі на південь.

Подорожній вражено хихикнув. А батько вів далі:

— Все життя мріяв жити у Флоріді, а сам її зблизька ні разу й не бачив. Та й узагалі бував на півдні не далі розкішного штату Меріленд.

— Нічого там немає, в тому Меріленді.

— Пам'ятаю, колись іще в школі, в Пассеїку,— провадив батько,— нам стільки нарозповідали про білі ґанки у Балті-морі! Нібито кожного ранку виходять господині з відрами і шкребуть-чистять, вимивають оті білі мармурові східці аж до блиску. Бачили ви там щось таке?

— Я був у Балтіморі, але такого не бачив.

— Так я і думав. Усе те брехня. Якої біди марнувати собі життя на миття мармурових сходів, як ти ще їх відчистити не встигнеш, а вже тобі якийсь ідіот уліз брудними черевиками. Я ніколи у те не вірив.

— Нічого подібного я там не бачив,— сказав подорожній, мовби жалкуючи, що спричинився до такого сильного розчарування. Батько вмів уносити в розмову жагливий дух причетності, чим завжди спантеличував співбесідника і мимоволі втягував його у марні, проте наполегливі пошуки істини. Цього разу він був особливо наполегливий в своїх пошуках, так ніби мав обмаль часу. Наступне своє запитання він буквально викрикнув:

— А як вийшло, що ви тут застрягли? На вашому місці, добродію, я б давно вже гайнув у Флоріду — тільки б мене й бачили!

— Жив я тут, в Олбані, з одним хлопцем,— неохоче відповів подорожній.

Мені аж серце стислося від тих слів, що підтверджували всі мої підозріння; та батько, вочевидь, і гадки не мав, в яке болото ми влізли.

— Ваш друг? — спитав він.

— Ага. Ніби. *

— І що сталося? Обдурив вас? Той від захвату аж уперед подався:

— Вгадав, братухо,— це до батька.— Обдурив, засранець такий! Ти вибач, хлопчику.

— Не страшно,— сказав батько.— Він, бідолашний, за один день стільки всілякої гидоти наслухається, що я й за ціле життя не перечув. Цим він у маму вдався: все бачить, а вдіяти нічого не може. Не те що я — слава богу, напівсліпий і на три чверті глухий. Господь недоумків милує.

Певною мірою я віддав батькові належне, що він покликав господа і маму бути мені заступниками — загатою, здатною стримати потік брудних одкровень, що, здавалось, от-от бризне з уст нашого пасажира; але обурювало те, що він взагалі дозволяє собі говорити про мене з цим чоловіком, вмочати хай навіть відбиток мого "я" у цю багнюку. Відчуття, що моє життя однією стороною стикається з Вермеєром, а другою — з цим типом, здавалося нестерпним.

Однак порятунок був уже близько. Ми виїжджали на

вершину Пілюлі — крутішого з двох горбів на шляху до Олтона. Внизу дорога на Олінджер завертає ліворуч, і нам доведеться висадити нашого пасажира.

На спуску ми розминулися з облупленим ваговозом, який тягся під гору настільки повільно, що здавалося, поки він доповзе, фарба з нього геть-чисто облізе. Вдалині було видно величезний особняк Руді Ессіка, що ліниво видряпувався по схилу між утікаючих вниз дерев.

Гора називалась Пілюлею завдяки своєму власнику, чиї пігулки від кашлю ("КАШЕЛЬ І НЕЖИТЬ "ЕССІК" ОБМЕЖИТЬ!") мільйонами випускала Олтонська фабрика, просочуючи цілі квартали запахом ментолу. Продавалися вони у маленьких коробочках мандаринового кольору по всіх східних штатах: коли, єдиний раз у житті, мені пощастило побувати в Манхеттені, то в самому череві Раю, на прилавку Центрального вокзалу, я із здивуванням побачив стосик рідних серцю жовтавих коробочок. Все ще не вірячи очам, купив одну. Так і є — ззаду, під імпозантно-мініатюрним зображенням фабрики дрібним шрифтом було надруковано: "Виготовлено в Олтоні, Пенсільванія". А зсередини війнуло знайомим, прохолодно-липким духом Бру-бейкер-стріт. Два міста мого життя — уявне і справжнє — наклалися одне на одне. Мені й не снилося, що Олтон може колись стикнутися з Нью-Йорком. Щоб довершити цей захопливий процес злиття і взаємопроникнення, як у концентричних кіл, я поклав таблетку до рота; зуби огорнула солодка свіжість, а десь на рівні моїх очей, під височенним склепінням заввишки з милю, де на аквамариновому небі мерехтіли сузір'я тьмяних електричних зірок, весь цей час, поки я барився біля прилавка, стискались і розтискались нервові батькові руки з жовтуватими суглобами. Він раптом перестав мене дратувати, і захотілося, як і йому, швидше сісти на поїзд додому. До цієї хвилини батько був просто неможливий. Протягом усієї нашої поїздки — одноденних відвідин його сестри — він виглядав наляканим і прибитим. Місто виявилося більшим, ніж ті, до яких він звик. Грошей у



нього в кишені все меншало, дарма що не купляли ми ні. чогісінько. І хоч скільки ми бродили по місту, та так і не дістались до жодного з тих

музеїв, про які я читав. В одному з них, Музеї Фріка, мала бути картина Вермеєра — чоловік у крислатому капелюсі і жінка, що посміхається, недбало виставивши руку, і їй у долоню ллється світло; в іншому — Метрополітені — дівчина в накрохмаленому чепці благоговійно схилилась над високим срібним дзбанком, мерехтливо-блакитний блиск якого був для мене в дитинстві втіленням святого духа. Те, що ці картини, які я обожнював в репродукціях, існували як звичайні, матеріальні речі, здавалось мені незбагненною таємницею: наблизитись до них на відстань руки, побачити на власні очі автентичні кольори, візерунок тріщин на фарбі — не менш таємничий знак часу, таємниця в таємниці — означало пізнати бога через при^ частя настільки реально, що я б не здивувався, коли б ця мить пізнання стала для мене останньою. Але вона так і не збулася. В музеї ми не заходили, картин я не бачив. Зате побачив інтер'єр номера в готелі, де мешкала батькова сестра. Тут, дарма що так високо над вулицею — на двадцятому поверсі, — стояв дивний запах, як від підкладки зеленого в крати маминого пальта з хутряним коміром. Тітка Альма сьорбала якийсь жовтуватий напій і цідила кутиками губ, вузьких і нафарбованих, сигаретний дим. У неї була біла-біла шкіра і дуже розумні, аж прозорі, очі. Кожного разу, як вона дивилася на батька, очі її жалісливо мружились; вона була старша на три роки. Цілий вечір вони розмовляли про свої витівки і чвари в Пассеїку, в неіснуючому вже домі парафіяльного священика, від однієї згадки про який мене починало нудити і паморочилася голова, ніби я зависав над прірвою часу. А на вулиці, двадцятьма поверхами нижче, петляли туди-сюди фари таксі, і це було навіть цікаво. Вдень тітка Альма, що приїхала сюди закупати дитячий одяг, лишила нас на себе самих. Перехожі, яких батько спиняв на вулиці, відмовлялись відповідати на його настирливі плутані запитання. їхня грубість і його нетямущість принижували мене, роздратування моє досягло вже критичного рівня, та зняла його таблетка від кашлю. Я йому простив. У храмі блідо-коричневого мармуру я простив йому все і навіть ладен був подякувати за те, що він надумав пустити мене на світ у тій окрузі, яка годує своїми цукерками черево Раю. Ми дісталися на метро до Пенсільванського вокзалу, сіли в поїзд, і цілу дорогу сиділи пліч-о-пліч, дружно,, як близнята, і навіть тепер, через два роки, кожного разу, як

ми у наших щоденних мандрівках перевалюємо через Пілюлю, в пам'яті моїй зринає Нью-Йорк і електричні сузір'я, під якими ми вільно ширяли удвох, відірвавшись від тісної землі.

Замість пригальмувати, батько чомусь проминув поворот на Оліндже р.

— Гей! — крикнув я.

— Так треба, Пітере,— тихо сказав він.— Холодно дуже. Обличчя його під отією кретине ькою синьою шапкою

було незворушне. Він не хотів, щоб пасажирові стало незручно від того, що ми звернули з дороги і веземо його в Олтон.

Я був такий лютий, що наважився обернутися і прошити його поглядом. Лице подорожнього розмерзлося і виглядало жахливо — якась брудна ковбаня; хибно витлумачивши мій намір, воно потяглося мені назустріч з липкою усмішкою, розпливаючись драглистими почуттями. Я відсахнувся і стерп на камінь; деталі на щитку управління раптом зблиснули яскравим світлом. Я заплющив очі, щоб спинити хвилю того огидного, немислимого гною, яку сам сколихнув. І най-гидкіше було те, що відгонило від неї чимось вдячним, соромливим і дівочим.

Батько відкинув назад свою велику голову й гукнув: До чого ви прийшли?

Від чималого зусилля голос йому зірвався, і це, вочевидь, приголомшило співбесідника. Ззаду було тихо. Батько чекав.

Я не зрозумів,— озвався нарешті подорожній.

Батько пояснив:

— До якої думки ви прийшли? Я в захопленні від таких людей, як ви. Вам стало духу на те, чого мені завжди хотілося: їздити скрізь, бачити різні міста. Як гадаєте — я багато втратив?

— Нічого ви не втратили.— Слова його загорталися "а кінцях, наче сполохані щупальця.

— Траплялося вам щось таке, про що ви залюбки згадуєте? Я сьогодні не спав цілу ніч, все старався пригадати що-небудь гарне і не міг. Злидні та страх — ото й усі спогади.

Це мене образило: адже в нього був я.

Голос подорожнього забулькав; може, то був смішок.

— Місяць тому я уколошкав пса,— сказав він.— Бо що ж це таке? Вічно якийсь чортяка вилізе на тебе з кущів та й норовить вгризти за ногу, тож я заготував собі добрячу палюгу і йду собі, а той псяюха як вискочить, а я раз! — та й угрів його межи очі. Він ноги задер, а я йому ще пару раз зациндолив, як слід, і тепер, хлопче, та вошива псина вже не буде норовити вгризти тебе за ногу тільки того, що в тебе машини нема і зад свій катати ніде. їй-бо, прямісінько межи очі, з першого разу!

Батькові було доволі сумно слухати все це.

— Собаки здебільшого незлобиві створіння,— сказав він перегодом. — Просто вони цікаві до всього, як от я. Я можу собі уявити, як вони мислять. У нас вдома є собака, то я в ній душі не чую. А жінка, так вона її просто обожнює.

— Але оту шавку я добряче вклав, кажу я вам,— цмокнув подорожній, ковтаючи слину.— А ти любиш собак, хлопчику? — звернувся він до мене.

— Пітер усіх любить,— відповів батько.— З такою доброю душею, як у нього, я й власні очі віддав би. Проте я можу вас зрозуміти, добродію, — коли собака підскочить отак поночі, та ще на незнайомій дорозі...

— А ще ніхто підвезти не хоче,— перебив чоловік.— Стоїш та й стоїш цілий день, аж кишки промерзають,— ви оце перші стали, а я вже з годину, як чекав.

Я завжди таких підвожу,— сказав батько.— Якби господь не дбав про дурнів, то і я був би зараз на вашому місці. То, кажете, ви — кухар?

— М-м-м... доводилось.

Скидаю капелюха. Ви — майстер!

У мені наче хробачок заворушився: ану ж, той чоловік почне підозрювати, що в мого батька не все гаразд з головою? Кортіло вибачитися перед цим незнайомцем, підлабузнитися до нього, пояснити! Просто він такий є, він любить незнайомих людей і його щось гризе всередині!

_ Та то мудрість невелика — тільки встигай мастити сковорідку.

Сказано це було вельми обачно.

— Неправда, добродію! — вигукнув батько.— Готувати їжу для когось — це справжнє мистецтво. Я б і за мільйон літ не навчився.

— Все то, братко, бридня собача,— вдарився у фамільярність подорожній.— Тим пройдам-трактирникам одне в голові — їм аби котлети тонші. Давай побільше жиру, поменше м'яса; і якби" ж то один гад отак мені казав — таких була сотня! В них бог один — долар, тільки за ним і вганяються. Господи, та я й у рот не візьму отої сечі негритянської, що вони її кавою називають!

Чим дужче розпалювався подорожній, тим більше марнів і мізернішав я; немилосердно свербіла шкіра.

— Я колись хотів бути аптекарем,— сказав йому батько.— Але як вийшов з коледжу, пісенька скінчилась. Мій старий лишив нам біблію і купу боргів. Та я не маю жалю до нього — бідолаха старався жити по-чесному. Дехто з моїх дітей — бо я шкільний вчитель — пішов у фармацевтичну школу, і з того, що вони розказують, бачу — мені для цього Діла клепок би не вистачило. Аптекарі — інтелігентний народ.

— А ти ким хочеш бути, хлопчику?

Моє бажання стати художником було для батька несподіванкою.

— Бідна дитина, він такий самий неприкаяний, як я. Йому б не в цих краях жити, а десь, де хоч трохи сонця. Із шкірою в нього біда.

Батько просто-таки здер з мене одяг, демонструючи мої сверблячі струпи. Кинувши засліплений люттю погляд на його профіль, я побачив обрис неприступної, голої скелі.

— Справді, хлопчику? Що ж воно в тебе таке?

— Шкіра в мене синюшна,— мовив я через силу.

— Це він так, жартує,— сказав батько.— Щодо цього, то він з біса молодець. Для нього нема кращого, як Флоріда; коли б ви були його батьком, а не я, він би вже давно був там.

— Я подамся туди тижнів так за два, за три,— сказав подорожній.

— Візьміть його з собою! — вигукнув батько.— Коли якась дитина варта ліпшої долі, то це він. Я вже все, відстрілявся. Пора йому поміняти старого предка на нового; а мені дорога на смітник.

Він згадав про смітник, бо ми порівнялися з величезним олтонським звалищем. Де-не-де на його нерівній строкатій поверхні дотлівали багаття. Все, що, з'їдене ржею і гниллю, обертається в прах для нового життя і, стаючи попелом, набирає дивовижних форм із рваним, перистим контуром, як у листків папороті. Кольорові клапті паперу маяли безліччю прапорців, прибиті до струнких стебел бур'яну вітерцем, що рівномірно дув з-над ріки. Ген і сама ріка, Біжучий Кінь: у чорній лакованій стрічці відбивається кобальтово-синій купол, що мовчазно похилився над нею. Циліндричні тіла газгольдерів, наче сірі слони, сторожать цегляний обрій міста — рожево-маренового, таємничого міста Олтона, що розкинулось у подолі пурпурово-зелених горбів. Чорною проріхою зяяла в небі вічнозелена вершина Олтонської гори. Мені затремтіла рука, наче в ній опинився пензель. Обіч шосе, поблискуючи сріблом, бігла залізнична колія; з'явилися забиті машинами заводські автостоянки, а шосе перейшло у приміську вулицю, що звивалась між автомобільних агентств, вкритих іржею павільйонів-закусочних та будинків під візерунчастими етернітовими дахами. Батько мовив:

_ Ось воно. Величезне і славне місто Олтон. Якби мені

хто в дитинстві сказав, що вмру в Олтоні, штат Пенсільванія, я б розсміявся йому в лице. Я й не чув про нього ніколи.

— Брудне місто,— озвався подорожній. А мені воно здавалось таким красивим.

Батько зупинився на перехресті сто двадцять другої і Ланкастерської доріг; горіло червоне світло. Праворуч від нас Ланкастерська дорога закінчувалась бетонним мостом через річку, за

якою, власне, і починався Олтон. А ліворуч провадила три милі до Олінджера та ще дві — до Елі.

— Ну от,— сказав батько.— Доведеться висадити вас на мороз.

Чоловік відчинив дверцята. Від тієї миті, як батько доповів йому про мою шкіру, дух зальотництва, яким він заливав кабіну, трохи вивітрів. Та все одно, виходячи, він торкнувся моєї потилиці — може, ненароком. Опинившись на вулиці, бродяга міцно притулив свій згорток до грудей. Драглисте лице його знову ствердло.

— Приємно було побалакати з вами! — гукнув йому батько.

Той чмихнув:

— М-м-м-да.

Хряснули двері. Загорілося зелене світло. Серце в мене перестало калатати. Ми виїхали на Ланкастерську дорогу й помчали назустріч потокові машин, що прямували в Олтон. Крізь запорошене заднє вікно я дивився, як наш пасажир, схожий на розсильного з його таємничим пакунком, меншає на очах. Ось він перетворився на темну цятку біля в'їзду на міст, ковзнув догори, зник. А батько дуже звичайним тоном сказав:

Це був порядний чоловік.

В мені накипіло стільки їдкої злості, що я безжально постановив собі вичитувати йому до самої школи.

— Знаменито,— сказав я.— Просто знаменито. Тобі так жахливо ніколи, що я навіть поснідати не маю права, а потім ти підбираєш якогось паршивого волоцюгу, робиш ради нього гак у три милі, а він тобі й "дякую" не каже. Отепер ми вже точно запізнилися до школи. Я вже

бачу, як Зіммерман зиркає на годинник, бігає по коридорах і думає, де ж ти запропастився. Ій-богу, тату,— гадаю, тобі б не завадило мати хоч трохи більше глузду, хоч вряди-годи. Що ти знаходиш в усіх цих волоцюгах? Може, це я винен, що народився на світ і тому ти не став волоцюгою? Флоріда! А ще сказав йому про мою шкіру. Це було дуже мило з твого боку, я вельми вдячний. Було б уже й зовсім скинути з мене сорочку, коли на те пішло. А може, заодно й показати йому мої коростяві ноги. І чого це ти вічно вибовкуєш кожному все, що можна і чого не можна? Кому воно треба? А нікому не треба. Єдине, що тому* ідіотові було треба, то це тлумити псів і сопіти мені в потилицю. Білі ганки в Балтіморі! О господи! Скажи мені, тату,— про що ти думаєш, коли плетеш отакі дурниці?

Однак годі когось лаяти, коли він мовчить. Наступну милю до Оліндженра ми мовчали разом. Батько натискав на газ, тепер уже й справді панічно боячись спізнитися, і обминав цілі колони автомашин, заграбаставши центральну смугу. Іноді, коли шини трапляли в трамвайну колію, кермо вислизало йому з рук. Але, на щастя, ми встигали. Проминаючи афішу, на якій клуби "Ротарі", "Ківанi", "Леви" і "Лосі" запрошували нас в Оліндженр, батько сказав:

— Не журись, що він взнав про твою шкіру, Пітере. Він забуде. Це єдине, чого мене навчила школа: що б ти їм не розказував, вони все одно забудуть. Кожного дня дивлюся на ті порожні, тупі обличчя і мимоволі думаю про смерть. У цих головах після тебе й сліду не лишиться. Пригадую, раз, коли мій старий уже знав, що вмирає, він розплющив очі, глянув на маму, на нас з Альмою і каже: "Як ви гадаєте — мене навіки забудуть?" Я часто про це думав. Навіки забудуть! В устах священика це були страшні слова. Я ледь не зомлів зі страху.

Коли ми заїхали на шкільну стоянку, у двері втискувався останній гурт дітей. Дзвінок, мабуть, щойно продзвенів. Повертаючись, щоб вийти з машини й зібрати свої книжки, я мимохідь зиркнув на заднє сидіння.

— Тату! — вигукнув я.— Рукавиць нема!

Він уже відійшов був на кілька кроків, та тут обернувся, провів рукою в бородавках по голові, стягуючи свою синю шапку. Наелектризоване волосся відстовбурчилося.

— Гм! Невже той поцупив?

— Напевно. Там їх нема. Тільки мотузка і карта. Батько вділив цьому відкриттю не більше, як мить.

— Що ж,— сказав він,— йому вони потрібніше Бідолаха й сам, певно, не знав, що на нього найшло.

І попрямував далі, міряючи бетонну доріжку щедрими кроками. Прилаштовуючи по дорозі книжки, я ніяк не міг його наздогнати — відстань між нами все збільшувалась, а втрата рукавиць і те, як легко він зрікся дарунку, котрий коштував мені стільки грошей і зусиль, осіли важким, неприємним тягарем в тому місці, де я притискав книжки до живота. Мій батько був заготівником; він збирав купу речей, щоб потім розкидатися ними; мій одяг, їжа, мої розкішні мрії — все це я мав від нього, і вперше в житті його смерть — при всій її недосяжно-далекій, як зірки, неймовірності — здалася мені страшною, серйозною загрозою.

III

Хірон біг і біг, спізнюючись, уздовж рядів тамариску, лавра, тису й кермесових дубів. Під кедрами й сріблястими ^линами, чиї нерухомі верхівки розчинялись в олімпійській олакиті, буйні зарості суничних дерев, дикої груші, кизилу, самшиту й портулаку наповняли ліс запахом квітів, живиці та бростi. Іноді лісова гущавина розступалася перед його квапливою ходою, і в цих рухливих печерах то тут, то там кольорово спалахували всипані цвітом гілки. Він сповільнив біг. Приглушені посвисти вітру, що супроводжували його високо піднесену голову,

послабшали теж. Ці прогалини серед хащі — прохромлені дотиком цікавих молодих пагінців, пронизані частими краплями пташиних пісень (здавалось, вони зриваються з важкого, перенасиченого елементами піднебесся, бо декотрі дзвеніли, як вода, інші — як мідь чи срібло; були пісні, схожі на поліровані дерев'яні палички чи на холодні, зморщені язички полум'я),— прогалини ці нагадували йому рідні серцю печери, були близькі йому і вливали спокій у душу. Його допитливе учнівське око — бо хто ж такий учитель, як не учень, тільки дорослий? — витягло на світ сховані у підліску васильки, чемерицю, тирлич, молочай, багатоніжку, переступень, аконіт і морську цибулю. А серед безликого буйства трав вирізнило по формі пелюсток, листя, стебел та колючок іксію, перстач, солодку материнку й матіолу. Розпізнані ним рослини, здавалось, виструнчувались одна за одною, ніби салютуючи тріумфальному маршу героя. Чемериця чорна згубна для коней: Шафран росте краще, коли його притоптати. В пам'яті Хірона мимоволі зринали давним-давно здобуті знання, коли він вчився аптекарської справи. Із рослин, що звуться стрихнінними, одна викликає сон, інша — божевілля. Корінь першої з них, свіжовикопаний — білого кольору, а висушений — червоний, як кров. Другу дехто називає тріороном, а дехто — періттоном; три дванадцятих унцГі підносить настрій, подвійна щодо цієї доза викликає галюцинації, потрійна приведе до невиліковного божевілля. Ще більша — смертельна.

Чебрець росте лише там, куди сягають морські вітри. Викопувати його коріння треба стоячи лицем до вітру. Старі збирачі рослин твердили, що півонію слід викопувати затемна, бо якщо трапиш на очі дятлові, випаде тобі пряма кишка. Хірон лише зневажливо сміявся з цього забобону: його завданням було виводити людей з темноти. Аполлон і Діана обіцяли йому своє покровительство. Довкруг манд-^рагори слід тричі обвести по землі мечем, а зрізаючи корінь, стати лицем на захід. Бліді Хіронові губи під каштановими завитками бороди розтяглися в усмішку, коли на пам'ять прийшли всі оті мудровані застереження, на які він ніколи не зважав у своїх пошуках справді цілющого зілля. Що варто було знати про мандрагору — це те, що, підмішана в їжу, вона допомагає проти подагри, безсоння, бешихи й

статевого безсилля. Корінь дикого огірка лікує білу проказу і коросту в овець. Листям самосилу, столоченим в оливковій олії, перев'язують місця переломів і незагоєні болячки; плодами його очищують жовч. Багатоніжка має проносні властивості, а звіробій, що зберігає силу протягом двох сотень років,— / проносні, і блювотні. Найкраще зілля росте на сухих і холодних схилах, звернених на північ — на Евбеї; зілля з Еги й Телетріону теж має велику силу. Усякі пахучі зела, крім ириса, походять з Азії: касія, цинамон, кардамон, нард, стиракс, мирра, кріп. Отруйні ростуть у нас: чемериця, болиголов, пізньоцвіт, мак, аконіт. Молочай згубний для собак і свиней; хто хоче знати, чи хворий виживе, чи ні, хай натирає його сумішшю молочаю з олією й водою протягом трьох днів. Якщо він це витримає, значить, буде жити.

Десь угорі металево дзенькнула пташка, наче дала сигнал. "Хірон! Хірон!" — злинуло десь позаду, наздогнало його, вдаривши у вуха, і помчало вперед у своїм безтілеснім пориві радості туди, в кінець стежки, де на виході з печери світилося нерівними краями налите сонцем повітря.

Він вийшов на просіку. Учні вже зібралися: Ясон, Ахілл, Асклепій, його дочка Окіроя і з десяток інших високородних дітей Олімпу, полишених під його опіку. Це вони гукали його. Сидячи півколом на теплій, порослій грястицею землі, учні радісно привітали Хірона. Ахілл глянув на нього поверх кістки, з якої висмоктував мозок; до підборіддя йому прилипли крихти воску з бджолиного стільника. В гарному тілі хлопця вже вгадувався натяк на повноту. Широкі оілі плечі його, наче під прозорою накидкою, здавалися по-жіночому округлими, і це робило його кремезну постать трохи незграбною на вигляд, а очі — маловиразними. Голубизна їх переходила у зеленавість, а погляд був водночас цікавим і уникливим. З усіх Хіронових учнів Ахілл завдавав йому найбільшого клопоту, але й більше, ніж будь-хто, потребував його схвалення, та й любив його найбільш відкрито. Ясон, котрому він уділяв менше серця, худорлявий і зовсім юний, як на свої роки, тримався, однак, із виклично незалежною впевненістю, і в темних його очах читалося тихе завзяття. Асклепій, най кмітливіший учень, був спокійний

і напрочуд стриманий; багато в чому він уже перевершив свого вчителя. Вирваний з утроби покараної за зраду Короні-ди, він теж виріс без матері під покровительством далекого божественного батька; Хірон ставився до нього не як до учня, а швидше як до колеги, і в перервах, поки інші галасливо розважалися, обидва вони, дочасно змужнілі серцем, пліч-о-пліч, удвох, ще глибше поринали в таємниці науки.

Та особливо лагіднів погляд Хірона, коли лягав на рудаво-золотисту голівку дочки. Скільки життя було в цій дівчинці! Пасма волосся звивались і переплiталися: гривасті табуни з висоти пташиного польоту. Його власне життя з висоти пташиного польоту. Це в ній його плазма здобула собі безсмертя. Його погляд загубився на цій голівці, на цій, уже жіночій, розкішно увінчаній голівці: його власна кровинка. Пригадалося широкоброве, довгоноге дівча, що в злості тупало ніжкою, — дівча, що виросло з того немовляти, яке Харікло, лежачи поруч на підстилці з моху, годувала груддю, а над входом в печеру жебоніли зорі. Дівчинка була надто розумна й вразлива, щоб безболісно прожити своє дитинство; її неврівноваженість не раз засмучувала гордих нею батьків. Окірою, ще дужче, ніж його самого, мучив дар ясновидіння, і мук цих жодні з його ліків — навіть всесильний корінь, викопаний опівночі найкоротшої ночі з кам'янистого грунту в околиці Псофіди — не здатні були полегшити; тож коли, бувало, вона накидалася на нього з гострими, злобивими докорами, він не гнівався, лише лагідно підтакував, сподіваючись цим заслужити прощення за свою неспроможність зцілити її.

В загальному хорі вітань голос кожної дитини мав своє, особливе, добре відоме йому забарвлення. А разом вийшла веселка. В очах кентавра забриніло вологе тепло. Свої щоденні заняття діти починали гімном Зевсові. Коли вони підвелися, їхні постаті в легенькій одежі — ще не схожі на клинки й амфори, знаряддя Арея і Гестії, призначені для того, щоб разити й приймати в себе — були однакові в контурах, хоч різної висоти: тендітні ясні очеретинки єдиної свирілі, що влад співають осанну божеству абсолютного буття:

Царю небес, Владарю бурі, Світоче світла, Зевсе, почуй нас! Сповни нас величчю, Громодержителю, Влий в нас гармонію, Батьку дощу!

Легкий, поривчастий вітрець підхоплював і розсипав звуки пісні, наче стрічки на юних дівчачих голівках. О сонцесяйний, Вищий від Феба, Нижчий Аїду, Пане морів! Дай нам довершеність Лінії неба, Цвіту весняного,— Дай розцвісти!

Густий голос кентавра, незвичний до співу, влився в кінцеву строфу:

Світоче світла, Небо всіх смертних,

Джерело страху. Гавань надій! Просим — подай нам Ласки знамення, Волі своєї Знак об'яви!

Вони змовкли, як раптом над верхів'ями дерев ліворуч стрілою знісся до сонця чорний орел. В першу мить Хірон налякався, та одразу ж збагнув, що, хоч орел шугнув від нього й ліворуч, зате праворуч від дітей. Справа від дітей та ще й догори: подвійно щасливе знамення. (Але від нього — зліва). Школярі благоговійно зітхнули і, коли орел розчинився в райдужному німбі сонця, загомоніли, схвильовані. Навіть Окіроя, як з задоволенням відзначив батько, була вражена. Чоло її в цю хвилину прояснилося, блиск волосся злився зі світлом очей, і вона стала звичайною, веселою, безтурботною дівчинкою. Не маючи в душі ані крихти побожності, вона віщувала, що прийде день, коли люди почнуть ставитися до Зевса, як до дешевої іграшки, що її самі колись вигадали, почнуть жорстоко насміхатися з нього і скинуть його з Олімпу, і покотиться він звідти разом з камінням, і буде оголошений злочинцем.

Сонце пригрівало. Пташиний щебет довкола галявини поволі слабнув. Хірон нутром відчував, як наливаються радістю оливкові дерева по всій аркадійській долині. У містах, піднімаючись сходами у білі храми,, благовірні чують під босими стопами гарячий дотик мармуру. Він повів дітей у тінь величезного платана, що його, розказували, посадив

сам Пелазг. Стовбур дерева був завширшки з чабанську хижу. Хлопці розсілись між лапами кореневища з таким поважним виглядом, наче це були тіла убитих ними ворогів, а дівчатка більш скромно й невимушено примостились на острівцях моху. Хірон глибоко вдихнув повітря; груди, здавалось, переповнилися медом; його учні були його завершенням. Вони вливали в його мудрість надію. Зимний хаос знань, який вирував у ньому, вибившись на цей залитий сонцем світ, починав грати молодими барвами оптимізму. Зима переходила у весну. в _

_ Наша тема сьогодні,— почав він, і ооличчя, розсипані в

зеленій півтемряві, наче збиті дощем пелюстки, ураз притихли й насякли увагою,— походження всього сущого. Спершу сталося так,— сказав кентавр,— що чорнокрила Ніч, до якої залицявся Вітер, знесла в утробі Темряви срібне яйце. З цього яйця вилупився Ерос, тобто...

_ Любов,— відповів чийсь голос з трави.

— А Любов привела у рух Всесвіт. Все, що існує у Всесвіті — сонце, місяць, зорі, земля з її горами й ріками, травами, деревами й живими істотами — все це діти Любові. Потім Ерос-Любов став двостатевим та злотокрилим і, маючи чотири голови, іноді ревів, як бугай чи лев, іноді сичав, як змія, або ж бекав, наче баран; під його проводом у світі панував лад, як у вулику. Люди не знали ні турбот, ні праці, їли жолуді, дички і мед, що скапував з дерев, пили молоко кіз та овець, ніколи не старіли, танцювали й сміялися досхочу. Смерть для них була не страшніша за сон. Та ось скіпетр перейшов до Урана...

IV

Після уроків я пішов нагору, в батьків кабінет, клас № 204. У нього було двоє учнів. Я презирливо глянув на кожного зокрема, промаршував у своїй визивно-червоній сорочці до вікна і став, дивлячись у бік Олтона. Сьогодні я поклявся, що буду захищати батька, і ці двоє, що забирали в

нього час, стали моїми першими ворогами. Один з них був Дайфендорф, друга — Джуді Ленджел. Говорив Дайфендорф.

Ну, ручна праця там, чи машинопис, чи всяке таке — це я розумію, містере Колдуел,— казав він.— Але навіщо таким, як я, що далі ні в коледж не підуть, ні нікуди, здалося визубрювати цілі списки тварин, що вже мільйон років як повмирали?

_ Нінавіщо,— сказав батько.— Ти на двісті процентів правий* кому вони потрібні, ці вимерлі тварини? Раз повмирали, земля їм пером,— ось мій девіз. Мені вони самому до біса набридли. Але це те, чого мені кажуть вас вчити, і я буду вас вчити, поки не сконаю. Тут питання стоїть так, Дайфен-дорфе: або ти, або я. І якщо ти не кинеш отих своїх штучок, я зроблю все можливе і приб'ю тебе раніше, ніж ти мене — голими руками вдушу, коли треба буде. Це моя боротьба за життя. У мене є жінка, дитина і старий тесть, яких я мушу годувати. Я нічим не гірший від тебе, мені теж хотілося б бути зараз деінде, на волі. І тебе жаль — уявляю, як тобі кепсько на душі.

Я засміявся, не обертаючись: це був мій випад проти Дайфендорфа. Я бачив, що він липне до батька, висмоктуючи з нього останні сили. Ці жорстокосерді діти завжди так. Спочатку доведуть його ледь не до шалу (в нього і справді в такі хвилини пінилися кутики губ, а очі ставали, як два шорсткі діамантики), а через годину присунуть у кабінет, хочуть, щоб їх вислухали, розрадили і потішили. А тільки-но вийдуть за двері, як знов почнуть насміхатися з нього. І я вперто стояв до них спиною, слухаючи отой обридливий дует.

З вікна було видно майданчик біля школи — восени тут проводились репетиції оркестру й активу вболівальників за наші спортивні команди, — тенісні корти, ряд каштанів уздовж алеї, що вела до богадільні, і, ген далеко, Олтонську гору — блакитний горб на обрії, позначений шрамом каменярні. Проїхав, погойдуючись і розсипаючи іскри, переповнений олтонський трамвай. Кілька школярів, що мешкали в напрямку Олтона, з'юрмилися на зупинці, чекаючи зустрічного. Внизу, по бетонній доріжці,

що вела попід школою до Дівчачої роздягальні — я мусив притиснути носа до крижаної шибки, щоб бачити просто під собою,— сплющені перспективою у клаптики тканини, хутра, вовни й книжок, по двоє, по троє йшли додому дівчата. З уст їм вихоплювалася морозяна пара. Голосів їхніх я не чув. Я виглядав Пенні. До цього я цілий день уникав її — чомусь мені здавалося, що, будучи з нею, я зраджу своїх батьків, котрим, як мені підказувало якесь незбагненно-урочисте відчуття, я тепер особливо потрібен.

— ... хіба тільки я? — почув я Дайфендорфів голос. Голос у нього був скрипливий, якийсь напрочуд немічний і ніяк не в'язався з його показним, атлетичної будови тілом. Я не раз бачив Дайфендорфа голим у роздягальні. Він мав оцупкуваті ноги, волохаті від рудуватого заросту, здоровенний і наче гумовий торс, спадисті лискучі плечі й довжелезні руки, що закінчувались червоними ковшиками-долонями. Він був у нас плавець.

— Правильно, не тільки ти,— відказав йому батько.— Але загалом беручи, Дайфендорфе, ти — найгірший, я б сказав. Ти, я б сказав,— найдошкульніша дитина з усіх, кого я маю цього року.

Характеристика була висловлена цілком безстороннім тоном. Такі речі, як міра дошкульності, розум, спортивні здібності батько, після стількох років педагогічної праці, вмів оцінити безпомилково.

Пенні серед дівчат не виявилось. Дайфендорф у мене за спиною якось приголомшено і навіть ніби ображено мовчав. У нього було одне вразливе місце. Він любив мого батька. Мені нелегко визнати це, але ця свиня і мій батько були по-справжньому прив'язані один до одного. Мене це обурювало. Мене обурювало, що батько так щедро виливав перед ним душу, неначе у всьому тому, що він виливав, могла знайтися бодай одна чудодійна, цілюща крапля.

— Отці-засновники,— пояснювв він,— дійшли мудрого висновку, що діти — зайвий тягар для своїх батьків. Через те вони й заклали в'язниці, що звуться школами, і забезпечили їх знаряддям тортур, що зветься освітою. Школа — це заклад, куди ти ходиш, коли вдома вже не хочуть, а на виробництві ще не можуть займатися тобою. І я — один з платних наглядачів за непридатними для суспільства людьми — усякого роду каліками, ненормальними і розумово відсталими. Єдине, що я можу порадити тобі, дитино: берися за діло і навчися чогось, інакше будеш таким самим нездарою, як я, і доведеться тобі піти у вчителі, щоб заробляти собі на хліб. Коли Велика криза в тридцять першому допала й мене, я залишився ні з чим. Я нічого не вмів. Я все своє життя жив божою ласкою, то й не здатний був ні на що. І тільки завдяки добрій душі Ела Гамм ела, небожа мого тестя, дістав місце в школі. Не бажаю тобі такого, дитино. Хоч ти мій найгірший ворог — не бажаю тобі такого.

Я прикипів поглядом до Олтонської гори; вуха мої палали. Якимсь фантастичним чином, немов заглянувши крізь кривизну у шибці в сусідній відрізок часу, я знав наперед, що Дайфендорф буде вчителем. Так воно й сталося. Якось через чотирнадцять років, по дорозі додому, в одному з олтонських провулків я зустрів Дайфендорфа в обвислім коричневім костюмі; з нагрудної кишені у нього стирчали ручки й олівці, як колись, у давні часи, з кишені мого батька. Дайфендорф погладшав, волосся над чолом порідшало, але це був він. Він спитав мене — наважився цілком серйозно спитати мене, другорядного художника, чистої води абстракціоніста, що жив на горищі на Двадцять третій східній вулиці разом з коханкою-негритянкою,— менеучи я часом не збираюся бути вчителем. Я сказав: "Ні". А він сказав — і його бляклі, тупі очиці залисніли серйозністю: "Я не раз собі згадую, Піте, що твій тато говорив про вчительську працю. "Це нелегко,— говорив він,— але ніщо інше не дає стільки задоволення". Тепер, коли я сам учитель, я розумію, що він мав на думці. Він був великий чоловік, твій тато. Ти це знав?"

У цю хвилину Дайфендорф почав щось подібне співати батькові своїм немічним, скрипливо-скигливим голосом:

—— І зовсім я не ворог вам, містере Колдуел. Я вас люблю. І всі вас люблять.

^— Оце ж бо й зле, Дайфендорфе. Для вчителя в школі це найгірше, що може бути. Я не хочу, щоб ти мене любив. Я хочу іншого: щоб у мене на уроці ти раз на день, а п'ять разів на тиждень висидів п'ятдесят п'ять хвилин тихо. Хочу,

Дайфендорфе, щоб, заходячи в мій кабінет, ти ціпенів від страху. "Колдуел Дітовбивець" — ось як я хочу, щоб ти думав про мене. Р-р-р-р!

Я відвернувся від вікна і навмисне розсміявся, перериваючи їм розмову. Вони сиділи обабіч обдертого жовтого стола, нахилившись один до одного, мов конспіратори. У батька був хворобливий колір обличчя, начеб його нудило; скроні позападались і лисніли; стіл перед ним був закиданий паперами, бляшаними зубастими затискачами і прес-пап'є, схожими на зачаклованих ропух. Дайфендорф відбирав його останні сили: робота в школі вимучувала його. Я бачив це, але був безпорадний. Я був безпорадний, бачачи з самовд о воле ної посмішки Дайфендорфа, що вся ота сумбурна батькова балаканина тільки утвердила в ньому відчуття вищості, відчуття, що поруч з цим старим, спустошеним, навісним чоловіком він сам — молодий, охайний, врівноважений і непереможний.

Батько, знітившись від мого сердитого втручання, змінив тему.

— Будь в АМХ 1 о пів на сьому,— кинув він Дайфендор-фові. Там сьогодні змагалися з плавання, і сам Зіммерман вболівав за команду.

— Ми їм нараз носа втрем, містере Колдуел,— пообіцяв Дайфендорф. — Вони почнуть випендрюватися і програють тільки так.

Наша команда за весь плавальний сезон не виграла ні разу: Олінджер був цілком сухопутним містечком. Громадського басейну ми

не мали, а дно загати біля богадільні було встелене битими пляшками. Одним помахом руки — одним із тих незбагненних помахів, які помагали Зіммерма-нові тримати своїх учителів у постійному й зручному для нього стані непевності — мого батька назначили тренером команди плавців, дарма що через грижу він не міг навіть у воду ввійти.

1 АМХ, Асоціація Молодих Християн — молодіжне товариство. (Тут і далі примітки перекладача).

— Зробити все, що можна — це все, що можна зробити,— сказав батько.— Пішки по воді не підеш.

Тепер мені здається, що він чекав заперечення, але тоді ніхто з нас трьох не відчув потреби перечити.

Третьою була Джуді Ленджел. Про Джуді мій батько був думки, що її батечко хоче витиснути з неї більше, ніж вона може дати. Я думав інакше: як на мене, Джуді була звичайне дівчисько, яке, не славлячись ні вродою, ні умом, зумисне розтроюджувало в собі дріб'язкове честолюбство, щоб мучити ним довірливих учителів, як-от мого батька. Вона скористалась мовчанкою і сказала:

— Містере Колдуел, я хотіла спитати про завтрашню контрольну...

— Хвилиночку, Джуді.

Дайфендорф уже зібрався іти, ситий по саме нікуди. Мало що не зригнув, встаючи з місця. Батько спитав його:

— Дайфі, а як щодо курива? Як тільки ще раз почую, що ти куриш — викину з команди.

З порога долинуло ледь чутне юродське скигління:

— Та я, відколи сезон почався, й у рот не брав, містере Колдуел.

— Не бреши, дитино. Брехнею довго не проживеш. Мені вже чоловік п'ятдесят сім донесло, що ти куриш, і як виявиться, що я тебе покриваю — Зіммерман мене з'їсть.

— Добро, містере Колдуел. Я все зрозумів.

— Щоб мені сьогодні був брас і двісті двадцять вільним стилем.

— Буде, містере Колдуел.

Я заплющив очі. Боляче було слухати, як батько розмовляє тоном тренера — це здавалось таким принизливим. Хоч, коли міркувати чесно, хіба мені не хотілося, щоб він говорив саме так — звичайним, впевненим, життєво-важливим тоном, як інші чоловіки? Можливо, мені заболіло те" Що Дайфендорф міг дати батькові щось цілком конкрет-не — наприклад, виграти заплив брасом і вільним стилем,— а я не міг. Соромлячись виставити напоказ свою шкіру, я так і не навчився плавати. Водна стихія була недоступна для мене, тож я закохався в повітряну: повітря я вмів від. чувати і носив у собі хвилюючі згустки цих відчуттів, які називав Майбутнім; отам я й надіявся винагородити батька за його страждання.

— Прошу, Джуді,— сказав він.

— Я не зрозуміла, з чого завтра контрольна.

— Розділ восьмий, дев'ятий і десятий, як було сказано на уроці.

— Ой, так багато!

— Переглянь їх, та й тільки. Ти ж не дурна дівчинка. Знаєш, як треба вчитися.

Батько з ляскотом відкрив книжку — сірий підручник з мікроскопом, атомом і динозавром.

— Шукай виділені слова,— сказав він.— Ось. Магма. Що таке магма?

— А буде це питання?

— Питань, Джуді, я тобі не скажу. Це було б нечесно щодо інших. Але просто, щоб знати — що таке магма?

— Це та, яка з вулканів витікає?

— Що ж, можна й так. Магма — це вулканічна порода в розплавленому стані. Або ось. "Назвіть три види гірських порід".

— Ви це будете питати?

— Не скажу я, Джуді. Сама розумієш. Ну, то які бувають породи?

— Метафоричні...

— Вулканічні, метаморфічні й осадові. Дай приклад кожної.

— Граніт, мармур і вапняк,— сказав я. Джуді перелякано глипнула на мене.

— Або базальт, сланець і пісковик,— сказав батько. Джуді глипала то на мене, то на нього, ніби ми змовились

проти неї. В цю хвилину так воно і було. Взагалі бували такі щасливі хвилини, коли ми з батьком становили одне ціле, маленьку двохосібну команду.

— Хочеш, я скажу тобі одну цікаву річ, Джуді? — мовив батько.— Найбагатше на континенті родовище сланцю знаходиться тут-таки, по сусідству, в Ліхайтонському і Норт-гемптонському округах нашого штату.

Він обернувся і постукав кісточками пальців по дошці.

_ Всі класні дошки у всій нашій країні — від краю і до

краю — походять звідти,— сказав він.

— Це не обов'язково знати, правда?

_ Ні, звичайно. В книжці цього нема. Але я думав, тобі

буде цікаво. Ти постарайся, щоб тобі було цікаво. Забудь про оцінки; батько від цього не вмре. Не пересилюй себе, Джуді; коли я був такий, як ти, я не знав, що значить бути молодим. І так і не дізнався. Послухай мене, Джуді. Що дано одним, не дано іншим. Але кожному щось дано — хоч би й те, що він просто живе на світі. Милосердний господь не для того пустив нас на світ, щоб ми страждали через те, чого не маємо. Хто має два таланти, не буде сердитися на того, у кого їх п'ять. Ось візьми нас із Пітером. У мене жодного таланту нема, а в нього аж десять; та я не гніваюсь на нього. Я його люблю. Він же мій син.

Джуді відкрила рот, і я чекав, що вона зараз скаже: "А це будуть питати?", але нічого не почув. Батько погортав підручник.

— Назви кілька ерозійних агентів,— сказав він. Та зробила відчайдушну спробу:

— Час?

Батько підвів голову з таким виглядом, наче його вдарили. Шкіра під очима стала біла-біла, а на щоках проступив неприродний рум'янець — кілька виразних паралельних смужок, наче слід від ляпаса.

— Гм, про час я й не подумав,— сказав він Джуді.— Я мав на увазі води, льодовики і вітер.

Вона записала це у зошит.

— Діастрофізм,— сказав він.— Ізостазія. Поясни, що це таке. Намалюй схему сейсмографа. Що таке батоліт?

Ви не все з цього будете питати, правда?

— Може, і взагалі нічого,— відповів він.— Не думай про контрольну. Думай про землю. Хіба ти її не любиш? Хіба тобі не хочеться знати, яка вона? Ізостазія — це ніби дебела, товста жінка затягує на собі пояс...

В обличчі Джуді бракувало свободи. Щоки її надто тісно прилягали до носа, утворюючи дві глибокі, різкі складки; третя, вертикальна, розділяла ніс на кінчику. Губи в неї теж були якісь наморщені, і коли вона говорила, туго сходились і розходились, наче пелюстки садових ротиків.

— А ви будете питати про протозон, чи як його?..

— Протерозойська ера. Буду, панно. Питання може стояти так: "Назвіть по порядку всі шість геологічних ер, приблизно вказавши їх тривалість". Коли почалася кайнозойська ера?

— Мільярд років тому?

— Ти живеш у ній, дівчино. Всі ми у ній живемо. А почалася вона сімдесят мільйонів років тому. Або, приміром, я скажу: "Назви кілька вже неіснуючих форм життя",— і попрошу вказати клас, до якого вони належать, еру і період. Наприклад, панцерники: ссавці, кайнозойська ера, третинний період. Еоценова епоха, але цього ви не мусите знати. Можу тобі, задля інтересу, сказати, що панцерник зовні дуже подібний до Уїльяма Говарда Тафта, нашого президента в ті часи, коли я ще був такий, як ти.

Я побачив, що вона записала: "Епох не треба" і взяла ці слова у рамку. А що батько говорив далі, почала розмальовувати її трикутниками.

— Або лепідодендрон,— провадив він.— Гігантська папороть, палеозойська ера, кам'яновугільний період. Або еріопс — що воно таке, Пітере?

Оцього я й справді не знав.

— Рептилія,— бовкнув я навмання.— Мезозойська.

— Земноводне,— сказав він.— І давніше. Або археоптерикс,— додав скоромовкою, певний, що нам це відомо.— А це що, Джуді?

— Арха... як?

_ Археоптерикс,— зітхнув батько.— Перший з птахів.

Завбільшки з ворону. Пір'я розвинулося з луски. Переглянь таблицю від сторінки двісті третьої до двісті дев'ятої Не натужуйся особливо. Переглянь таблицю, вивчи, що тут записала, і все буде гаразд.

_ Я, як тільки пробую все це запам'ятати, мені аж

ніби погано робиться і голова болить,— випалила вона, готова, здавалось, розплакатись. Лице її нагадувало пуп'янок, що вже відтепер починав прив'ядати. Лице було бліде, і ця блідість на мить залила кімнату, повну тьмяних полисків — полисків меду, назбираного в пахуче-прілому лісі.

— Це у всіх так,— сказав батько, і все знов стало на свої місця.— Від знань завжди голова болить. Справуйся, як можеш, Джуді, і обов'язково висипляйся, щоб бути гарною. Не давай себе збити з пантелику. Через день-два все забудеться, а там і не оглянешся, як знайдеться в тебе чоловік і шестеро дітей.

І тут мені свінула обурлива думка: батько, жаліючи Джуді, виклав їй, ніби ненароком, усі контрольні питання!

Коли вона вийшла, він підвівся, закрив за нею двері і сказав:

— Бідне створіння, в її тата буде на шиї стара діва. Ми залишилися самі.

Я відірвався, нарешті, від вікна:

— Може, йому тільки цього й хочеться.

Я весь час пам'ятав, що на мені червона сорочка; куди б я не йшов, вона постійно підсвічувала поле мого зору і надавала словам багатозначного, шляхетного відтінку.

— Дарма ти так думаєш,— сказав батько.— Нема в світі гіршого, як озлоблена жінка. Чого ніяк не скажеш про твою маму — що-що, а озлобленою вона ніколи не була. Тобі цього не зрозуміти, Пітере, але нам з мамою дуже весело жилося удвох.

Я не повірив, але тон, яким це було сказано, змусив мене промовчати. Здавалося, батько по черзі прощається з усім, що знав на цьому світі. Він узяв зі столу аркуш голубого паперу і простяг мені.

— На, прочитай і заплач,— сказав він.

Перше, що прийшло мені на думку — "фатальний діагноз". Серце впало. "Як же йому вдалося так швидко?" — подумав я.

Але це був усього лиш один із щомісячних Зіммермано-вих відгуків.

ОЛІНДЖЕРСЬКА СЕРЕДНЯ ШКОЛА Канцелярія директора

Вчитель: Дж. У. Колдуел

Клас: 10-й, група С, природознавство

Час відвідин: 09.01.47, 11.05.

Вчитель прибув до класу з дванадцятихвилинним запізненням. Він не приховував свого здивування з приводу присутності в класі директора, що було помічено учнями. Не звертаючи на них уваги, вчитель зробив спробу зав'язати бесіду з директором, але одержав відмову. Після чого вчитель обговорив з учнями такі питання, як тривалість існування Всесвіту, величина зірок, походження Землі та основні етапи еволюції життя. З боку вчителя не було виявлено жодних намагань уникати того, що могло б образити релігійні почуття учнів. Гуманістичний зміст природничих наук залишився нез'ясованим. Один раз учитель ледве стримався, щоб не вимовити слово "чорт". Безладдя шум, які панували в класі від самого початку, щораз наростали. Учні, вочевидь, не були достатньо підготовлені, тому вчитель вирішив удатися до лекційного методу ведення уроку. За хвилину до дзвінка він ударив по спині одного з учнів сталевим прутом. Подібне застосування фізичної сили без сумніву є порушенням закону штату Пенсільванія і в

разі оскарження батьками може служити підставою для звільнення з роботи.

Однак слід зауважити, що вчитель виявив непогане знання матеріалу, а декотрі з наведених ним прикладів, які пов'язували тему уроку із щоденним життям учнів, справили гарне враження.

Підпис: Лу'іс М. Зіммерман

Поки я читав, батько затягнув штори, і в кімнаті одразу посутеніло.

_ щ0 Жу_сказав я,— він вважає, що ти справляєш враження.

Та це найгірший з усіх його відгуків, хай йому чорт! Він, певне, цілу ніч просидів над цим шедевром. Як тільки це попаде в руки шкільній раді, мене ВИЖЕНУТЬ; виженуть разом з усіма моїми правами.

— Кого це ти вдарив? — спитав я.

— Дайфендорфа. Та сучка Дейвіс геть бідолаху з розуму звела.

_ Який він бідолаха? Поламав нам решітку, а тепер ще

й хоче тебе без роботи залишити. А ти йому дві хвилини тому про життя своє тут розказував!

— Він нездара, Пітере. Мені його шкода. Чорт чортові любий.

Я проковтнув заздрість і сказав:

— Тату, але ж відгук не такий вже й поганий.

— "Поганий" не те слово,— відповів батько, походжаючи вздовж парт з присішком для рами в руці.— Він убивчий. Та так мені й треба. П'ятнадцять літ вчителюю, а все так, як там написано. П'ятнадцять літ пекла.

Він витяг з книжкової шафи ганчірку і вийшов. Я ще раз перечитав відгук, намагаючись збагнути, що ж Зіммерман думав насправді. Але не збагнув. Батько повернувся, намочивши ганчірку під питним фонтанчиком в коридорі, і ритмічними розмашистими рухами, малюючи поперечні вісімки, почав витирати дошку. Цей методичний шурхіт підкреслював тишу; високо на стіні клацнув годинник, підкоряючись своєму начальникові, що висів у Зіммермана в кабінеті, і перескочив із 4.17 на 4.18.

— Що він має "На увазі,— запитав я,— під гуманістичним змістом природничих наук?

— Це ти його спитай,— відповів батько.— Може, він знає. Може, десь у самій серединці атома сидить собі чоловічок У гойдалці і читає вечірню газету.

— Думаєш, це дійде до шкільної ради?

— Моли бога, щоб не дійшло, малий. Його вже підшито до справи. У раді в мене троє ворогів, один друг і ще один невідомо хто. До цієї місіс Герцог не знаєш, з якого боку підступитися. Всі вони не проти були б мене збутись. Геть сухостій. Он скільки ветеранів війни на списку, і всім роботу подай,— бурмотів він, витираючи дошку.

— А може, тобі й варто покинути школу,— сказав я. Ми з мамою не раз обмірковували це питання, та наші

міркування завжди зводились нанівець, бо щоразу впирались у той незаперечний факт, що тільки завдяки батьковій роботі ми мали де і за що жити.

— Пізно вже, пізно,— сказав батько.— Надто пізно. Він глянув на годинник і вигукнув:

— О боже, та я таки справді спізнююсь! Я ж сказав Аплтону, що буду о пів на п'яту.

Мені від страху заклякло обличчя. Батько ніколи не ходив по лікарях. Це був перший доказ, що хвороба його — не вигадка; вона почала проявлятися, як пляма на тканині.

— Справді? Ти справді туди йдеш? Я благав його сказати "ні".

Він знав, про що я думаю, і ми дивилися й дивилися один на одного крізь вібруючу сутінь кімнати, а десь далеко хряснули дверцята шафи, хтось свиснув, клацнув годинник на стіні.

— Я дзвонив до нього,— сказав він так, ніби признавався до гріха.— Просто хочеться ще раз послухати, який він був зух, коли вчився на медика.

Він розвісив ганчірку на спинці стільця, щоб просохла, підійшов до вікна, розкрутив стругачку для олівців, і стружка рожевим струменем потекла в кошик для сміття. По кімнаті, наче жертовні пахощі, розлився дух кедрового дерева.

— Можна мені з тобою? — запитав я.

— Не варто, Пітере. Піди собі до кав'ярні, посидь з друзями. А я за годину тебе заберу, і поїдемо в Олтон.

— Ні, я з тобою. В мене нема друзів.

Він витяг із шафи своє немилосердно куце пальто, і ми вийшли разом. Батько замкнув кабінет, ми спустились на перший поверх і попрямували коридором повз блискучий стенд зі спортивними трофеями. Цей стенд справляв на мене гнітюче враження; вперше я побачив його, коли був зовсім маленький, і до цього часу в мене збереглося забобонне відчуття, ніби там у кожній срібній урні лежить прах якогось небіжчика. Геллер, старший над прибиральниками, розкидав перед собою крихти червоного воску й попихав їх широкою шваброю, ідучи нам назустріч.

— Що* не день, то свіжий гріш! — гукнув йому батько.

— Ах, ja,— відгукнувся прибиральник.— Як гольова сивіє, то чольовік мудріє.

Геллер був низькорослим смаглявим німцем з густою чорною чуприною, дарма що йому вже виповнилося шістдесят. Він носив пенсне, і це надавало йому такого вченого вигляду, яким не могла похвалитися більша половина учителів. Його голос услід за батьковим луною покотився порожнім коридором, що, здавалось, волого полискував там, де з дверей або з вікон падали смуги світла. Я заспокоївся — щось настільки свавільно-грізне, як смерть, не мало права увійти в світ, де двоє дорослих чоловіків перекидаються такими звичайними фразами. Батько почекав, поки я збігав до своєї шафки в бічному крилі по куртку й підручники; я подумав — і, як виявилося, даремно,— що, може, найближчим часом випаде вільна хвилина і я підучу уроки. Повертаючись, я почув, як батько вибачається перед Геллером — схоже, за якихось кілька слідів, залишених ним на підлозі.

— О ні,— говорив він,— я не хотів би такому чудовому працівникові, як ви, утруднювати й без того важку роботу. Думаєте, я не знаю, скільки

праці треба, щоб втримати чистоту в цьому хліві? Та тут щодня, як в авгієвій стайні!

— Та що вже там,— стенув Геллер плечима. Його чорна постать перегнулася вдвоє, і здавалося, ручка швабри протикає її наскрізь. Коли він випростався, на долоні у нього лежало кілька сухих довгастих окрушин, трохи більших за звичайні смітинки,— не одразу й добереш, що воно таке.

— Насіння,— сказав він.

— І кому це забаглося приносити насіння? — здивувався батько.

— Може, з апельсина? — висловив здогад Геллер.

— Ось тобі й маєш,— ще одна таємниця,— сказав батько, якось наче знітившись, і ми вийшли надвір.

День стояв ясний і холодний. Сонце, повиснувши над західною околицею міста, світило нам у спину, і перед нами бігли довгі тіні. Ми з батьком зливалися в одну гарцюючу тінь якоїсь ніби одноголової істоти на чотирьох ногах. Шиплячи й розбризкуючи іскри, промчав на захід, до Олтона, трамвай. Нам теж, зрештою, треба було туди, але поки що ми верстали шлях проти течії. Мовчки, широкими кроками — на два батькових припадало три моїх — ми перетнули шкільний майданчик. На ньому, за кілька метрів від хідника, стояла дошка оголошень. Оголошення для неї писали старшокласники на уроках міс Шрак; зараз під склом виднілась велика буква "Б", розмальована кольорами нашої школи — бордо і золотом, і повідомлялося:

Ми перейшли криву асфальтову стрічку, що відділяла територію школи від гаража Гаммела. Тут захляпана машинним маслом бруківка скидалася на карту із ніким ще не відкритими островами, архіпелагами і континентами. Ми проминули бензоколонки, а за ними — білий ошатний

будиночок, де обіч невеличкого ґанку темнів розіп'ятий на драбинці скелет

Б

АСКЕТБОЛ

ВІВТОРОК

виткого трояндового куща; у червні він цвів і в кожному хлопцеві, що проходив мимо, будив солодке, як амброзія, бажання роздягнути Віру Гаммел. Ще через два доми була кав'ярня Майнора — в тому ж самому цегляному будинку, що й оліндже рська пошта. Двоє однакових вікон з дзеркальними шибами, і обидва поруч: за одним з них товстуха місіс Пассіфай, начальниця пошти, оточена оголошеннями про найм на роботу й переліками поштових правил, неохоче відраховувала марки та грошові перекази; за другим, повитий сигаретним димом і сміхом молодих голосів, Крец Майнор, так само товстун, накладав морозиво і готував пепсі з лимоном. Обидва приміщення були обставлені симетрично. Май-норів мармуровий — кольору ірисок — прилавок по цей бік стіни був ніби дзеркальним відображенням заґратованих віконець і покритого лінолеумом вагового столика місіс Пассіфай. В дитинстві я часто зазирав крізь шпарину в підсобку пошти і бачив порозкладані по полицях листи, купи сірих мішків та одного-двох листонош у синіх штанах, без курток і картузів, що балакали якоюсь офіційною говіркою. Щось подібне було і в кав'ярні, де старші за мене хлопці тіснилися в задніх нішах і де, здавалось мені, крізь проріхи в завісі диму можна було підгледіти щось таємничо-сокровенне, але заборонене для мене, і то так суворо, наче за цією забороною стояв федеральний закон. І механічний більярд, і компостер для марок гупали однаково; там, де на пошті висіла поличка з брудним, пошарпаним промокальним папером, кількома погнутими ручками і двома сухими чорнильницями з фігурними кришками, в кав'ярні розмістився столик, де продавались пластмасові портсигари, розмиті фотографії Джун Еллісон й Івонни де Карло в мініатюрних позолочених рамках, гральні карти з кошенятами,

шотландськими тер'єрами, віллами і лагунами на сорочках і, по зниженій до 29 центів за штуку ціні, прозорі гральні кості, целулоїдні маски — вибалушені очі й випнуті передні зуби, та кольорові муляжі собачого калу. Тут можна було купити, по 5 центів за пару, корич-

неві фотолистівки: оліндженська мерія, торговий квартал на Олтонській вулиці, прикрашений напередодні різдва підвісними ліхтарями й бутафорськими свічками, вид із гори Шейл-Хілл, нова водоочисна установка на вершині Кедрового горба, пам'ятник героям (таким він був ще під час війни _дерев'яний і щоразу з новими прізвищами; потім на це

місце поставили кам'яну плиту і вивели імена лише тих, хто загинув). Тут ви могли купити всі ці листівки, а по сусідству, докинувши ще кілька центів, відіслати їх; ця симетрія у всьому — включно з плямами на підлозі і трубами опалення на стіні — була настільки досконала, що я, на свій дитячий розум, вимислив, ніби місіс Пассіфай і Майнор Крец були таємно одружені. Увечері та в неділю зранку, коли у вікнах не світилося, дзеркальна мембрана між ними розчинялася, і вони, виповнивши свою, тепер уже спільну мушлю одним дружним, тлустим і втомленим зітханням, ставали єдиним цілим.

Саме тут батько зупинився. В хрусткому від холоду повітрі черевики його рипіли, відриваючись від цементу, а губи рухались, як у ляльки. %

— Ну все, Пітере,— сказав він.— Ти йди до Майнора, а я тебе потім заберу, коли Аплтон скінчить зі мною.

— А що ти сподіваєшся від нього почути? Перспектива малювалася спокуелива. В кав'ярні могла

бути Пенні.

— Що я здоровий, як старий беззубий кінь,— відказав батько,— а він такий мудрий, як старий шолудивий сич.

— Ти не хочеш, щоб я з тобою пішов?

— А чим ти можеш зарадити, бідолашку? Лишайся тут і не суши собі голови. Іди посидь з друзями, чи як там вони себе величають. Я друзів не мав, то й не уявляю, які вони в тебе.

Такого, щоб я опинився між батьком і власним сумлінням, майже не бувало. Я пішов на компроміс:

Я зайду. На хвилинку. І наздожену тебе. Не спіши,— сказав він, зненацька картинно махнувши Рукою, наче згадав про ту невидиму публіку, для якої він був

5 ізз

129

актором.— Часу в тебе доволі, і його треба вбити. Я в твої роки убив таку прірву часу — донині руки в крові.

Батько так розбалакався, що я почав мерзнути.

Коли він далі пішов уже сам, він, здавалось, полегшав і наче навіть схуд. Можливо, всі зі спини видаються худі, шими. Хай би він хоч ради мене купив собі пристойне пальто, подумав я і побачив, що він витягує з кишені свою плетену шапку й насаджує її на голову; раптом зніяковівши, я збіг по сходах, штовхнув двері і пірнув у кав'ярню.

В Майнора було стовпотворіння. Сила народу: хоч з нашої школи сюди мало хто вчащав — більшість наших мали інші улюблені точки. А в

Майнора збиралися самі, що не є, кримінальники, і мені імпонувало, що я, хоч би як побічно, належу до них. Я відчував, що в задимленій залі причаївся могутній монстр і дихає на неї цим димом, і гріє її своїм теплом. Голоси, з'юрмлені у цій стаєнній теплоті, здавалось, усі без винятку ґелґотали про одне і те ж — щось, що сталося перед самим моїм приходом: у ті роки мене весь час мучила думка, що десь зовсім поруч, за межею мого зору, творить свої міфи інший, яскравий і надзвичайно важливий світ. Я проштовхався крізь натовп, наче крізь стулки цілої галереї густо посаджених воріт. Одна ніша, друга, третя — є. Так, це вона. Вона.

Чому так буває, люба, що кохане обличчя при кожній зустрічі здається таким, наче ти його вперше бачиш, наче тільки в цю мить твоє серце зліпило його заново? Як мені описати її, щоб було чесно? Невеличкого зросту і нічим особливим не примітна. Губи надто повні і надто вже самовдо-волені; ніс гострувати й, нервовий. Повіки чимось схожі на негритянські — важкі, пухнасті, з просинню і по-старечому мудрі, що зовсім не в'язалося із здивованою, непорочною трав'янистістю її очей. Мабуть, саме ця невідповідність — між губами і носом, між очима й повіками, це тихе і мирне протиборство — наче брижі, що схрещуються на поверхні ріки, свідчачи про глибинні перепади — і вабили мене до неї;

оця її ледь уловима неврівноваженість наштовхувалана дум— ку, що, можливо, вона мені пара. І що саме тому п вигляд завжди трохи несподіваний для мене.

Біля неї було вільне місце. По той бік столу двоє дев'ятикласників, з якими вона майже не зналася, хлопець і дівчина, тягали одне одного за ґудзики, нічого поза собою не бачачи. Вона задивилась на них і помітила мене, аж коли я, відразу розслабившись, підійшов упритул.

— Пітер!

Я розстебнув куртку так, що стало видно мою відчайдушно-вогняну сорочку.

— Дай мені сигарету.

— Де ти був цілий день?

— Всюди. Я тебе бачив.

Вона зграбно добула сигарету зі свого багряно-жовтого пластмасового портсигара з висувною кришкою. І знов на мене глянули зеленаві в крапочку очі з ідеально рівними кружальцями чорних і наче побільшених зіниць. Я не розумів, що саме в мені хвилює її, і в глибині душі чесно визнавав, що це не моя заслуга. Та це було приємне хвилювання; воно таїло в собі якусь не знану мені благодать. Як сонному немовляті хочеться до ліжка, так і моїй руці кортіло опинитися між її колін. Я затягнувся сигаретою.

— Ти мені сьогодні снилася.

Вона відвела погляд, немов шукала сховку, щоб там залитися рум'янцем.

— Як я тобі снилася?

— Не так, як ти думаєш,— сказав я.— Ніби ти обернулася в дерево, а я кличу: "Пенні, Пенні, вернись!" — але ти не вертаєшся, і я притулився лицем до стовбура і стою.

Вона сприйняла це без особливого захвату.

— Який сумний сон.

Дуже сумний. Взагалі все тепер у мене сумне.

— А що ще?

— Батько думає, що він хворий.

— А чим — не каже?

Не знати. Може, рак.

— Невже?

Від сигарети мене, як завжди, занудило, забило памо-роки; та замість того, щоб кинути її, як хотілося, я, задля Пенні, затягнувся іще раз. Стінка навпроти хитнулась і підсунулась ближче, а хлопець з дівчиною тепер буцалися лобами, як двійко очманілих баранів.

— Серденько,— сказала Пенні.— У твого батька напевно нічого серйозного. Він ще молодий.

— П'ятдесят,— сказав я.— Якраз виповнилось місяць тому. Він усе казав, що до п'ятдесяти не доживе.

Вона задумливо насупила чоло, моя бідолашна, дурненька дівчинка, гадаючи, чим би мене потішити — мене, що з просто-таки безмежною винахідливістю —уникав будь-яких потішань.

Нарешті сказала:

— Такі веселі люди не вмирають.

Вона вчилася у дев'ятому класі, тож стикалася з ним тільки під час самостійних занять; хоч, звичайно, хто в школі не знав мого батька!

— Всі вмирають,— сказав я.

— Так, але колись, ще дуже не скоро.

— Так, але приходить час, і "колись" стає "зараз". Тут був край таємниці, далі якого ми сягнути не могли;

залишалося тільки повернутись назад.

— Він був у лікаря? — спитала вона, і я відчув під столом дотик її стегна, безпристрасний, як подмух вітру.

— Він якраз туди пішов.

Я переклав сигарету в праву руку, і звільнивши ліву, знічев'я, ніби мені там засвербіло, опустив її на коліно.

І я мав би з ним піти,— сказав я, а сам думав, чи й справді мій профіль такий елегантний, як мені здається, коли, отак випнувши губи, пускаю витками дим.

— Для чого? Що б ти міг зробити?

Не знаю. Втішити якось. Просто бути поруч.

Природно, як стікає у діл вода, моя рука сама собою зісковзнула на її коліно. Спідниця на ній була волохата, як шкура фавна.

Цей дотик — хоч по ній і не було видно — збурив її думки. Затинаючись, Пенні ледве вимовила:

— Як ти можеш? Ти ж його син.

— Знаю,— швидко заговорив я, щоб вона, бува, не сприйняла мій порух за щось більше, ніж випадковість, безневинний збіг обставин. Захопивши місцевість, я розширив границі, розчепіривши пальці і втискаючи долоню в податливий грунт.— Але я його єдиний "малий".— Оце батькове "малий" в моїх устах оживило його самого; здавалося, зовсім поруч в миготливому повітрі замаячили його прищурені, в зморшках, очі і постать, стурбовано похилена наді мною.— Єдиний у світі, з ким він може поговорити.

— Не вірю,— сказала вона тихо, і в голосі її було ще більше сердечності, ніж у словах: — У твого батька сотні друзів.

— Ні,— заперечив я,— немає в нього ніяких друзів; друзі йому не потрібні. Він сам мені щойно сказав.

І, з чимсь, схожим на батькову несміливу, але жадібну допитливість, що змушувала його в розмовах з незнайомими переступати межу звичайної ввічливості, моя рука, зробившись раптом велетенською, захопила нараз усі приховані скарби її плоті так, що пальці втонули в западині між стегнами, а мізинець, здається, навіть сягнув до покритої шкурою фавна вершини, що їх єднала — єдвабної, священної розгілини.

— Не треба, Пітере,— так само тихо сказала вона, і холодні пальці, вхопивши мене за руку, переклали її назад, на моє власне коліно.

Я ляснув себе по коліну і вдоволено зітхнув. Я здобувся на більше, ніж мені снилося. І тому на диво недоречними і якимись соромливо-розпусними видались мені слова, котрі вона додала пошепки:

— Тут стільки людей...

Начебто цноті потрібно виправдуватись; начебто, коли б ми

були наодинці, земля б дибки стала, щоб зв'язати мені руки. Я загасив недопалок.

— Мені треба йти.— І спитав: — Ти молишся? _ Богові?

— Еге.

— Молюсь.

— Помолишся за нього? За мого батька?

— Добре.

— Дякую. Ти така хороша.

Ми обоє замислились, вражені власними словами. Я думав, чи не богохульствую я, вдаючись до бога як до знаряддя, щоб глибше запасти у серце цій дівчині? Але ні — від її обіцянки помолитися мені й справді полегшало на душі. Підводячись, я спитав:

— Ти йдеш на баскетбол завтра ввечері?

— Можу й піти.

— Зайняти тобі місце?

— Як хочеш.

— Або ти мені займи.

— Добре. Пітере...

— Що?

— Не переймайся аж так. Хіба ж ти у чомусь винен? В цю мить двоє навпроти, однокласники Пенні — Бонні

Леонард і Річі Лора — припинили, нарешті, свою лунатичну шарпанину. Річі, в пориві глумливого тріумфу, звереснув:

— Піт Гарбузоїд!

Бонні по-ідіотському хихикнула, і в кав'ярні, де досі я чувся так безпечно, війнуло грозою від слів, що посипалися мені в лице. Старші хлопці, що хизувались мішками під очима, як у дорослих, загукали:

Гей, Гарбузоїд, як там твій старий? Як там Джорджик Моржик Крем-Желе?

Коли вже хто вчився у мого батька, він цього не забував, та спогади ці чомусь набирали форми глузувань. Почуття вини і любові, що бродило у них, виливалося, шукаючи заспокоєння, на мене, як своєрідного хранителя міфа. Це мене обурювало, але водночас і додавало ваги: те, що я — син Колдуела, підносило мене над безликою масою молодших школярів, і тільки завдяки батькові я був кимсь в очах цих титанів. Усе, що мені лишалося — це, вдавано посміхаючись, слухати, як сиплються з них солодко-жорстокі спогади:

— Ото, бува, ляже на підлогу між партами і кричить не своїм голосом: "Ну, давайте, топчіть мене, ви ж цього хочете!.."

— ... а ми, чоловік шестеро, напхали кишені каштанами...

— за сім хвилин до дзвінка всі встали і вивалили очі, ніби в нього ширінька розстібнута...

— О господи, та я в житті не забуду...

— ... а та дівчина сиділа ззаду і каже, їй не видно, де там кома в дробі... він мах до вікна, нашкріб снігу з підвіконня, зліпив сніжку і як пальне в ту дурну дошку...

— "Тепер видно?" — каже.

— Да, оце характерець!

— Знаменитий у тебе батя, Пітере.

Мої терпіння завжди кінчались таким ото єлейним благословенням. Я був у захваті, чуючи його від цих високих, як дуби, кримінальників, що курили у вбиральнях, дудлили самогонку в Олтоні і їздили у Філадельфію бавитися в публічних домах з негритянками. На моєму обличчі застиг вдячний смішок, та раптом усі вони зневажливо відвернулись. Я почав протискуватись назад до виходу. В одній із ніш хтось кукурікнув. Доріс Дей на платівці співала "Сентиментальну подорож". В глибині зали зринав раз у раз хор захоплених голосів, коли більярд-автомат, гнівно дзеленькаючи, піддавався, визнаючи право на безкоштовну гру. Я озирнувся і розгледів у натовпі Джонні Дедмена: годі було не впізнати ці широкі, повнуваті плечі, піднятий комір жовтої, як канарка, вельветової куртки і чудернацької форми копицю кучерявого волосся, що давно вже потребувало стрижки і стирчало на шиї масним качиним хвостиком. Джонні Дедмен був одним із моїх кумирів. Він залишився на другий рік, зате неперевершено демонстрував усілякі безглузді чудеса спритності, танцюючи під джаз, граючи в більярд чи ловлячи на льоту солоні горішки. З ласки алфавіту він сидів разом зі мною в класі для самопідготовки і навчив мене кількох таких штучок — наприклад, стріляти губами, як корок із пляшки, відтягнувши пальцем щоку,— хоч у мене ніколи не виходило так гучно, як у нього. Джонні був незрівнянний, і змагатися з ним було б, звичайно, безглуздям. Він мав рожеве, як у немовляти, обличчя із світлим пушком на верхній губі і був цілковито позбавлений марнославства: навіть у тому, що він витворяв, не відчувалося ні нахабства, ні злого умислу. Він уже був на обліку в поліції, бо якось в Олтоні, вперше в свої шістнадцять

років очманівши від пива, ударив полісмена. Та, по-моєму, він і тоді не рвався до бійки, тільки піддався бездумно, так само, як ото на танцмайданчику підлаштову-вався під крок партнерки, а потім обертав нею так, що в тої волосся маяло, попа ходила, як заведена, а щоки палахкотіли жаром. Автоматичний більярд ніколи не блокував йому доступу до лузи; він казав, що відчуває, куди рухається ртуть у блокувальному пристрої. Взагалі в автоматичні ігри він грав так, наче сам їх і вигадав. Та й справді: єдине, що ріднило його зі світом строгих фактів — це його загальновизнані здібності до техніки. З усіх предметів, крім ручної праці, він незмінно мав найнижчу оцінку. У цьому було щось настільки величне, аж мені перехоплювало дух. І якби не те, що мені у той час страшенно хотілося бути Вермеєром, я б постарався стати другим Джонні Дедменом. Але я, звичайно, і на свій нерішучий глузд добре розумів, що Джонні Дедменом не робляться; ним треба було б народитися, бути ним з самого початку.

Опинившись надворі, я обтулив шию широким коміром куртки і рушив уздовж Олтонської вулиці до приймальні доктора Аплтона, що була за два квартали від кав'ярні. Повз мене, дочекавшись на стрілці зустрічного — того, що їхав в лтон, коли ми з батьком вийшли зі школи, — прогуркотів переповнений трамвай, везучи робітників у сірих комбінезонах і господинь, що вертали додому з пакунками, на схід, в напрямку Елі — крихітного містечка на кінцевій станції. Отже, я згаяв не більше як десять хвилин. Я наддав ходи і, попросивши Пенні молитися, молився й сам: Хай би він жив, хай би він жив, хай би тільки мій батько був здоровий. Молитва була звернена до всіх, хто б лиш захотів слухати; вона розходилась концентричними колами, зносилась спочатку над містом, потім — у піднебесся, а далі — у те, що було далі. Небо на східній околиці вже взялося багрянцем; над головою воно ще синіло, як удень, а позад мене, над дахами будинків, палало вогнем. Я знав, що синява ця — оптична ілюзія,— усе це тлумачив мені на уроці сам батько, — однак не міг її уявити інакше, а тільки як нашарування ледь забарвлених кришталевих сфер: це так само, як два підрожевлені аркуші целофану, коли їх скласти докупи, дають рожевий колір; додайте ще один — вийде червоний, ще один — малиновий, а ще один

— і вийде такий яскравий багрянець, яким палахтить хіба що сама серцевина розпеченого горна. І якщо оцей синій купол над містом — ілюзія, то наскільки, мабуть, ілюзорніше те, що поза ним! Будь ласка,— додав я до своєї молитви, як дитина, котрій нагадали про чемність.

Будинок доктора Аплтона під кремовою штукатуркою, в передній частині якого містились його приймальня і кабінет, ховався в западині пагорка, оточеного муром заввишки з мене. Обабіч сходів, що виводили на пагорок, стояли два кам'яні стовпці з бетонними кулями зверху — декоративний елемент, типовий для Олінджера, але рідкісний, як я згодом завважив, для всіх інших міст. У мить, коли я збігав по доріжці до вхідних дверей, скрізь у місті, по всіх будинках спалахнули вікна. Це як у живописі: досить поглибити тінь, і сусідній колір тут же заграє світлом. Широку межу між днем і ніччю було перейдено.

ПРОШУ ДЗВОНИТИ І ЗАХОДИТИ. Оскільки я не пацієнт, то я вирішив не дзвонити. Я чомусь налякався, що після мого дзвінка докторові Аплтону відмовлять в оплаті його рахунків, відкинувши їх, як чекову книжку з одним непогашеним чеком. Біля порога, поруч з постілкою кольору какао, стояла громіздка гіпсова підставка для парасолів, пообтикувана задля краси уламками різнобарвного скла. Над нею висіла невеличка, темна і моторошна гравюра — зображення якоїсь старожитньої сцени насильства. Жах, який охопив юрбу, був так явно перебільшений, скинуті до неба руки й роззявлені роти серед суцільного місива вималювані так уже виразно,— взагалі враження було настільки гнітюче й мертвотне, що я не мав найменшої охоти роздивлятися, що ж там насправді відбувалося — здається, якась екзекуція. Та, відвертаючись — інстинктивно, мов від порнографічного малюнка,— я все ж устиг помітити в куточку гравюри якусь жирну лінію,— кнут? — що змією звивалась довкола маленького храму, накиданого тонко, немов павутинням, щоб передати перспективу. У тім, що якийсь забутий художник, безповоротно тратячи годину за годиною, працював у поті чола, працював, без сумніву, з душею і вмінням над оцим потворним, стемнілим від часу, запорошеним і нікому не потрібним образком,— у тім був, по-моєму, якийсь особливий для мене зміст, та я не мав бажання у

нього вникати. Я звернув праворуч, до приймальні доктора Аплтона. Приймальня була обставлена старими дубовими меблями, оббитими потрісканою чорною шкірою, зі столом посередині, на якому купами лежали старі номери "Ліберті" і "Сатердей івнінг пост". З кутка сердито глипала схожа на кощаву відьму тринога вішалка, а збоку над нею сиділо на полиці сіре від пилу опудало ворони. В приймальні нікого не було; крізь прочинені двері кабінету до мене долинув батьків голос:

— Може, це мене гідра отруїла?

— Хвилиночку, Джордже. Хто там?

Доктор Аплтон просунув у двері свою широколицю лису голову підстаркуватої сови.

Пітер,— сказав він, і похмура атмосфера його дому одразу ж, мов од променя сонця, проясніла від його мудрої старечої доброти. Хоч доктор приймав мене, коли я з'явився на світ, та пам'ятав я його відтоді, як вчився у третьому класі Постійно страждаючи від того, що батьки вдома сварилися,— старші хлопці після уроків не давали мені проходу, а в школі на перервах насміхалися з моїх плям, які від усіх цих хвилювань кинулися ще й на обличчя,— я зліг з простудою, що ніяк не хотіла минати. Ми жили бідно і тому не квапилися кликати лікаря. На третій день покликали, бо гарячка не спадала. Пригадую, я сидів, підпертий двома подушками, на широкому батьківському ліжку. Шпалери, стовпчики ліжка, книжки з малюнками на ковдрі поруч мене — все це носило печать благодушного отупіння, як буває при високій температурі; я раз у раз ковтав слину й витирав очі, та все одно вони сльозилися, а в роті весь час було сухо. На сходах почулася швидка, енергійна хода, і до кімнати разом із мамою ввійшов товстий чоловік в коричневім жилеті, з товстим коричневим портфелем у руці. Він глянув на мене і, обернувшись до мами, різким голосом фермера спитав: — Що ви зробили з дитиною?

У доктора було дві незвичайні прикмети: він мав близнюч-ку-сестру і псоріаз, як у мене. Сестра його звалася Естер Аплтон і викладала в нашій школі латину й французьку. Сором'язлива стара панна, широка в талії, вона, на відміну від свого лисого брата, була сивокоса та й нижча за нього зростом. Однак носи у них, короткі й гачкуваті, були ідентичні; взагалі схожість між ними вловлювалася відразу. Я довгі роки не міг примиритися з неймовірною думкою, що ці двоє статечних старших людей колись вискочили разом з утроби однієї матері, і через те вони й досі здавались мені певною мірою дітьми. Естер жила тут-таки, разом з братом. Він був колись одружений, але дружина його чи то померла, чи просто зникла багато літ тому за невідомих обставин. У доктора був син, Скіппі, значно старший від мене, але, як і я, єдиний нащадок; колишній учень мого батька, він тепер вчився на хірурга десь на Середньому Заході — в Чікаго, Сент-Луїсі чи, може, в Омасі. Таємнича доля матері Скіппі була тим загадковіша, що доктор Аплтон не належав до жодної

кви нІ реформатської, ні лютеранської, і взагалі, як казали, ні в що не вірив. Про цю третю незвичайну його прикмету я дізнався з чужих уст. Другу — псоріаз — мені відкрила мама; до мого народження ця напасть була тільки у них двох. Через неї, казала мама, він і хірургом не став, бо якби йому прийшлося закасати рукави і показати свої рожеві струпи, хворий на столі, певно, заволав би від страху: "Лікарю, зцілися сам!" І дуже шкода, казала мама, бо, на її думку, руки в нього були золоті, йому б краще руками працювати, аніж діагнози ставити. Вона часто розказувала, як він, мазнувши один-єдиний раз, вправно й енергійно, ватним тампоном на паличці, вилікував її хронічно хворе горло. По-моєму, вона свого часу була в захопленні від доктора Аплтона.

А зараз він стояв у сутінку приймальні, нахиливши до мене бліде, кругле, напружене обличчя, і розглядав моє чоло. Потім сказав:

— Шкіра ніби чиста.

— Поки що нічого,— відповів я.— Найгірше буде в берез-ні-квітні.

— На лиці майже немає,— сказав він.

А я, бач, гадав, що й зовсім немає. Він узяв мої руки — я відчув у цьому дотику ту енергійну впевненість, про яку говорила мама — і почав на світлі, що точилося з кабінету, розглядати мої нігті.

— Так,— сказав він.— Цяточки є. А груди як?

— Нікудишні,— мовив я, налякавшись, що доведеться йому показувати.

Він кліпнув важкими повіками і пустив мої руки. Доктор був без піджака, рукави сорочки вище ліктя перехоплені чорними гумками, схожими на вузенькі стрічки жалоби. Перед животом, затягненим у коричневий жилет, погойдувався золотий ланцюжок кишенькового годинника. На шиї висів стетоскоп. Він клацнув вимикачем, і люстра з коричнево-оранжевого скла на чорному металевому каркасі хлюпнула в кучугуру газет на столі калюжками світла.

— Почитай, Пітере, поки я з твоїм татом скінчу. З кабінету почувся серйозний батьків голос:

— Пустіть малого сюди! Нехай чує, що ви мені скажете. Що судилося мені, суджено і йому.

Я заходив з острахом — боявся застати батька голим. Та він був одягнений і сидів на краєчку невеликого стільця з трафаретною голландською різьбою. У цій яскраво освітленій кімнаті лице його було біле, як полотно. Шкіра обвисла, в кутиках ледь усміхнених губ виступила слина.

— Але що б тобі не судилося, малий,— сказав він до мене,— не бажаю тобі мати діло з ректоскопом. Бр-р-р!

— Их-ха,— крекнув доктор Аплтон, опускаючи своє важке тіло у крісло, що оберталося довкола осі й було наче спеціально припасоване до нього. Короткі пухкі руки з вправними білими пальцями звично вмостились на гнутих різьблених бильцях, що на кінцях загорталися досередини.

— Ваша біда в тому, Джордже,— сказав він,— що ви завжди були ворогом власному тілу.

Щоб не заважати їм, я присів на високій білій металевій табуретці біля столика з інструментами.

— Правду кажете,— озвався батько.— Терпіти його не можу, таке воно мені осоружне. Сам не знаю, як з біса вийшло, що воно мене п'ятдесят літ проносило.

Доктор Аплтон зняв з шиї стетоскоп і поклав на стіл — той сіпнувся й завмер, наче вбита гумова змія. На столі — широкому й старомодному, з відкидною кришкою — було повно рахунків, пакетиків для пілюль, рецептурних бланків, карикатур, повирізуваних з журналів, порожніх пляшечок для ліків, а ще латунний ножик для розрізування конвертів, синя коробка з ватою та срібний затискач у формі підкови. Святилище доктора Аплтона ділилось на дві половини: одна тут, де був його стіл, стільці, підставка для хірургічних інструментів, вага, таблиця перевірки зору і квіти в горшечках, а по той бік столу, за перегородкою з матового скла — друга, святая святих, де на полицях, наче пляшки з вином чи шкатулки з коштовним камінням, зберігалися ліки. Сюди він зникав після огляду чергового пацієнта, виринаючи за якийсь час з одною-двома пляшечками вже готових ліків, і звідти всякчас пахло аптекою — сумішшю солоду, ментолу, амоніаку і сушених трав. Цей цілющий аромат можна було зачути ще у вестибюлі з його постілкою, гравюрою і гіпсовою підставкою для парасольок. Доктор крутнувся на своєму кріслі, повертаючись обличчям до нас; лисина в нього була не така, як у Майнора Креца — у того вона нерівномірно блищала, виказуючи всі западини й опуклості черепа. А в доктора здіймалась полого і гладко,

обтягнена ясною, з відсвітом, шкірою,— лиш де-не-де на ній виднілися рожевуваті плями, які, мабуть, тільки я й помічав, знаючи, що це — псоріаз.

Доктор тицьнув великим пальцем у бік мого батька.

— Бачите, Джордже,— сказав він,— ви вірите тільки в душу. А до тіла ставитеся, як до коня,— сів, поїздив трохи та й зліз. Ви заїздили своє тіло. Ви не любите його. Це протиприродно. Тому й нерви перенапружені.

Сидіти на табуретці було незручно, а від філософствувань доктора мені завжди ставало якось не по собі. Я дійшов висновку, що вирок вже винесено, а з того, що доктор вважав за можливе вдатися у просторікування, зробив ще один висновок — що вирок цей благовісний. Все ж на душі було неспокійно, і я взявся розглядати поскручувані зонди й вугласті ножиц на столику, начеб вони могли вкластися в букви й підказати мені потрібне слово. "АЙ, ОЙ!" — говорили вони. Посеред цих срібних вигуків — голок, ланцетів, блискучих затискачів — лежав той самий чудернацький молоточок, яким стукають по коліну, аж нога підскакує — тригранник з тугої червонястої гуми на срібній ручці, увігнутій так, щоб лікарю було зручніше тримати. Мої найперші спогади про відвідини докторового кабінету зосереджувались довкола цього молоточка; сам столик з інструментами, здавалось, починався від цього брудно-оранжевого наконечника стріли, як від чогось дуже і дуже древнього. Він виглядав, як наконечник стріли і водночас як опорний стрижень, що в мене на очах, разом з усіма своїми ледь помітними тріщинками й потертостями — слідами старості й довгої служби — почав опускатися і опускався дедалі глибше, опускався крізь товщу віків, достатньо простий і кріпкий, щоб стати там, на дні, центром опори Всесвіту.

— знати себе, Джордже,— почув я слова доктора. Він застережливо підняв рожеву і впевнену, круглу, як

у дитини, долоню.— Скажімо, як довго ви вчителюєте?

— Чотирнадцять років,— відповів батько.— Мене звільнили під кінець тридцять першого, і я цілий рік — якраз тоді малий народився — сидів без роботи. А влітку тридцять третього Ел Гаммел — він, як ви знаєте, небожем татові Крамеру доводиться — прийшов до нас і каже...

— Любить твій батько свою роботу? Пітере! Я не одразу збагнув, що це до мене.

— Не знаю,— відказав я.— Інколи мені здається, що так.— І, помисливши, додав: — Ні, мабуть, не любить.

— Воно, може, й нічого було б,— сказав батько,— якби я бачив, що з мене є пуття. Та я слабак у дисципліні. Мій батько, сердега, теж такий був.

— Ви не вчитель,— сказав йому доктор Аплтон.— Ви досі учень. Звідси й перенапруження. А перенапруження — це надлишок шлункового соку. Так-от, Джордже,— симптоми, які ви описуєте, можуть бути проявом звичайнісінького коліту. Постійне подразнення органів травлення може давати відчуття болю і наповненості прямої кишки, про які ви говорили. Поки нема рентгенівського знімка, будемо вважати, що так воно і є.

— Я не проти і далі корпіти, хай без пуття,— вів своєї батько,— коли б я знав, якому бісу воно потрібно. Кого не спитай, ніхто не скаже.

— А що каже Зіммерман?

— Нічого не каже. Для нього чужа безпорадність — хліб насущний. Зіммерман — зух в дисципліні, а ми, бач, нещасні підлеглі, слабаки,— та він просто сміється з нас. Я той сміх, що тільки годинник цокне, чую.

— Ми із Зіммерманом,— зітхнув доктор,— ніколи поглядами не сходились. Я з ним в одному класі вчився — знаєте?

— Ні, цього я не знав.

Батько сказав неправду. Навіть я це знав — доктор стільки разів про це згадував! Зіммерман був йому порошиною в оці, його болючим місцем. Я страшенно розізлився на батька і за оту його догідливість, і за те, що тепер нам обом доведеться вислуховувати довжелезну, сто разів пережовану історію.

— Атож.— Доктор аж очима закліпав від здивування, що батько може не знати такого славнозвісного факту.— Ми з ним всю оліджерську школу разом пройшли.— Він відкинувся на спинку крісла, що так досконало йому пасувало.— Правда, коли ми народилися, це був не Олін-джер, а Тілден — на честь того чоловіка, що його обманом усунули з виборів. Старий батечко Оліджер ще дові о був тут господарем — всі землі довкола, на північ від трамвайної лінії і на схід від того місця, де тепер картонажна фабрика,— всі були його. Пам'ятаю, раз бачив, як він сідав у свою бричку, щоб їхати до Олтона — маленький такий дідок, футів п'яти, не більше, у чорному капелюсі, а вусища такі, що ними столове срібло чистити можна. Троє синів мав: перший, Котт, якось уночі з'їхав з глузду — взяв та й мотикою двох бичків уколошкав; Бріан, той нажив дитину з негритянкою, що в них на кухні слугувала, а наймолодший, Гій, продав землю перекупникам та й помер, бо вдавився отими грішми. Котт, Бріан і Гій — всі вони вже землею накрилися. Гм, а про що це я говорив?

— Про себе і містера Зіммермана,— сказав я.

Мій зухвало-нетерплячий тон не минув його уваги; доктор глянув на мене поверх батькового плеча, і його нижня губа глибокодумно сіпнулася спочатку в один бік, потім у другий.

— Ага,— сказав він і повернувся до батька.— Так-от, ми з Луїсом вчилися разом, хоча класи тоді ще були порозкиду-вані по цілому місту. До першого і другого ходили ген над

Кам'яний Потік, де нині стоянка під новим рестораном; третій і четвертий були в амбарі місіс Еберхардт — за це їй власті платили по долару в рік; а п'ятий і шостий — в кам'яниці на так званому Чорному Полі, за колишнім іподромом,— глина там дуже темна, тому й так називалося — Чорне Поле. Раз на тиждень, коли бували перегони — по вівторках, звичайно,— нас відпускали з уроків, бо їм треба було хлопців — притримувати і чистити коней. А для тих, хто після шостого йшов учитися далі — я тоді саме кінчив шостий клас,— збудували коледж на розі Елм-стріт. Для нас на той час — бозна-яка розкіш! Це той будинок, Пітере, де ти вчився у початкових класах.

— А я й не знав,— сказав я, намагаючись загладити недавнє зухвальство.

Доктор, здається, лишився задоволений. Він ще глибше вмостився в своєму рипучому кріслі, так що його поморщені черевики зависли, ледь сягаючи носками потертого килима.

— Так-от,— тягнув він,— Луїс М. Зіммерман був на місяць старший за мене і великий мастак примилюватися до дівчат і до старших дам. Місіс Метцлер, що вчила нас у першому-другому класах — такий собі гладущик мало не шести футів зросту, а ноги, як тички,— жити без нього не могла; а потім і міс Літ, і місіс Мебрі точно так само; скільки ми вчилися, один лише Луїс був у центрі уваги, і нікому, звичайно, і в голову не зайшло згадати про якесь там бридке каченя, Гаррі Аплтона. Луїс завжди мав першість. Розумієте,— він був дуже спритний.

— Золоті слова,— озвався батько.— Куди не ткнусь, він завжди попереду мене вискочить, це вже точно.

— Розумієте,— вів далі доктор, роблячи дивні, двозначні жести: то він складав докупи пухкі карликуваті долоні, то ребром однієї постукував поперек другої,— Луїс не знав, що таке труднощі. Все йому давалося легко, тому й характер не виробився, розумієте? От він і розповзається,— доктор заворушив у повітрі білими скарлюченими пальцями,— як ракова пухлина. Цьому чоловікові не можна вірити, хоч він і читає Біблію щонеділі у реформатській церкві. Их-ха. Була б моя воля, Джордже, я б узяв скальпеля,— тут його великий палець звівся догори і справді видався мені дуже твердим і гострим,— та й вирізав його геть.

Туго напнутий серповидний палець, рубнувши по кривій, відсік пласт повітря.

— Вдячний вам за відвертість,— сказав батько,— але, наскільки я розумію, мені, та й усім нам у школі, бідолахам, не здихатися його ніколи. Добрих три чверті міста на нього молиться — люди його обожнюють.

— Люди дурні,— сказав доктор Аплтон, так різко подавшись уперед, що його черевики м'яко плюхнули на килим.— Це єдине, чого мене навчила лікарська практика. Люди в більшості своїй безнадійно дурні.— Він поплескав батька по коліну — раз, другий і третій — і продовжував довірливим шепотом: — А от коли я поступив у медичний коледж — туди, на південь,— там, знаєте, що про мене думали? Хлопець із села, темнота. Але за рік такого вже ніхто б не сказав. Хай, може, я був не такий хапкий, як дехто, але з характером. Я не хапався, сидів собі потихеньку над книжками. А як дійшло до випуску — хто, як ви гадаєте, першим був? Га, Пітере? Ти мудрий хлопчик — хто, по-твоєму?

— Ви,— сказав я. Я не хотів цього сказати, але що ж, коли з тебе силою тягнуть. З цими оліджерськими панами завжди так.

Доктор Аплтон тільки глянув на мене — ні кивнув, ані посміхнувся,— взагалі ніяк не показав, що чув мою відповідь. Тоді глянув на батька, кивнув йому і мовив:

— Ну, не зовсім першим, але майже. Цілком непогано, як на хлопця з села, котрого мали за тугодума. Джордже, та чи ви чули, про що я говорив?

І — без жодного попередження, у той дивний спосіб, яким усі себелюбні балакуни уривають розмову, ніби це їхній час змарновано — зірвався з місця, зник у своїй святая святих і чимось там невидимо дзеленькав. Повернувся він із пляшечкою вишневої рідини, такої густої і блискучої, що вона швидше скидалася на ртуть, ніж на рідину. І, втиснувши пляшечку в бородавчасту батькову руку, сказав:

— По одній столовій ложці кожні три години. Поки нема рентгенівського знімка, ми нічого нового не дізнаємось. Відпочивайте і менше думайте. Ну, а без смерті, бачите, і життя не було б. Здоров'я,— на його нижній губі ворухнулась усмішка,— це тваринне самопочуття. А в нездоров'я нашого переважно два джерела — голова і спина. Ми зробили дві помилки: раз — що зіп'ялися на ноги, а два — навчилися думати. Звідси зайве напруження спинного мозку і загальне перенапруження нервів. Все це впливає на мозок, а мозок — на тіло.

Він сердито підійшов до мене, різко відкинув волосся з чола і впився поглядом у шкіру.

— На голові в тебе менше, ніж у мами,— сказав він і забрав руку.

Ошелешений, принижений, я взявся пригладжувати чуба, щоб прикрити чоло.

— А що чувати від Скіппі? — спитав батько.

Весь докторів блискотливий запал одразу зник; переді мною стояв старий одутлий чоловік у жилеті з підхопленими гумкою рукавами.

— Працює на посаді в Сент-Луїсі.

— І ви мовчите! Це все зі скромності,— сказав йому батько.— Але я чудово знаю, що ви ним чортзна-як пишаєтесь. Я й сам пишаюся — до мого власного сина він у мене найкращим учнем був, і, здається, моє безголов'я не дуже на нім відбилося, слава богу.

— Все найкраще у нього від матері,— сказав доктор Аплтон, помовчавши, і ту ж мить усе померкло. Приймальня здалась мені давно неживою пусткою, оббиті чорною шкірою крісла скорботно зітхали під тягарем примарних постатей у чорному. Відлуння наших голосів і кроків тут же губилось, поглинене прахом, і я ніби відчував на собі погляд дуже далекого, тисячолітнього майбутнього. Батько витягнув гроші. Доктор одвів назад його руку і сказав:

— Почекаєм до розв'язки.

— Спасибі вам за щире слово,— попрощався з ним батько. А надворі, де нас ухопив скрипучий, без інею, життєрадісний мороз, сказав мені:

— Бачиш, Пітере? Того, що я хотів знати, я так і не дізнався. Від них дізнаєшся!

— А що було перед тим, як я прийшов?

— Вимордував мене, як міг, і виписав направлення на рентген — Олтон, гомеопатична клініка, шоста година.

— А для чого це?

— Хто його знає, для чого. Його не розбереш. Отак він і робить собі репутацію.

— По-моєму, він недолюблює Зіммермана, тільки я щось не дуже второпав, чому.

— Та тому, Пітере, що Зіммерман... Гадаю, тобі можна сказати, ти вже великий хлопець,— у Зіммермана начебто був роман з дружиною доктора Аплтона. Це було — якщо воно взагалі було — ще до твого народження. І, начебто, декому навіть неясно, хто батько Скіппі.

— А де зараз місіс Аплтон?

— Ніхто не знає, куди вона ділася. 1 чи живе, чи померла...

— Як її звали?

— Корінна.

Живе чи померла, роман, до твого народження — від слів цих, наповнених таємничим змістом, вечір, що заливав чашу видноколу, здався бездонно глибоким, а з-над обрію визирала, оповивши його, як змія, батькова смерть, і кільце її щораз стискалося. Темрява, що стрімко зринала над верхами будинків і линула просто між зорі, які тонули в ній, наче краплі слюди в океані, була такою всеосяжною, що могла крити в собі навіть цю, найгрізнішу з усіх на світі несусвітностей. Я намагався не відставати від батька — його профіль у вуличному світлі здавався блідим і похмурим,— та він, наче привид, весь час тримався на крок попереду. Батько натяг свою шапку, а от у мене голова мерзла.

— Куди ми тепер?

— Поїдемо в Олтон,— відповів він.— Зроблю отой рентген в клініці і забіжу в АМХ,— це якраз навпроти. А ти йди в кіно. Там тепло, погрійся,

а потім приходь у клуб. Десь так о пів на восьму чи трохи пізніше. Змагання повинні до восьмої кінчитись. Зараз майже чверть на шосту. В тебе стане грошей на бутерброд?

— Стане, я думаю. Чуєш, тату,— а як ти... тобі ще болить?

— Не дуже. Ти за мене не турбуйся. В дурного розуму є одна перевага — він більш як про один біль нараз думати не здатен.

— Але ж, напевно, є якийсь спосіб,— сказав я,— щоб тебе вилікувати?

— Убий мене,— сказав батько. Дивно прозвучали вони, ці слова, серед холоду й темряви, кинуті в них згори, на ходу, бо батькове обличчя і постать вперто поривалися уперед.— Ось моє спасіння,— сказав він.— Убий мене.

Ми прийшли на шкільну стоянку, де залишили автомобіль; сіли в нього і поїхали в Олтон. Вогні — усі три милі нас невідступно супроводжували вогні обабіч, тільки один раз, з правого боку, зяйнуло порожнечею — там були кукурудзяні поля, власність богадільні, і вдруге — коли ми проїжджали міст, де наш пасажир колись знісся в повітря на своїх лапатих капцях. Ми перетнули залитий світлом центр міста — через набережну, по Пічоні-авеню виїхали на Вайзер-стріт і Конрад-Вайзер-сквер, далі по Шостій вулиці, повз автостоянку вокзалу — і в'їхали в провулок, про існування якого знав, здається, один лиш мій батько. Провулок виводив на схил залізничного насипу, всіяний іскристим шлаком, поруч із фабрикою Ессіка, що геть затопила похмуру околицю своїм нудотно-солодким запахом. Працівники фабрики використовували цей забутий залізницею пологий клапоть землі під стоянку для машин, і те ж саме вчинив зараз батько. Ми вибралися з "б'юїка". Лунко хряснули двері. Машина сиділа у власній тіні, як жаба на дзеркалі, одна-однісінька на стоянці. Лиш голубий ліхтар чатував над нею, наче бездушний ангел.

Біля вокзалу ми розпрощалися. Батько рушив ліворуч, до клініки, а я — прямо, на Вайзер-стріт, де сяяли реклами п'яти кінотеатрів. З центру розтікались по домівках потоки людей. Денні сеанси закінчились; на двері магазинів із задрапованими полотном вітринами (був місячник розпродажу білизни) навішували замки; у ресторанах настало коротке затишшя — там накривали столи до обіду; дідки, що продавали солоні кренделики, натягували на свої візки парусину й котили їх геть. Як цікаво було мені в місті зараз, коли я залишився сам, без батька, і — єдина супротивна течія у цьому великому відпливі — вештався собі безпритульно: міг скільки завгодно роздивлятись вітрини з коштовностями, підслуховувати під дверима тютюнових крамниць, вдихати запах кондитерських, де гладкотілі дами в пенсне і білих халатах сумно зітхали над райдужними горами ведмежих лапок, липких солодких булочок, глазурованих пампушків, горіхових трубочок і фігурних коржиків. Саме зараз, коли всі поверталися з роботи чи з магазинів — пішки, трамваями, автобусами, у власних машинах, коли всі квапились додому, до своїх обов'язків, я від своїх був вільний — на певний час: батько не те що дозволив, а просто-таки наказав мені піти в кіно і на дві години відгородитись від світу. Світ — мій світ з усіма його гнітючими прикрощами і невлаштованістю — лишився позаду; я бродив серед скарбів, що одного прекрасного дня стануть моїми. І саме зараз, коли попереду було ще стільки солодкої свободи, я щоразу з почуттям вини вертався думкою до мами, такої далекої і через те неспроможної ні застерегти, ні захистити мене,— до мами з її фермою, її батьком, її невдоволенням, з її вічною, прикрою несталістю, коли вона то необачна, то розважлива, то мудра, то недалекоглядна, то проста, то незрозуміла, — мами з її широким стривоженим обличчям і дивно непорочним запахом землі і каші,— до мами, чию кров я зараз оскверню п'янким брудом олтонського середмістя. У ці хвилини мені здавалось, наче я тону в якомусь затхлому мареві, і ставало дуже страшно. Але спокутувати свою вину, бути в цю мить коло неї я не міг,— адже це з її власної волі між нами лежало десять миль дороги; і оте її самовільне відречення зробило мене мстивим, байдужим і гордим — безпритульним душею.

П'ять фешенебельних кінотеатрів на Вайзер-стріт називалися "Лоуї", "Ембессі", "Уорнер", "Астор" і "Ріц". Я пішов до "Уорнера" на "Молодого трубача" з Кірком Дугласом, Доріс Дей і Патрицією Ніл в головних ролях. В кінотеатрі справді було тепло. А ще мені неабияк пощастило — я потрапив на мультфільм. Того дня було тринадцяте число, тож я взагалі не сподівався, що день випаде щасливо. Мультик був, звичайно, про Скаженого Кролика. В "Лоуї" показували "Тома і Джеррі", в "Ембессі" — "Вирлоокого", в "Асторі" — або Діснея, в кращому випадку, або "Пола Террі", в гіршому. Я купив пакетик кукурудзяних баранців і ще один — мигдалю, хоча і те, і те мені шкодило. Настінні лампи лили м'яке жовте світло, і час розчинився. А в кінці, коли герой — трубач, що грав Бікса Бейдербека — врешті-решт вирвався з обіймів багатої жінки (Патриції Ніл), що своєю вкрадливо-підступною усмішечкою розтлівала його мистецтво, і коли добра, талановита жінка (Доріс Дей), віднайшовши знов свого коханого, заспівала, а десь позад цього чистого голосу — її власного — знялася у небо, наче срібний струмінь фонтана, труба Гаррі Д же йме а, на якій нібито грав Кірк Дуглас, і здіймалася щораз вище і вище, вилившись у мелодію "З піснею в серці",— тут тільки, на останній ноті, сягнувши цілковитої повні екстазу, я згадав про батька. Мене охопило гостре тривожне відчуття, що я запізнююсь.

Лампи на стінах яскраво спалахнули. Я зірвався з місця. У величезних — від пологої долівки аж до стелі — дзеркалах залитого світлом фойє я побачив себе на повен зріст — щоки пашать, очі почервоніли, плечі вогнистої сорочки геть засипані білою лупою, яку я нашкріб у темряві. Була в мене така звичка — чухатись, коли ніхто не бачить. Я люто обтрусив плечі і, опинившись на холодній вулиці, здригнувся вражено, побачивши реальні обличчя, такі, здавалось, мізерні й примарні супроти тих величних, осяйних, космічних видив, які щойно у мене на очах повільно напливали одне на одне, зливались, роз'єднувались і зливалися знов. Я побіг в АМХ— це всього два квартали від Вайзер-стріт, біля магазинів Перкіомені й Біча. Біг уздовж залізничної колії. На вузькій брукованій вулиці вишикувалася низка невеличких барів і вже зачинених перукарень. Небо над освітленими будинками мінилося жовтизною, блідий відсвіт навіть у зеніті спив з нього зірки.

Звіддалік, наче насмішка над моєю панікою, долинав запах таблеток Ессіка. Ідеальне місто, місто майбутнього здавалося зараз чужим, недоречним, зачатим у жорстокості.

В АМХ тхнуло спортивними кедами, підлога була зачовга-на, аж сіра. Посередині, під дошкою оголошень, обклеєною старими афішами і результатами давно минулих змагань, сидів за столом хлопчина-негр і переглядав книжку коміксів. В глибині коридору — якогось дивно зеленкуватого, мовби лампи у ньому світили крізь стіну виноградного листя, завзято вуркотів більярд. З протилежного боку долинало терпляче ца-цокка, ца-цокка тенісного м'яча. Хлопчина підвів очі від коміксів, і мені стало не по собі: в Оліндже рі негрів не було, і я мав забобонний страх перед ними. Всі вони видавались мені чаклунами, що знаються на чорній магії кохання і пісень. Але у цього вид був сама невинність — невинність і молоко з солодом.

— Привіт,— сказав я і, затамувавши подих, швидко про-чимчикував у коридорчик, що вів до бетонних сходів, а ті — в роздягальню і далі, до басейну. З кожним кроком униз щораз відчутніше било в ніздрі запахом води, хлорки і ще чимсь — схоже, запахом тіла.

У великій, викладеній кахлями оселі басейну гавкітливий резонанс розщеплював кожен звук на друзки. На невеликій дерев'яній лаві біля води сидів мій батько, а коло нього голий і мокрий хлопець — Дайфендорф. Дайфендорф був у самих лише скупеньких плавках — чорних, казенних; між його розкарячених стегон випинався охлялий мішечок. Волосся на грудях, на ногах і передпліччях поприлипало до шкіри, а по долівці з-під його стіп цівками текла вода. Все у цьому зсутуленому білошкірому тілі гармонувало між собою, крім отих його мозолястих червоних рук. Обидва привітали мене посмішками, що дуже вже були подібні: однаково роблені, бездумні, змовницькі. Аби допекти Дайфендор-фові, я запитав:

— Що, виграв брас і двісті двадцять?

— Виграв більше, ніж ти,— відказав той.

— Він виграв заплив брасом,— мовив батько.— Я пишаюсь тобою, Дайфі. Ти зробив усе, щоб дотримати слова. Це по-чоловічому.

— Чорт, я не бачив отого, на крайній доріжці, а то б я і двісті двадцять виграв. Він, сволота, підкрався так тихо, я вже думав, що виграю, ну й розслабився трохи.

— Той малий добре плив,— сказав батько.— І виграв чесно. Він тримав темп. Фоулі — хороший тренер. Якби не те, що тренер з мене ніякий,— ти, Дайфі, королем округу став би; ти створений для цього. Якби не те, що тренер з мене ніякий і що ти куриш.

— Фігня,— я й так цілих вісімдесят секунд можу не дихати,— сказав Дайфендорф.

Було у їхній розмові щось взаємно-улесливе, що мене дратувало. Я сів на лаву поруч батька і взявся розглядати басейн; він був тут головним героєм. Він наповняв свою величезну підземну клітку стаккатовим блиском і гострим, до різі в очах, запахом хлорки. Лавки навпроти, разом з командою суперників й арбітрами, що розсілися на них, відбиваючись у сполоханій воді, творили образ, який час від часу скидався на бородате обличчя. Скалічена знову і знову, вода, однак, зі швидкістю кристалізаційної реакції моментально зросталась. Вигуки і сплески навперебій з відлунням і новими оплесками укладалися в слова — щоразу інакші слова не знаної мені мови,— якийсь спотворений гавкіт, немов у відповідь на питання, що раптом, не знати як, визвалось мені з уст. КЕКРОП! ІНАХ! ДЕЙ! Ні, питання вирвалось не в мене, а в батька.

— А яке воно — відчуття перемоги? — промовив він голосно, просто себе, тобто звертався заразом і до мене, і до Дайфендорфа.— От чого мені знати не дано.

Блиски і бульбашки ковзали туди-сюди по тремтячій шкірі басейну. Лінії доріжок на дні вигиналися хвилями, заломлюючись у воді; здавалось, от-от на ній з'явиться бородате обличчя, та щоразу туди стрибав новий плавець. Всі інші змагання вже скінчилися, залишились тільки стрибки з трампліна. Один із наших старшокласників, Денні Хорст, оцупкуватий хлопець з розкішним чорним волоссям, що його він перед виступом перев'язав стрічкою, як гречанка, вийшов, граючи м'язами, на трамплін і виконав з розбігу переднє сальто — коліна підібрані, носки прямі,— сальто настільки досконале, що, коли його випростане тіло розітнуло воду на два м'які сплески, симетричні, як вушка амфори, один із суддів блискавично викинув "десятку".

— За всі п'ятнадцять років,— озвався батько,— я ні разу не бачив, щоб викидали "десятку". Таке можливе хіба що за другого пришестя. На світі нема досконалості.

— Шкету Денні гіп-ура! — заверещав Дайфендорф, а обидві команди заплескали в долоні, коли той, виринувши, гордовитим жестом відкинув своє буйне, вже без стрічки, волосся і за кілька гребків сягнув краю басейну. Та перед наступним стрибком Денні, знаючи, що всі ми знов чекаємо чуда, занадто напружився, збився з ритму у розбігу, вийшов з полуторного перекиду на якусь мить раніше, ніж слід, і хлюпнув у воду навзнак. Один суддя виставив йому "трійку", двоє інших — чотири очка.

— Що ж,— сказав батько,— бідолаха виклався, як міг. І коли цього разу Денні виплив на поверхню, батько

знову — єдиний він — заплескав.

Кінчилися змагання з рахунком: Західний Олтон — 37,5, Оліндже р — 18 очок. Батько стояв на краю басейну перед своєю командою і говорив:

— Я пишаюся вами. Ви й так неабиякі молодці, що вийшли на змагання, хоч вам з цього ні слави, ні грошей не прибуде. При тім, що в

нашому місті навіть ставка нема, я взагалі дивуюся, як вам вдається так добре виступати. Та якби нам такий басейн, як в олтонців — хоч я аж ніяк не применшую їхніх достоїнств,— кожний з вас був би Джонні Вайсмюллером. Як на мене, то вже є. Денні, це був унікальний стрибок. Я, певно, такого вже не побачу, скільки жити буду.

Дивно він виглядав, виголошуючи цю промову: прямий, як струна, в костюмі з краваткою серед оголених торсів; з лавки, де я сидів, було видно його темну статечну голову, обрамлену хвилястою бірюзою води й білявими, у бризках, кахлями. По налитій увагою шкірі хлопців — то по плечах, то по грудях — вряди-годи пробігав нервовий дрож, наче подмух вітру по хвилі чи судома по клубах коня. Хоч вони і програли, але їх аж розпирало від гордощів та пихи, і коли ми пішли, вони залишилися в душовій, розгуляні, в милі, мов життєрадісний табун лошаків, зненацька заскочений зливою.

— Тренування в середу, як завжди! — гукнув їм батько, прощаючись. — А до того не пити молочних коктейлів і їсти не більш, як по чотири бутерброди з котлетою!

Всі розсміялись, і навіть я усміхнувся, хоч батько безперестанку гнітив мене. У всьому, що діялося того вечора, відчувалась ота його важка інертність, що на кожному кроці ставала мені завадою у здійсненні простенької мети — доставити його додому, де б він вибув з-під моєї опіки.

В коридорі, куди ми вийшли зі сходів, нас нагнав тренер західно-олтонської команди, Фоулі, і обидва, як мені здавалось, балакали чи не з годину. Від вологості в залі басейну костюми на них обважніли, і в зеленій півтемряві коридора вони скидалися на двійко мокрих від роси пастухів.

— Ти проробив зі своїми хлопцями нелюдську роботу,— сказав мій батько.— Якби я вмів хоч десяту частку того, що ти, дали б ми вам перцю та за ваші гроші. У мене цього року є кілька самородків.

— Дай спокій, Джордже,— відповів Фоулі, опасистий ру-доголовий душа-чоловік.— Сам знаєш не гірше за мене, що тут і вміти нічого: навчи пуголовків плавати — от і вся робота. У кожному з нас риба сидить, треба тільки води, щоб пустити її на волю.

— Гарно сказано,— мовив батько.— Вперше таке чую. А як тобі сподобався мій орел у брасі?

— Він і вільний мав би виграти; сподіваюсь, ти нагрів йому шкіру за те, що гав ловив?

— Він тупий, чоловіче. Тупий. В бідаги ума не більше, ніж у мене,— язик не повернеться його лаяти.

Мене розпирало від нетерпіння, аж у горлі дерло.

— Ти мого сина знаєш, правда? Пітере, ходи-но сюди, подай руку добродієві. Ось кому б твоїм татом бути!

— Ще б пак, Пітера не знати,— сказав містер Фоулі, і легкий потиск його руки, шорсткої і теплої, був цьому приємним підтвердженням.— Хто не знає Колдуелового сина!

У їхньому примарному світі молодіжних клубів, спортивних свят і урочистих прийомів всі ці бурхливі вияви захоплення один одним і вважалися' розмовою; годі було їх слухати — і не так містера Фоулі, як батька, в чийому надмірному запалі мені завжди вчувалося розгублення.

Попри всю свою балакливість батько в душі був мовчуном. І настрій, у якому він бродив зі мною того вечора, згодом окреслився в моїй

пам'яті як мовчазний. Щойно тільки він опинявся на вулиці, губи його рішуче стискались, а ноги поглинали бруківку з якоюсь холодною захланністю. Не знаю, чи знайдеться хтось, хто б так любив блукати вулицями непривабливих містечок східних штатів, як мій батько. Трентон, Бріджпорт, Бінгемтон, Джонстаун, Елмайра, Алтуна — ось куди його закидала доля в ті роки, коли він працював монтером телефонної компанії, ще до одруження і потім, коли одружився з моєю мамою, в роки, коли ще мене не було на світі, а Велика криза не збила його з ніг. Він боявся Файєртауна і незатишно почував себе в Оліндже рі, зате Олтон він обожнював: асфальт, ліхтарі, рівненькі ряди фасадів — в усьому цьому він бачив велич середньоатлантич-ної цивілізації, що простягалась від Нью-Хейвена на півночі до Хейгерстауна на півдні й Уїлінга на заході і б^ла серед всесвіту його єдиним домом і пристанищем. Ідучи поруч з батьком по Шостій вулиці, я чув, як асфальт під ногами співав.

Я спитав його, як справи з рентгеном, а він натомість спитав, чи я не голодний. Я й справді відчув, що голодний: після баранців і мигдалю лишився тільки гіркуватий присмак. Ми спинились біля вагончика-буфету на стоянці під магазином "Екме". У місті батько тримався настільки невимушено, що й мені лягав спокій на душу. Мама, та завжди з усього робила проблему — здавалось, вона силкується висловитись чужою мовою. І точнісінько як вона у місті, батько на фермі був скутий у рухах і обтічний у словах. Але тут, в Олтоні, о чверть на дев'яту вечора, у нім відчувався той сприт і знання справи, що їх, зрештою, кожному хочеться бачити в рідному батькові: щоб можна було отак впевнено відчинити двері, спокійно кліпнувши назустріч світлу і чужим поглядам, поставити поряд дві табуретки, звичним рухом узяти меню, застромлене між підставкою для серветок і пляшечкою кетчупу, щоб можна було отак, без галасу й зайвих слів, підкликати хазяїна, а потім мовчки, по-чоловічому, дружно зжувати, кожному свій, бутерброд: його — із шинкою та яйцем, мій — з підсмаженою шинкою. Батько спокійно облизав пальці, якими тримав бутерброд і приклав до губи паперову серветку.

— Оце вперше за кілька тижнів поїв зі смаком,— сказав він.

На завершення ми замовили для мене шматок яблучного пирога, а йому — чашку кави; рахунок нам подали на цупкому зеленому клаптику паперу з трикутним штампом загадкового призначення. Батько оплатив його однією з двох доларових банкнот, що лишилися в потертому гаманці, якого він носив у кишені штанів і який з роками вигнувся по формі його стегна. Коли ми підвелись, він, ніби ненароком, вправним, майже непомітним рухом бородавчастої руки підсунув під свою чашку дві десятицентові монетки. І, спохо-пившись, ще за 65 центів купив бутерброд по-італійськи — з тих, що лежали на прилавку. Це він для мами. У мамі було щось від простолюдки — якась часточка її "я", котрій вочевидь були до смаку оті смердючі й слизькі бутерброди по-італійськи і до котрої, як я ревниво спостеріг, батько мав вільний доступ. Він розміняв на цей подарунок останнього долара і сказав:

— Це все, що в мене було, малий. Тепер ми з тобою без гроша за душею.

І, помахуючи паперовою торбинкою, правив наш путь далі до машини.

"Б'юїк" і досі самотньо сидів над власною тінню, скинувши носа в напрямку невидимої колії. В крижаному повітрі витав, ніби місячний пил, задушливий запах ментолу. Фабрична стіна стриміла, мов скеля, зліплена з цегли і чорного скла. Подекуди серед одноманітТя скляних шибок траплялася своєрідна оздоба — прямокутник картону чи бляхи. У світлі вуличного ліхтаря цегла втратила свій природний колір, віддаючи натомість водянистою чорнотою, точніше, глибокою і мертвотною сірістю. Від цього ж таки світла під ногами незвично мерехтіла земля. Вкрита уламками вугілля і шлаком, вона озивалася неспокоєм, якого не втишити ніколи, весь час потріскувала і тікала з-під ніг, наче ця вічна несталість і була її єдиним призначенням. Довкола стояла тиша. У жодному з вікон, що дивилися на нас,— не світилося, тільки один голубий вогник чатував у глибині фабрики. Нас з батьком могли тут

убити, і наші трупи до самого світанку так і лежали б у калюжах під стіною, а руки й волосся намертво б зрослися з кригою.

Автомобіль не квапився заводитись на морозі. Др-р, др~Р>— вуркотів двигун, спочатку жваво, а потім щораз повільніше, зневірений.

— Боже, тільки не кидай мене зараз,— видихнув батько уривчастий струмінь пари.— Ще раз заведись, а завтра я заряджу тобі акумулятор.

— ДР-Р-Р; др-р-р-р-р.

Батько вимкнув запалювання, і ми якийсь час сиділи в темряві. Він похукав у кулак.

— Бачиш,— сказав я,— якби ти носив рукавиці, їх би не поцупили.

— Ти, певно, змерз до смерті,— була відповідь.— Ще раз.— Він знову ввімкнув запалювання і натис кнопку стартера великим пальцем. Акумулятор мав час набратися трохи духу, і початок був обнадійливий:

— Дру др-р, дру др-р-р, р-р-р, др, р-р-р-р-р. Акумулятор сів.

Батько підтягнув ручне гальмо і сказав:

— Ускочили ж ми в халепу. Спробуєм крайній спосіб. Сідай за кермо, Пітере, а я вийду і штовхатиму. Ми стоїмо на схилі, тільки не в тому напрямку, що треба. Переведи машину на задній хід. Коли я крикну, відпусти зчеплення. Але різко, ривком.

— Може, краще пошукати механіка, поки ще гаражі не закрилися? — сказав я. Я налякався, що не впораюсь.

— Ризикнем,— відповів він.— Тобі це під силу.

Він виліз з машини, а я ковзнув на його місце, ненароком усівшись на свої книжки і торбинку з маминим бутербродом. Батько став спереду, і коли він нахилився, налягаючи тілом на капот, його усміхнене лице засвітилося в темряві, як у гнома. Світло фар било в лице так різко, що лоб перетворився на скопище гудзів і було видно, що йому не раз ламали носа, коли він тридцять років тому грав у коледжі в футбол. З холодною судомою в животі я перевірив зчеплення, запалювання та підсос. І, коли батько кивнув, відпустив ручне гальмо. Він так угруз в машину, що я не бачив нічого, крім отої його кретинської яйцевидної синьої шапки. Автомобіль покотився назад. Щораз гучніше шурхотіли шини об щебінь; в одному місці спуск покрутішав, і це додало дорогоцінну краплину розгону; в якусь мить інерція "б'юїка" зробила спробу вивільнитись.

— Давай! — з пронизливим схлипом крикнув батько, і я різко, як мені було сказано, наліг на педаль. Автомобіль здригнувся, застрибав на місці — що через іржаві шестерні й обліплені брудом осі передалося моторові, і він, мов немовля від ляпаса, закашлявся. Мотор задихався, циліндри бухкали навперебій, аж машина тряслася; я втиснув ручку підсоса до половини, щоб мотор не захлинувся, і натис на акселератор; це була помилка. Вибитий з ритму, мотор затявся раз, другий і завмер.

Ми стояли на рівному місці. Вдалині, де кінчався фабричний мур, відкрилися двері якогось ресторанчика, і на вулицю вихлюпнулась плямка світла.

Батько стрілою кинувся до дверцят. Я незграбно відсунувся, сам не свій від сорому. Усе тіло горіло; страшенно кортіло піти до вітру.

— Сучий син,— сказав я, щоб прикрити цією чоловічою грубістю свою ганьбу.

— Ти все зробив, як слід, малий,— задихано мовив батько, сідаючи за кермо.— Цей мотор взагалі туго ходить; може, зараз він трохи розрухався.

Делікатно, як зламувач сейфів, його чорний силует щось ворожив над щитком, а нога обережно натискала на газ. Треба було, щоб вдалося з першого разу, і вдалося. Він видобув іскру й роздмухав її у живий і могутній рев. Я заплющив очі, дякуючи богу, і розслабився, готовий злитися з рухом автомобіля.

Автомобіль не рушив. Натомість десь зі споду за нашими спинами, де, як я уявляв, клали покійників, коли ще ця машина належала похоронному бюро, почулося слабке незграйне вуркотіння. Батьків силует кинувся перемикати швидкості, але щоразу машина відповідала одним і тим самим незворушним вуркотінням. Не вірячи сам собі, він ще раз і ще раз перепробував усі швидкості. Двигун ревів, та машина не рухалась. Гарячкове безперервне крещендо циліндрів луною відбивалося від фабричної стіни, і я боявся, що на шум прибіжать люди з отого далекого ресторанчика.

Батько поклав руки на кермо і схилився на них головою. Досі робила так одна тільки моя мама. У розпалі сварки чи в глибокому смутку вона згортала руки на столі і припадала до них головою; це мене лякало в ній більше, ніж най-



страшніша лють, бо в люті я все-таки міг бачити її обличчя.

— Тату?

Батько не відповів. Світло ліхтаря кинуло на згин його шапки низку нерухомих цяток; так Вермеєр викінчував по контуру буханець хліба.

— Що там, по-твоєму, заклинює?

І раптом мене осінило, що з ним стався один з його "приступів" і що незрозуміла поведінка машини, по суті,— магічне відображення якогось зламу в його душі. Я вже хотів торкнути його рукою — чого я ніколи не робив, та тут він підвів голову, і щось схоже на посмішку з'явилось у нього на обличчі — битім, бувалім обличчі вуличного урвителя.

— Отак мені ціле життя щастить,— сказав він.— Шкода* тільки, що й ти у це влип. Уявлення не маю, чого ту бісову машину заїло. Того, певно, чого й плавці наші ніяк виграти не можуть.

Він знов запустив двигун, стежачи, як ходить під його ногою педаль зчеплення.

— Чуєш, як там ззаду деренчить? — спитав я. Він підвів очі й засміявся:

— Ех ти, бідолашку! Судився переможцеві, а дістався невдасі. Ходім. Очі б мої її не бачили, цієї купи заліза!

Він вийшов з машини і хряснув дверима з такою силою, що я думав — вікно розіб'ється. Чорний кузов тільки гойднувся грацiйно на впертих колесах і знову всівся в свою папірусну тінь з таким видом, наче йому вдалося здійснити якийсь, лише йому одному відомий задум. Ми рушили геть.

— Тим-то я так не хотів перебиратися на ферму,— сказав батько.— Відразу стаєш рабом автомобіля. Єдине, чого мені хочеться — це мати змогу всюди дістатися пішки. Мій ідеал — прийти своїм ходом на власний похорон. Раз ти продав ноги — значить, продав життя.

Ми перетнули стоянку біля вокзалу і звернули наліво, до станції "Ессо" на Бун-стріт. Біля колонок було темно, але в невеличкій конторі

горіло тьмаво-золоте світло; батько заглянув і постукав у шибку. Всередині все було заставлено

новенькими шинами та запасними частинами в ящиках, сяк-так прикріплених до зеленого металевого каркаса. Височенний автомат з кока-колою завібрував голосно, потім затремтів і стих, начебто хтось, ув'язнений там, зробив останнє, передсмертне зусилля, щоб вирватись на волю. Електричний годинник фірми "Квейкер стейт ойл" на стіні показував 9.06; поки ми чекали, секундна стрілка його перебігла ціле коло. Жодного руху — тільки оцей біг секундної стрілки. Я спитав:

— А може, та, на Сьомій вулиці, цілодобова? І почув у відповідь:

— Як настрій, малий? Не везе нам, правда? Треба б мені подзвонити.

Ми рушили вздовж Бун-стріт і через колію, повз цегляні будинки з невеличкими банками вийшли на Сьому, а по ній, перетнувши Вайзер-стріт, вже не таку людну о цій порі,— до великого гаража, що й справді був ще відчинений. Його біла паща вхлинала, здавалось, нічну темряву. Всередині двоє чоловіків у сірих комбінезонах, у рукавицях без пальців обливали чийсь автомобіль відрами гарячої мильної води. Працювали вони швидко, інакше вода миттю скувала б метал крижаною плівкою. З одного боку гараж відкривався на вулицю, а протилежний його кінець губився в невиразній глибині, загромадженій машинами. Серцем гаража була, вочевидь, невелика будка під стіною, трохи ширша за телефонну і схожа на ті, що стояли колись на трамвайних зупинках — одна така ще й досі стоїть в Елі. Під дверима будки, на бетонному виступі з трафаретним надписом "УВАГА: СХІДЦІ" якийсь джентльмен у смокінгу й білому кашне раз по раз вивертав руку долонею вгору, поглядаючи на свій платиновий, з чорним циферблатом, годинник. Рухи його були такі різкі й ритмічні, що коли я вперше запримітив його краєчком ока, то прийняв його за механічну рекламу в людський зріст. Автомобіль, який зараз мили, перлисто-сірий "Лінкольн", очевидно належав йому. По дорозі до будки мій батько на мить спинився перед власни-

ком "Лінкольна", та, судячи з перлисто-сірого погляду, яким той окинув батька, батька він так-таки й не побачив.

Батько відчинив двері будки. Довелось і мені ввійти слідом. Тут інший, коренастий чоловік діловито змагався з купою паперів на столі. Робив він це стоячи; поруч стояло крісло, але й воно було по бильця завалене документами, брошурами та каталогами. В одній руці чоловік тримав заразом сигарету й затискач, а другою перебирав папери, безперестану цикаючи крізь зуби.

Батько сказав:

— Прошу пробачення, друже. Той озвався:

— Одну хвилину, зробіть таку ласку, добре?

І, сердито зіжмакавши голубий папірець, кинувся до дверей. Минула не одна хвилина, поки він повернувся.

Щоб згаяти час і приховати ніяковість, я вкинув пенні в автомат з жувальними гумками — власність естонського клубу "Ківані". І дістав рідкісний приз — чорну кульку. Я любив лакрицю. Батько теж. Тоді, коли ми їздили до Нью-Йорка, тітка Альма казала, що в дитинстві, в Пассеїку, сусідські діти обзивали батька "Паличкою", бо він весь час жував лакричні палички.

— Хочеш? — запропонував я.

— О господи,— сказав він так, наче в мене на долоні лежала отруйна пілюля.— Ні, Пітере, дякую. Це — смертна кара для моїх зубів.

І раптом почав якось дуже дивно — і слова не доберу, як саме — метатися в тісняві нашого тимчасового пристановища, натикаючись то на полицю з дорожніми картами, то на таблицю із цифрами запчастин, то на календар під фотографією дівиці, котра тільки й мала на собі, що шапочку з білосніжного кролика з рожевими гострими вушками, рукавиці й черевички з того ж таки хутра і круглий пухнастий хвостик. Задок її з викликом наставився просто на нас. Батько застогнав і притисся лобом до скляної стінки; почувши глухий удар, чоловік у смокінгу здивовано оглянувся. Ті двоє в пообрізуваних рукавицях залізли в кабіну "Лінкольна" і діловито, як дві бджоли, кожна на свій лад, мили вікна. Силкуючись розглядіти, куди ж подівся начальник гаража, батько сліпо товкся кулаками по паперах на столі. І я, боячись, що він порушить там не знаний нам порядок, гостро сказав:

— Тату. Візьми себе в руки.

— Чорти мене беруть, малий,— голосно мовив він.— Трах. Бах. Так і кортить щось розтрощити. Час нікого не жде. Мимоволі думаєш про смерть.

— Заспокойся,— сказав я.— Зніми свою шапку. Він, певно, подумав, що ти жебрак.

Батько й знаку не подав, що чув мої слова; він слухав тільки себе самого. Очі в нього пожовкли; мама, бувало, аж скрикувала, коли вони починали заходитись отаким бурштиновим блиском. Він глянув на мене променистим поглядом духа-спасителя. Засмаглі уста ворухнулись.

— Сам я що хоч витерплю. Але ж у мене ти на руках.

— Зі мною все гаразд,— огризнувся я, хоча, по правді кажучи, крізь підошви моїх затісних черевиків добряче давався відчути холодний цемент долівки.

На моє превелике здивування, начальник гаража невдовзі вернувся таки і чемно вислухав батькову розповідь. Це був невисокий на зріст, кремезний чоловік з поораним зморшками обличчям — по три, а то й чотири паралельних борозни на кожній щоці. Щось у ньому — можливо, постава шиї і плечей — виказувало, що колись він був спортсменом. А тепер перед нами стояла літня, втомлена, засмикана роботою людина. Волосся, щораз рідше на тім'ї, спереду збилося у напівсивий вихор, якого він, розмовляючи, без кінця сердито загладжував, немов за кожним разом втирав у голову порцію зосередженості. Його прізвище, Роудс, було вишите жирними оранжевими літерами на кишені оливкового комбінезона. Він говорив, втягуючи в себе слова й уривчасто відсапуючись між фразами.

— Хорошого мало. Судячи з того, що ви кажете — мотор працює, а машина не йде,— там щось із приводом чи з карданним валом. Якби йшлося тільки про двигун (він сказав "двіггун", і за цим словом крилося щось незвичне, щось, що пульсувало, жило і давалося любити), я б послав туди "джип", а так не знаю навіть, чим можна зарадити. Мій буксир поїхав на Дев'яте шосе, там аварія. А свій гараж у вас є?

Він вимовив "гараж" з наголосом на першому складі: "га-раш".

— У нас в Оліндженрі всі звертаються до Ела Гаммела.

— Якщо хочете, я приїду по вашу машину вранці,— сказав містер Роудс.— Раніше ніяк не виходить: оці двоє,— він показав на робітників, що замшевими подушечками полірували світло-сіру тушу "Лінкольна" (чоловік у смокінгу вже ритмічно поплескував по долоні гаманцем з крокодилячої шкіри),— ці двоє кінчають о десятій, і залишаємось тільки я та ще двоє, котрі зараз на Дев'ятому шосе. Так що вам, мабуть, на

одне вийде, коли ви подзвоните до себе в Оліндже р, щоб там зайнялися нею з самого ранку.

Батько сказав:

— Значить, ваша остаточна думка, що на сьогодні — плакала моя голівонька?

— Судячи з того, що ви кажете — хорошого мало.

— Там ззаду щось деренчить,— озвався я.— Так^ ніби дві шестерні прокручуються і труться одна об одну.

Містер Роудс глипнув на мене і пригладив свій вихор.

— Може, піввісь зламалася. Треба було б поставити машину на яму і розібрати весь задній міст. Ви далеко живете?

— У чорта в зубах, за Файєртауном. Містер Роудс зітхнув.

— Що ж поробиш. Шкода, та нічим більше помогти не можу.

Тут у гараж в'їхав довгастий червоногарячий "б'юїк", поверхня якого мінилась цілим космосом відблисків, і засигналив; звук цей геть заполонив низьку бетонну печеру й увагу містера Роудса.

Батько заквапився.

_ Вибачатися зайве, добродію. Ви сказали мені те, що

думаєте, а це найбільша послуга, яку може зробити людина людині.

Але вийшовши з гаража знов у ніч, батько сказав:

_ Той бідолаха городив казна-що, Пітере. Я сам шельма,

відколи себе пам'ятаю, то й іншого шельму одразу носом чую. Він, як то кажуть, плів смаленого дуба. Взагалі дивно, як він доробився такого великого гаража; їй-богу, він і сам не тямить, хто він і що він. Він грав — грав, як я пів свого життя граю.

— Куди, ми йдем?

— Назад до машини.

— Вона ж не рушить, і ти це прекрасно знаєш.

— Знаю і не знаю. От є в мене відчуття, що рушить. Просто їй треба було перепочити.

— Таж там не просто мотор замерз, там усередині поломка!

— Те ж саме і він вбивав мені в голову, та щось воно ніяк туди не вміщається.

— Вже майже десята. Може, подзвони мамі?

— А чим нам мама зарадить? Ми самі собі пани, малий. Всяк сам за себе, а хто задніх пасе, хай їх дідько трясе.

— Я знаю одне: раз вона годину тому не рушила, то й зараз не рушить. А я замерз.

Ми йшли по тій же таки Сьомій вулиці, і я марно силкувався подолати відстань в один крок, що завжди була між нами, коли тут із темного під'їзду вивалився якийсь п'яний і почимчикував поруч. У першу мить я подумав було, що це наш пасажир, але ні — цей був нижчий на

зріст і ще нікчемніший з виду. Волосся його, скуйовджене, як брудна лев'яча грива, стирчало врізнобіч, наче промені сонця. Вбраний він був у якесь неподобне лахміття, на плечах, як пелерина, бовталось дране пальто, а порожні рукави гойдались і підскакували у такт його піруетам.

— Ти куди це хлопчика ведеш, га? — звернувся він до батька.

Батько чемно сповільнив ходу, аби п'яний, який щоразу спинявся, коли його заносило, мав змогу наздогнати нас.

— Перепрошую, містере,— відгукнувся він.— Я не розчув, що ви сказали.

П'яний старанно і не без задоволення керував своїм голосом, наче актор, що впивається власною грою.

— О-хо-хо! — тихо, але виразно прогримкотів він.— Паскуда ти, паскуда.

І помахав пальцем у себе перед носом, лукаво позираючи на нас. Вигляд у цього лахмая, незважаючи на мороз, був доволі веселий; обличчя мав пласке, грубувате і жовте, а зуби в усмішці скидались на низку дрібних насінин.

— Іди-но додому, хлопчику,— додому, до мами,— сказав мені п'яний.

Ми мусили спинитись, інакше наштовхнулися б на нього.

— Це мій син,— сказав батько.

П'яний так рвучко повернувся від мене до батька, що все його лахміття настовбурчилось на ньому, як пір'я. Здавалось, він не так одягнений у лахи, як покритий ними, наче дах черепицею,

позастелюваний нерівними верствами різношерстих клаптів. Та й голос мав подібний — шорсткий, надламаний і глухувато-тихий.

— Як тобі не стидно? — сумно сказав він батькові.— Як тобі не стидно брехати про такі серйозні речі? Ану, відпусти хлопця, хай іде додому, до мами!

— Саме туди я й хочу його доставити,— відповів батько.— Тільки що, коли клята машина не заводиться.

— Це мій батько,— сказав я з надією, що п'яний нарешті відчепиться. Але той, навпаки, приступив іще ближче. В голубому світлі ліхтарів лице його вкрилося бузковими плямами.

— І ти не бреши, не заступайся за нього,— сказав він якомога лагідніше.— Він того не вартий. Скільки він тобі платить? Та байдуже, скільки — все рівно замало. А там знайде собі нового гарненького хлопчика та й викине тебе на вулицю, старий троянець.

_ Тату, ходім,— сказав я. Мені стало страшно, і я промерз наскрізь. Холод гуляв по мені безборонно.

Батько спробував протиснутися повз п'яного, той підняв руку, батько теж підняв. П'яний мимоволі відступив назад і ледь не впав.

— Бий! — сказав він, широко посміхнувшись, аж щоки заблищали.— Бий того, хто хоче спасти твою душу. Ти готовий до смерті?

Від цих слів батько застиг, як у спиненому кінокадрі. А п'яний, торжествуючи перемогу, повторив:

— Ти готовий до смерті?

І, спритно вивернувшись, підскочив до мене, обхопив за пояс і міцно стис, дихнувши на мене тим самим смородом, який часом лишали старшокласники після хімії у сто сьомому кабінеті, коли ми приходили туди на самопідготовку,— солодкаво-сірчаною мішаниною запахів.

— Ай,— сказав він,— який ти тепленький! Тільки ж бач— сама шкіра і кості! Чи ж той старий драб тебе не годує? Гей, ти! — гукнув він до батька.— Як це називається, ти, діду розпусний! Підбирати бідних хлопчиків на вулиці і шматка хліба не дати?

— Я думав, я готовий до смерті,— сказав батько,— але тепер сумніваюсь, чи це взагалі можливо. Сумніваюсь, чи навіть столітній китаєць із сухотами, пранцями і гнилими зубами готовий до смерті.

Пальці п'яного давили мені під ребра, і я вирвався з його обіймів.

— Ходім, тату!

— Зажди, Пітере,— сказав батько.— Цей добродій діло говорить. А ви — ви готові до смерті? — спитав він п'яного-— Як би ви відповіли на це питання?

Примруживши, розпрямивши плечі і груди, п'яний з півнячою гідністю вступив у батькову тінь і, дивлячись знизу вверх, проказав:

— Я буду готовий до смерті, коли тебе і тобі подібних засадять під замок, а ключ запроторять к бісовій матері.

Через вас бідним дітям спокою нема навіть у таку стужу, як нині.

Він оглянувся на мене, насупивши брови:

— Кликнемо поліцію, малий? Чи давай просто пристукнем цю бабуню, га?

І знов повернувся до батька:

— Ну, то як, шеф? Скільки даси, щоб я не кликав поліцію і тебе не накрили з цим горобчиком?

Він набрав повні груди повітря, ніби намірився крикнути, але на вулиці, що тяглася від нас в безконечність, не було видно жодної живої душі — тільки мальовані цегляні фасади та невеличкі, типово олтонські ґанки з поручнями, де на східцях то тут, то там можна було побачити прикрашену ліпленням цементну вазу для квітів, та ще безлисті дерева край хідника, що чергувались, а далі й зовсім зливалися з телефонними стовпами. Бруківка була заставлена автомобілями, хоч рідко який проїжджав мимо — через два квартали звідси вулиця заходила в глухий кут, впираючись у мур фабрики Ессіка. Ми стояли під довгою і низькою стіною з бетонних блоків — складом пивзаводу; гофровані зелені двері вже давно зачинилися щільно і з гуркотом, відлуння якого ще й зараз, здавалося, важко висіло в повітрі. П'яний почав •'шарпати батька за груди, приляскуючи пальцями, мов хотів скинути з них вошу чи нитку.

— Десять доларів,— сказав він.— Десять доларів, і я губу на...— Він притис три синіх пальці до спухлих фіолетових губ і довго не відпускав, наче пробував, скільки витримає отак, не дихаючи. Нарешті прийняв руку, випустив величезну хмару морозної пари, посміхнувся і мовив:

— Ось. Десять доларів — і я ваш з уздечкою. Потім підморгнув мені і спитав:

— По руках, малий, чи ні? Скільки він тобі платить?

— Він мій батько! — повторив я, нетямлячись від злості.

Батько нерухомо стояв під ліхтарем, розтираючи руки, неприродно прямий, аж наче омертвілий,— наче його щойно рубонули сокирою, і він от-от упаде.

_ П'ять доларів,— квапливо промовив п'яний.— П'ять

нещасних доларів.— І, не чекаючи відповіді, скинув: — Один. Один-єдиний вошивенький папірець на сто грам, аби я не ги-гнув від холоду. Ну-бо, шеф, зроби ласку. Я навіть скажу тобі, в якому готелі ні про що не питають.

— На готелях я й сам добре знаюсь,— відповів батько.— Я під час кризи нічним черговим у старому "Озірісі" був, ще тоді, як його не закрили. Блощиці там були вгодовані, як і повії — клієнти їх, бувало, і розрізнити не могли. Наскільки я розумію, "Озіріс" існував не за вашої пам'яті.

П'яний одразу згубив посмішку.

— Взагалі-то я родом з Істона,— сказав він.

І тут я вражено усвідомив, що він набагато молодший за мого батька — по суті, зовсім хлопець, як я.

Батько понишпорив у кишені, витягнув звідти кілька дрібних монет і простягнув п'яному.

— Я б вам більше дав, друже мій, але що ж, коли не маю. Це мої останні тридцять п'ять центів. Я шкільний вчитель, а в нас заробітки далеко менші, ніж десь на.виробництві. Однак приємно було побалакати з вами, і я б охоче потиснув вам руку.

Що він і зробив.

— Завдяки вам мені проясніло в голові,— додав він. Тоді повернувся й пішов у той бік, звідки ми прийшли.

Я кинувся за ним. Усе те, чого ми силкувались і ніяк не могли досягти — наш чорний "б'юїк", наш будинок з піщанику, моя далека і вже, безперечно, неабияк стурбована мама,— висіло в мені тягарцями, відтягуючи шкіру, що, здавалося, й зовсім розчинилася в світлі зірок і в моїй шаленій злості. Тепер ми йшли проти вітру, що знявся був раніше, і скляна маска холоду обліпила мені обличчя. Позаду п'яний, наче орел у бурю, приглушено клекотів, не вгаваючи:

— Оце чоловік! Оце так чоловік! Куди ми— йдемо? — запитав я.

— До готелю,— відповів батько.— Той парубок мене до тями привів. Тобі треба зігрітися й виспатись. Ти — моя гордість і втіха, малий; а добро берегти треба.

— Що треба, то це подзвонити мамі.

— Правду кажеш,— відповів він.— Правду кажеш. Саме тому, що це було сказано двічі, я подумав, що він

цього не зробить.

Ми звернули ліворуч, на Вайзер-стріт. Від розсипів неону повітря тут здавалося теплішим. В одному місці прямо за вітриною смажили сосиски. Повз нас, ховаючи обличчя, текли розмиті світлом, скулені постаті. Але все ж це були люди, і сам факт їхнього існування додавав бадьорості, наче дарував і мені благословенне право на життя. Батько завернув у вузьку браму, якої я ніколи не помічав раніше. Шість сходинок і глухі подвійні двері вивели нас у неймовірно високий, просторий вестибюль з конторкою, з кліткою ліфта обіч масивних сходів і кількома обшарпаними кріслами, геть продавленими й зім'ятими. Зліва, за своєрідною перегородкою з вазонів, чулися голоси і ритмічне

подзенькування скла, схоже на калатання дверного дзвіночка. Тут панував запах, забутий ще у дитинстві, коли мене, бувало, в неділю ввечері посилали по устриці до магазину-ре-сторанчика Моні. Моні був дебелий неповороткий німець у чорному светрі на ґудзиках, а його заклад — білена вапном кам'яна будівля — стояв на головній вулиці ще з тих пір, як місто звалося Тілден. Коли двері відчинялися, дзеленькав дзвіночок, і коли зачинялися — теж. Уздовж стіни тяглися похмурі прилавки з екзотичними цукерками й різновидами тютюну, а решту площі займали квадратні столи під цератовими скатертинами, чекаючи вечірніх відвідувачів. До вечері там завжди сиділо кілька дідків, і мені чомусь уявлялося, що запах цей вносили вони. А пахло там тютюновою жуйкою, старим взуттям, пропиленою деревиною і тими ж таки устрицями; несучи слизьке паперове відерце, верхні краї якого були майстерно складені докупи, як серветка за недільним обідом, я ніби крав у

Моні частинку його запаху; мені всякчас здавалося, що за мною крізь синюватий присмерк тягнеться ледь видимий оку брунатний шлейф, аромат устриць, що обертав будинки й дерева на вулиці у вихідців з підводного світу. І ось цей запах знову ожив — тут.

Портьє — горбатий чоловічок з паперовою шкірою й покрученими, розбухлими від артриту суглобами — відклав номер "Кольєрса", повернув до нас зморшкувате обличчя і слухав, як батько, добувши з гаманця посвідчення особи, довго і нудно пояснює, що він — Джордж У. Колдуел, вчитель олінджерської школи, а я — його син, Пітер, що нам біля фабрики Єссіка зламалась машина, а живемо ми у чорта в зубах за Файєртауном, і що ми хотіли б заночувати, але в нас нема ні гроша. У мене перед очима виросла височенна червона стіна, і я був готовий лягти під неї і розревітися.

Горбань відмахнувся від батькового посвідчення й сказав:

— Я знаю вас. Моя племінниця, Глорія Дейвіс, вчиться у вас. Для неї тільки й світла у вікні, що містер Колдуел.

— Глорія — чудова дівчинка,— невпевнено мовив батько.

— Трохи розгнуздана, мати каже.

— Я цього не помітив.

— Трохи забагато за хлопцями бігає.

— При мені вона завжди поводиться, як справжня дама. Портьє обернувся і взяв ключа з причепленим до нього

чималим дерев'яним кружальцем.

— Дам вам кімнату на третьому поверсі, щоб шум із бару не заважав.

— Дуже вам вдячний,— сказав батько.— Чек зараз виписати?

— Підождем до ранку,— сказав горбатенький з усмішкою, від якої його суха шкіра взялася блискітками.— Гадаю, ми всі ще тут стрінемось.

І повів нас догори по вузьких сходах з крученими поручнями — лаковане дерево вигиналося у мене під рукою, наче спина розімлілого від пестощів кота. Сходи кружляли довкола обтягненої сіткою шахти ліфта, і на кожному поверсі наново відкривалася одна і та ж картина — коридор, вистелений прямокутниками килимів. Ми рушили в глиб одного з них, і в прогалинах між килимами підлога дудніла від наших кроків. У кінці коридору, біля батареї під вікном, що виходило на Вайзер-стріт, портьє вставив ключа в замок і відчинив двері. Так ось що судилось нам долею: цілий вечір петляли ми в невіданні, йдучи до цієї кімнати з її двома ліжками, двома тумбочками, одним вікном і голою лампочкою на стелі. Портьє ввімкнув світло. Батько потис йому руку й сказав:

— Ви джентльмен і мудрець. Ви дали спраглим напитися.

Той махнув кудись убік скаліченою лискучою рукою.

— Ванна он за тими дверима,— сказав він.— Гадаю, там знайдеться чиста склянка.

— Я хотів сказати, що ви — добрий самаритянин,— пояснив батько.— Бідний мій малий просто з ніг падає.

— І зовсім ні,— заперечив я. А коли портьє пішов, я, все ще роздратований, спитав батька:

— То як ця діра називається?

— "Нью-Йоркер",— відповів він.— Справжній старий блощичник, еге ж?

Це скидалося на невдячність, і знов я не міг не заперечити.

— Як не є, а він зробив нам велику послугу, пустивши сюди, коли в нас ні гроша нема.

— Ніколи не знаєш, в кому друга знайдеш,— сказав батько,— Отій сучці Дейвіс і не сниться, як вона мені в пригоді стала, а то, їй-бо, цілу ніч спати не змогла б!

— А чому в нас ні гроша нема?

— Оце ж я себе вже п'ятдесят років питаю. Та найбільша біда в тому, що коли я й випишу чек, його завернуть, бо на рахунку в мене двадцять два центи.

— А в школі коли вам заплатять? Вже ж середина місяця!

— Схоже на те,— сказав батько,— що мені взагалі не заплатять. Коли шкільна рада прочитає Зіммерманів відгук, вони з мене гроші спитають.

_ Та хто їх читає, ті відгуки! — огризнувся я спересердя,

бо не знав, роздягатись мені чи ні. Перед ним я соромився своїх плям, бо він звичайно дуже смутився, бачачи їх. Але все ж таки він мій батько, отож я повісив куртку на розхитаний, скріплений дротом стілець і почав розстібати свою червону сорочку. Він ухопився за ручку дверей.

— Ну, я пішов.

— Куди знов? Чого ти не можеш всидіти на місці?

— Подзвоню мамі і замкну машину. Ти лягай спати, Пітере. Ми сьогодні тебе рано підняли. Я страх як не люблю цього робити,— сам все життя виспатись не можу, з чотирьох років починаючи. Спатимеш? Чи принести тобі книжки, трохи уроки зробиш?

— Ні.

Батько глянув на мене так, ніби хотів чи то вибачитись, чи то зізнатися в чомусь, а може, запропонувати щось. В повітрі між нами зависло якесь слово — яке, я не знав, але вірив, що знає він,— от-от готове зірватися з уст. Але він ска-зав лише:

— Краще поспи. В тебе, здається, міцніші нерви, ніж у мене були в твої роки.

І, нетерпляче шарпнувши двері, аж клямка заскочила і замок скреготнув об одвірок, вийшов.

Стіни порожньої кімнати — це дзеркала, в яких багатократно відбивається відчуття нашого власного "я". На самоті я почував таке піднесення, ніби мене щойно ввели в блискуче товариство знаменитих і вродливих людей. Я підійшов до вікна і почав розглядати плетиво вогнів Вайзер-сквер — павутиння, гніздище, озеро, куди з усіх кінців міста стікалося світло автомобільних фар. Упродовж двох кварталів Вайзер була найширшою вулицею східних штатів; сам Конрад Вайзер ставив тут віхи, плануючи у вісімнадцятому столітті місто розлоге, просторе й затишне. Тепер тут плавали вогні фар, наче риби у пурпурових водах озера, що підступало аж до мого підвіконня. Вивіски барів і вітрини магазинів обрамляли його береги* зелено-червоною травою. Вікна Фоя, великого олтонського універмагу, сяяли шістьма рядами зоряних квадратів — ні, радше плиток печива з борошна двох сортів: нижня частина із світло-жовтого пшеничного, а верхня, затінена шторами,— з ячмінного або житнього. Навпроти, на найвищому місці, безупинно кліпала оком велика неонова сова, а крило її, у трьох послідовних спалахах, підносило до дзьоба сяючий крендель. Різнобарвні літери під лапами гласили навперемінки:

КРЕНДЕЛІ"СОВА" Вищий сорт

КРЕНДЕЛІ "СОВА" Вищий сорт

Здавалось, що ця і всі інші, менші реклами — стріла, труба, волоський горіх, тюльпан — множаться й мерехтять, відбиті прозорим плесом, що простяглеся над площею на рівні мого вікна. Машини, світлофори, хибкі тіні людей унизу — все це зливалося перед очима в один хмільний напій, що п'янив передчуттям майбутнього. Місто. Ось воно, місто: кімната, всі стіни якої залиті мерехтливим сяєвом реклам. І я посеред неї — самотній, всевидющий, але незримий, бо далеко від вікна — продовжую роздягатись: струпики на шкірі злущуються, наче плямисті лушпинки, під якими відкривається ніжна, солодка, сріблиста

м'якоть плоду. Я стою в самих підштанках, готовий пірнути й поплисти; прибережний мул і осока вгинаються під моїми босими п'ятами; сам Олтон вже давно купається там, в озері ночі. Вологе світло брижиться, вливаючись крізь нерівне віконне скло. Стидке відчуття недозволенного огорнуло мене зненацька, як порив вітру, і я став єдинорогом.

Олтон розширився. Його білі жіночі руки-вулиці простяг-лися ген до ріки, а сяюче волосся віялом розкинулось по поверхні озера. Моє власне єство теж повнилося і ширшало у владному, щораз дужчому засягу, аж поки я, люблячий і люблений, зрячий і зримий, ввібрав у себе і власне "я", і місто, і майбутнє, і на якусь мить проник у центр Всесвіту, подолавши могутній час. Я тріумфував. Однак місто так само шурхотіло і блимало за вікном — нечуле, байдуже до мого всепроникнення, і я, погорджений, вмить знітився і змалів. Поспіхом — так начеб я змізернів до жменьки кристаликів, що тануть на очах і розтануть взагалі, коли їх не позбирати — я натягнув на себе білизну й пірнув у ліжко під стіною: холодні простирадла розсунулись, мов мармурове латаття, і я відчув себе сухою насіниною, що загубилася десь у борозні. Господи милосердний, прости мене, прости мене, благослови мого батька,і маму, і дідуся, і дай мені заснути.

Коли постіль нагрілась, я виріс до нормальних розмірів і, поволі розчиняючись у дрімоті, що підповзала до мене, слухав, як усе моє тіло, кожна клітина набухає і розростається в безмежність, і ось уже я — велет, на нігті котрого вмістились усі, які є на світі, галактики. Це відчуття — і живе, й оніміле водночас — існувало не тільки в просторі, але й у часі; минула, здавалось, ціла, однак не довша за хвилину вічність, відколи я встав з ліжка, одяг свою яскраво-червону сорочку, тупнув ногою на маму, погладив собаку крізь укриту памороззю сітку і випив склянку апельсинового соку. Все це бачилось мені, мов на фотознімках, що проступали в тумані на відстані зір; та ось між них вплутались Патриція Ніл і Доріс Дей, і їхні обличчя повернули мене у тверезе повсякдення. Свідомість відбила окремі деталі: далекий шемріт голосів, виток дроту довкола ніжки стільця за кілька футів від мого обличчя, дратівливу гру світла на стінах. Я підвівся, опустив штору на

вікні і ліг назад у ліжко. Як тут тепло, порівняно з моєю кімнатою у Файєртауні! Згадалася мама, і вперше за весь час я затужив за нею: захотілося вдихнути її запах, запах каші і, забувши про все, дивитись, як вона порається в нашій кухні. Коли ми знов побачимось, я обов'язково скажу їй, що розумію, чому вона перетягла нас на ферму, і не маю за це жалю на неї. І обов'язково буду якомога шанувати дідуся і слухати все, що він балакає, бо... бо... він не вічно житиме з нами.

Здавалося, батько зайшов саме в цю хвилину — видно, я таки заснув. Губи наче понапухали, а голі ноги були довгі-довгі і без кісток. Огрядна батькова тінь на мить перекрила смужку рожевого світла, що просочувалось у залишену шторою шпарку й лягало на стіну в кутку. Я почув, як він поклав на стіл мої книжки.

— Спиш, Пітере?

— Ні. Де ти був?

— Подзвонив мамі й Елу Гаммелу. Мама казала передати тобі, щоб ти нічим не переймався, а Ел вранці пришле по машину свій буксир. Ел каже, там, мабуть, щось із карданним валом, і постарається знайти старі запчастини.

— Як ти себе почуваєш?

— Добре. Я там, у вестибюлі, розмовляв з одним дуже милим чоловіком; він роз'їжджає по всіх східних штатах, консультує різні універмаги, агентства з питань реклами і має двадцять тисяч чистими на рік, та ще й два місяці відпустки. Я йому сказав, що якраз отака жива, творча робота тебе цікавить, а він,— що хотів би познайомитись з тобою. Я вже намірився був по тебе йти, але подумав, що ти, напевне, спиш.

— Спасибі,— озвався я. Його тінь раз по раз перекривала смужку світла, поки він скидав пальто, краватку, сорочку.

Почувся придушений смішок.

— Та ну його к бісу, га? І це, певно, буде найкраще. Такий ото через твій труп переступить, аби зайвий п'ятак урвати. Це з тих субчиків, на яких мені все життя щастить; мені за ними не угнатися.

Коли батько влігся і перестав нарешті шарудіти простирадлами, запала хвилина тиші, а потім:

— Ти, Пітере, за свого старого не хвилюйся. Бог нас не покине.

— Я й не хвилююсь,— відповів я.— Добраніч. Знову запала тиша, і знов темрява озвалася:

— Приємних снів, як каже тато Крамер.

Від згадки про дідуся мені в цій чужій кімнаті відразу зробилося затишно і притульно, дарма що в глибині коридору хихотів жіночий голос, а під і над нами безперестанку гупали двері.

Спав я глибоким, здоровим сном, і снилось мені дуже мало. Прокинувшись, пам'ятав тільки, що був у якійсь хімічній лабораторії без кінця-краю — скрізь ті самі раковини, колби та пальники, що й у сто сьомому кабінеті оліндже р-ської школи, але начебто відбиті безліччю дзеркал. На столі стояв невеличкий скляний дзбанок,— в такому моя бабуся колись тримала яблучне повидло. Скло було матове. Я взяв дзбанок у руки, приклав вухо до кришки і почув голос — тонесенький, як у лікаря, коли він слух перевіряє,— що з мікроскопічною чіткістю промовляв: "Хочу померти. Я хочу померти".

Батько вже був одягнений. Він підтягнув штору на вікні і стояв, дивлячись на місто, що ворохобилося назустріч сірому поранку. Небо було неспокійне, над цегляним горизонтом розгортались довгасті булки хмар. Батько відкрив вікно, щоб вдихнути запах Олтона: сьогодні повітря мало інший смак — лагідніший, запобігливий, тремкий. Простір довкола нас якось ніби повужчав.

Внизу, на місці нашого портьє стояв інший — стрункий, неусміхнений, молодший за нього чоловік.

— Що, той старий добродій вже скінчив чергування? — спитав батько.

— Бачите, яка кумедна річ вийшла,— без тіні усмішки мовив новий портьє: — Чарлі вночі помер.

— Та що ви! Як це могло статися?

— Не знаю. Кажуть, десь біля другої ночі. Я мав прийти тільки о восьмій. Він цілком звичайно встав, пішов у вбиральню і там і помер, на підлозі. Серце, мабуть. Ви не чули, як "швидка" приїжджала?

То ота сирена, це... за моїм другом? Ні, ніяк повірити не можу. Така чудова людина! Він повівся з нами, як справжній християнин.

— Ну, я його так добре не знав.

Батьків чек він прийняв тільки після довгих пояснень і то з недовірливою гримасою.

Порившись у кишенях, ми з батьком нашкребли доволі, щоб поснідати в ресторанчику. В гаманці у мене лежав долар, але я йому не сказав — хай це буде несподіванкою, коли нас уже зовсім притисне. За стійкою було повно замкнених у своїй мовчазній ос пал ост і робітників з

пригаслими, непривітними очима. Я полегшено відітхнув, побачивши, що чоловік, який орудував сковорідкою — не наш пасажир. Замовивши оладки з грудинкою, я поснідав так, як не снідав уже багато місяців. Батько замовив собі пшеничні пластівці, змішав їх з молоком, з'їв кілька ложок і відсунув тарілку. Він глянув на годинник. Була 7.25. Батько з зусиллям притлумив відрижку; обличчя його сполотніло, шкіра під очима, здавалось, прилипла до очниць. Піймавши на собі мій тривожний погляд, він сказав:

— Знаю, вигляд у мене нікудишній. Потім поголюся в котельні, у Геллера є бритва.

Щоки його й підборіддя вкривав блідо-сивий, наче ранкова паморозь, одноденний заріст.

Ми вийшли з ресторанчика і попростували на південь, туди, де похмуро височіла вже мертва неонова сова. Піднятий відлигою ріденький зимовий туман облизував вологий цемент й асфальт під ногами. На розі П'ятої і Вайзер-стріт ми сіли в трамвай. Вагон, що милував око своїми солом'яними сидіннями, був теплий і майже порожній. Мало хто в цю пору прагнув вирватись із обіймів міста. Олтон дедалі рідшав, ряди будинків ламались, як крига на річці; далека гора була намальована у двох тонах — приспаної зелені і новеньких пастельних будиночків; та ось за довгим і рівним перегоном, за морозивним кіоском, увінчаним чималенькою гіпсовою копією вафельного стаканчика, нас оточили строкаті цегляні будинки Олінджера. Ліворуч вигулькнули шкільні майданчики, а за ними й саме рожеве громаддя школи; димар котельні стримів указкою в небо, наче церковний шпиль. Ми зійшли біля гаража Гаммела. Нашого "б'юїка" там ще не було. Сьогодні ми не спізнились; на стоянку один за одним в'їжджали автомобілі, вишукуючи кожен своє місце. Оранжевий автобус з розгону підскочив на вибоїні і загойдався, спиняючись; з дверей його строкатими яскравими клаптиками посипалися по двоє не більші за пташенят школярі.

Коли ми йшли вздовж хідника, що відділяв шкільний майданчик від Гаммелових володінь, з-під наших ніг вихопився невеличкий вихор і повів нас за собою. Давно зів'ялі листочки, крихкі, мов крильця засушеного метелика, розмита цукеркова обгортка, крихти, порохня, дрібна, як насіння, січка придорожнього сміття — все це кружляло перед нами у шелесткій круговерті; якась незрима проява жила під цією кругловидою оболонкою. Вона носилася поперек хідника з краю в край, зітхаючи якимсь лиш їй одній зрозумілим словом; щось наказувало мені зупинитися, але батько все йшов і йшов уперед. Раптом його холоші залопотіли, щось лизнуло й мене по ногах, і я зажмурив очі. Коли я оглянувся, вихор щезпув без сліду.

У школі ми розлучилися. Згідно з правилами для учнів, я мусив зачекати при вході, під дверима з армованим склом. Батько ж увійшов і рушив довгим коридором, високо піднявши голову з розкуйовдженим від тої миті, як він зняв свою шапку, волоссям, і каблуки його лунко гупали об лаковані дошки підлоги. Він робився все меншим і меншим, аж поки на тлі протилежних дверей обернувся у тінь, у нічного метелика, настромленого на вістря світла, в яке увігнався грудьми. Двері хитнулись, і його не стало. Я відчув на собі пітну руку страху.

ДЖОРДЖ У. КОЛДУЕЛ, ВЧИТЕЛЬ, 50 РОКІВ

Містер Колдуел народився 21 грудня 1896 року на о. Статей, в Нью-Йорку. Батько його, преподобний Джон Уеслі Колдуел, був випускником Прінстонського університету і Нью-Йоркської духовної семінарії. Після закінчення семінарії він прийняв сан пресвітеріанського священика, чим ствердив, що й у п'ятому поколінні церковнослужителі з роду Колдуелів продовжують сповідувати ту саму віру. Його дружина, в дівоцтві Філліс Харторн, була уродженкою Півдня, походячи з місцевості поблизу Нашвіла, штат Тен-несі. У їхнє подружнє життя вона внесла не лише неабияку душевну красу і чарівність, а й ревну побожність, характерну для всіх доброчесних уродженок Півдня. Сотні парафіян назавжди залишились у моральному боргу перед її взірцевою відданістю та християнською самопожертвою: коли її чоловіка так завчасу — бо у

сорок дев'ять років — було покликано на вівтар Вищої Служби, вона цілий рік — важкий рік його затяжної хвороби — керувала діяльністю церкви, а кілька разів і сама піднімалась на кафедру для недільного богослужіння.

Бог благословив їхнє подружжя двійком дітей, з яких Джордж був молодший. У березні 1900 року, коли Джордже-ві виповнилось три роки, його батько, покинувши парафію на острові Статей, прийняв запрошення Першої пресвітеріанської церкви в Пассеїку, штат Нью-Джерсі, зведеної на розі Гроув-стріт і Пассеїк-авеню — ця надзвичайно гарна споруда з жовтого вапняку стоїть там донині і недавно була добудована. Саме тут судилося Джонові Колдуелу протягом двох десятиліть переливати світло своїх знань, гострого розуму й своєї несхибної віри у звернені на нього очі пастви. І саме тому Пассеїк, що колись називався Аква-канонк,— тихе містечко над річкою, чиї патріархальні краєвиди ще не поступились на той час перед енергійним натиском промисловості,— став рідним містом Джорджа Колдуела, в якому він ріс і виховувався.

Багато хто з теперішніх мешканців Пассеїка ще й досі пам'ятає його життєрадісним хлопчиком, що був однаково здібний до всіх видів спорту і мав багато друзів, уміючи не тільки заводити дружбу, а й берегти її. Всі його кликали "Паличкою" — що було, мабуть, натяком на його незвичайну худорбу. Вспадкувавши від батька схильність до інтелектуальних занять, він рано проявив інтерес до теоретичних наук, хоча кількома роками пізніше з властивою йому жартівливою скромністю заявив, що його найвище прагнення — стати аптекарем. Однак доля, на щастя цілого покоління оліндженських школярів, розпорядилася інакше.

Юність містера Колдуел а була затьмарена передчасною смертю батька і вступом Америки у першу світову війну. Вроджений патріот, він за покликом серця в кінці 1917 року завербувався на службу в штабний підрозділ 78-ї дивізії і ледве вижив під час епідемії грипу у Форт-Діксі, яка тоді лютувала у військових таборах. Того дня, коли він, під номером

2 414 792, був готовий до відправки за океан, оголосили перемир'я. Це був перший і останній раз, коли Джордж Колдуел опинився перед можливістю покинути межі країни, у благо якої він згодом уніс свою лепту як робітник, учитель, парафіянин, громадський діяч, син, чоловік, батько.

Після демобілізації Джордж Колдуел, будучи єдиною опорою матері, оскільки сестра його вийшла заміж, працював на різних роботах: був комівояжером-продавцем енциклопедій, шофером екскурсійного автобуса в Атлантік-Сіті, тренером-методистом у Патерсонському клубі АМХ, кочегаром-машиністом на лінії Нью-Йорк — Саскуеханна — Захід, навіть коридорним в готелі і посудником у ресторані. У 1920 році він вступив до коледжу в Лейку біля Філадельфії і, без будь-якої матеріальної підтримки поза власними заробітками, з відзнакою закінчив його 1924 року, спеціалізуючись з хімії. Навчаючись на "відмінно" і віддаючи необхідну кількість годин роботі на півокладу, він водночас удостоївся стипендії за спортивні успіхи, що наполовину покривала плату за навчання. Виступаючи протягом трьох років як воротар студентської футбольної команди, він зазнав численних травм: сімнадцять переломів носової кістки, два сильні зміщення колінної чашки, один перелом ноги і один — ключиці. Саме тут, на мальовничій території коледжу, посеред якої виблискує самоцвітом оточене дубами озеро, котре ленні-ленапе ("найперші люди") вважали священним, Джордж Колдуел зустрів і покохав міс Катаріну Крамер, родом з околиць Файєртауна, Олтонський округ. Молоді люди побралися 1926 року в Хейгерстауні, штат Меріленд, і за наступні п'ять років об'їздили всі середньоатлантичні штати, в тому числі Вірджінію й Огайо, оскільки Джордж влаштувався на посаду монтера телефонно-телеграфної компанії "Белл".

"Нема лиха, щоб на добре не вийшло". В 1931 році доля нації знову вторглася в особисте життя громадян: у зв'язку з економічним сум'яттям, що охопило Сполучені Штати, Джордж Колдуел випав з платіжних відомостей того індустріального гіганта, якому так сумлінно служив досі. Разом з дружиною, що збиралась невдовзі додати до його

обов'язків відповідальність за ще одного представника роду людського, Джордж Колдуел оселився у її батьків в Оліндженрі, де містер Крамер кількома роками раніше купив добротний будинок з білої цегли на Б'юкенен-роуд, який тепер належить докторові Поттеру. Восени 1933 року містер Колдуел взяв на себе обов'язки вчителя Оліндженрської середньої школи — обов'язки, котрі йому судилося нести довіку.

Як змалювати його як педагога? Досконале знання свого предмета, глибоко співчутливе ставлення до чужих невдач, рідкісне вміння проводити цікаві аналогії й пов'язувати — щоразу по-іншому, під новим, несподіваним кутом зору — матеріал уроку з самим життям, невимушений гумор і, що треба особливо відзначити, природний дар артиста, неспокійний характер і допитливий розум, які постійно спонукали його вдосконалювати свою педагогічну майстерність,— усе це тільки частка від цілого. Та чи не найглибший слід у пам'яті його колишніх учнів (одним з яких вважає себе й автор цих рядків) залишили його прямо-таки надлюдська безкорисливість та відчуття повної причетності дослівно до всього на світі, поруч з якими, мабуть, просто не знаходилось місця для самопоблажливості і самозаспокоєння. Вчитись у містера Колдуела — означало пізнавати смак натхнення. І хоч іноді спосіб ведення уроку — настільки напруженою і своєрідною була його співпраця з класом — міг викликати заперечення, та безперечним лишалося одне: "він був людиною в усьому й завжди".

При всій своїй завантаженості позакласною та позашкільною роботою — він тренував нашу доблесну команду плавців, розповсюджував квитки на всі змагання з футболу, баскетболу, бейсболу та легкої атлетики і керував клубом зв'язківців,— містер Колдуел ніс на собі ще й гігантський тягар громадських справ. Він був секретарем Клубу патріотів рідного міста, вихователем Дванадцятої молодшої групи бойскаутів, членом Комісії по закладці міського парку, віце-президентом клубу "Левів" і відповідальним за організацію щорічного розпродажу електричних лампочок на користь сліпих дітей. Під час останньої війни він був квартальним уповноваженим з цивільної оборони, безвідмовним у всьому, що вимагалося для загальнонародної

справи. Республіканець і пресвітеріанин від народження, він став демократом і лютеранином, стійко відданим як партії, так і церкві. Відбувши не один рік дияконом і членом ради лютеранської церкви Спасителя в Олінджері, звідки не так давно переїхав у мальовничу сільську садибу під Файєртауном — "вотчину" його дружини,— містер Колдуел відразу став дияконом і членом ради файєртаунської євангелістсько-лю-теранської церкви. Характер цього викладу, на жаль, не дозволяє перелічити тут усі ті незчисленні і маловідомі прояви благодійництва та доброї волі, завдяки яким він, не бувши Уродженцем міста Олінджер, так органічно влився в течію його світського й духовного життя.

Містер Колдуел залишив сестру, Альму Терріо, що живе в Трої, штат Нью-Йорк, а також тестя, дружину і сина, мешканців Файєртауна.

Я лежав на своїй скелі, а вони все йшли і йшли. Першим прийшов містер Філіпс, колега і друг мого батька — той, з пам'ятним пружком від бейсбольної каски над вухами. Він підніс руку, закликаючи до уваги, і почав ту саму гру, котра, як він казав, сприяє хапкості розуму.

— Два,— скоромовкою заговорив він,— додати чотири, помножити на три, відняти шість, поділити на два, додати чотири — скільки вийде?

— П'ять? — бовкнув я навмання, бо задивився на його бистрі губи і збився з рахунку.

— Десять,— докірливо хитнув він бездоганно зачесаною головою. Він був педантом в усьому, і найменший натяк на недоладність виводив його з рівноваги.

— Шість,— сказав він,— поділити на три, додати десять, помножити на три, додати чотири, поділити на чотири — скільки вийде?

— Не знаю,— жалібно сказав я. Сорочка пекла мені шкіру вогнем.

— Десять,— скривилися його гумові уста.— Ну, перейдім до справи. — Він викладав суспільствознавство.— Назви мені всіх членів кабінету Трумена. Пам'ятаєш чарівний мнемонічний ключ-анаграму? Ес, те...

— Стейт,— сказав я.— Дін Ачесон...— Більше я пригадати не міг.— Скажіть мені правду! — крикнув я..— Містере Філіпс, ви ж його друг! Хіба це можливо? Куди ж діваються душі?

— Те,— сказав він.— Танатос. Танатос, демон смерті, забирає з собою померлих. Раз, два, три, а тепер виходиш ти.

Він спритно вивернувся боком і, підплигнувши, вхопив його у свої перетинчасті лапи. А тоді, випроставшись у неквапному повороті, пустив свічу. Це виявився волейбольний м'яч, і вершини гір у мене за спиною дружно заверещали. Я рвонувся, щоб відбити його назад через сітку, та зап'ястки мої були скуті кригою і мідним ланцюгом. У м'яча з'явилися очі й волосся, як у кукурудзяному початку. Дайфендорфова пика присунулась так близько, що я чув його масне дихання. Руки він склав докупи таким чином, що між долонями лишався ромбовидний отвір.

_ Розумієш, їм більше нічого не треба,— сказав він,—

тільки затягти тебе отуди. Кого не візьми, їм тільки одного треба затягти і давай, працюй — туди і назад, туди і назад.

— Це ж скотство,— сказав я.

_ Гидота, ясно,— погодився він.— Але так воно є. Туди-

назад, туди-назад, і більше нічогісінько, Пітере,— обіймання, цілування, гарні слова — все це нічого не дає. Єдине, що від тебе вимагається, це ось.

Він тицьнув у рота олівець і почав показувати, як це робиться, раз по раз нахиляючи обличчя до з'єднаних човником долонь; олівець з гумкою на кінці стирчав між пожовклих зубів. У цю напружено-чутливу хвилину світ, здавалося, завмер і весь умістився в тому мізерному клаптикові простору, куди сягало його дихання. Та ось він випростався, розвів руки і погладив дві подушечки на лівій долоні.

— А як отут сала забагато,— сказав він,— отут, між ногами, тобі взагалі ходу нема — ясно?

— Ага.— Мені немилосердно свербіли руки — у тих місцях, де червона сорочка вже почала розповзатися.

— Так що ти від худих не дуже-то відмахуйся,— повчав мене Дайфендорф з глибокодумним виглядом, якого я терпіти не міг, знаючи, що саме цим він і здобув прихильність мого батька.— Коли підчепиш якусь малявку, типу Глорії Дейвіс, або й дорослу довгоногу лялю — от як місіс Гам-мел"— тобто, я хочу сказати, коли така ляля тебе підчепить, то ніби якось певніше чуєшся. Знаєш що, Пітере?

— Що? Ну що?

Хочеш, скажу, по чому видно, пристрасні вони чи ні?

— Хочу. Справді.

Він ніжно погладив випуклість під великим пальцем.

— По цьому ось. Горбик Венери. Чим тут вище, тим більше вони теє.

— Тим більше що?

— Не будь дурним.— Він двигнув мене кулаком під ребра, аж мені дух забило.

— І ще одне. Чи в тебе інших штанів нема, що ти вічно ходиш з плямою на ширіньці?

Він зареготав, а за ним зареготали всі гори Кавказу в мене за плечима — реготали, виляскуючи в повітрі мокрими рушниками, і трясли своєю срібною плоттю.

Потім прийшло місто з розмальованим, як в індіанця, обличчям, розбухлим від невідомо за ким пролитих сліз.

— О, ти нас добре пам'ятаєш! — сказав я.— Як ми, бувало, ішли по центральній вулиці, а мимо котилися трамваї, і я все підбігав, щоб не відстати?..

— Я? Пам'ятаю? — Воно замислено торкнулось пальцями щоки, і на пучках лишились відбитки мокрої глини.— Вас так багато...

— Колдуели,— сказав я.— Джордж і Пітер. Джордж у середній школі вчителем був; він ще, коли війна скінчилася, на параді Дядечка Сема грав, вів за собою колону від самої пожежної каланчі по тій-таки вулиці, де колись трамваї ходили...

— Та ніби був там один...— Повіки в нього тремтіли в зосередженому напруженні, як у сновиди.— Товстий такий...

— Не товстий — високий!

— І що це ви всі собі думаєте? — сказало воно з раптовим роздратуванням.— Ви тут всього якийсь рік або два, а я... а я... вас тут тисячі. І були тисячі, і будуть тисячі... Спочатку ті, найперші. Потім валлійці, потім квакери, німці з Талпехокенської долини... і всі думають,

що я їх повинно па1 м'ятати. Коли на те пішло — у мене погана пам'ять. Отак.

З цими словами обличчя його на мить проясніло, зморщившись у посмішці, яка зовсім не пасувала до отих землисто-глиняних щік, і в цю мить я навіть любив його, попри всю його недолугість.

_ І чим я старіше,— бурмотіло воно,— чим більше мене

розтягують на всі боки — то до Шейл-Хілл, то до Олтона,— тим менше... запам'ятовується. Все воно якесь... несуттєве.

— Він ще у клубі "Левів" був,— підказував я.— Хоч президентом його так і не вибрали. І в Комісії по закладці міського парку. Він завжди всім добро робив. Любив бродити провулками і все вештався біля Гамм елового гаража,— там, на розі, знаєш?

Очі в нього були заплющені, і ціле його обличчя було таке ж, як і повіки — підпухле наче й затягнене плівкою, де дрібно пульсували малесенькі жилки, і водночас якесь ніби натхненно-байдуже — ніби посмертна маска. Глиняне мальовидло на щоках місцями підсохло, а місцями волого полискувало.

— Коли ж це вони встигли перебудувати Гаммелів провулок? — бурмотіло воно саме до себе.— Там колись столярня була, і жив отой сліпий вояка, що то йому газом очі виїло, в маленькій такій халупці... А зараз там, бачу, хтось іде... Якийсь чоловік в піджаку, в кишені у нього повно ручок, і всі не пишуть...

— Це ж мій батько! — вигукнув я.

— Ні,— сердило крутнуло воно головою й поволі розплющило очі,— це ніхто. Це тінь від дерева.— Усміхнувшись, воно витягло з кишені крилату насінину клена, досвідченим рухом розщепило її нігтем і

приклеїло на ніс, як ми колись дітьми, так що вийшов маленький зелений носорогів ріг. Від цього розмальоване охрою лице набрало раптом зловісного вигляду і вперше за весь час глянуло прямо на мене темними, як нафта, очима.

— Бачиш, в чім річ,— голосно і чітко промовило воно,— ви ж виїхали. Не треба було виїжджати.

— Це не я, це мама...

Задзвенів дзвінок. Була обідня пора, але їсти мені ніхто не приніс. Я сидів навпроти Джонні Дедмена, а з нами ще Двоє. Джонні роздавав карти. Оскільки своїх я взяти не міг, то Джонні підносив кожну мені до очей, і я побачив, що це не звичайні карти. Замість очка посередині був невиразний фотознімок.

Туз ^ біла жінка не першої молодості сидить гола на стільці, розкинувши ноги, і посміхається. Валет ф біла жінка і негр у статевому акті.

Десятка ¿1+ : четверо осіб лежать квадратом, жінки з

чоловіками попеременно, один негр, троє білих. Знімки були невеликого розміру і погано надруковані, аби дешевше, тож деякі деталі було не так добре видно, як би мені хотілося. Щоб приховати збентеження, я холодно поцікавився:

— Де ти це дістав?

— Тютюнова крамниця в Олтоні,— відповів Джонні.— Треба знати, до кого звернутися.

— Невже й справді всі п'ятдесят дві різні? Фантастика!

— Всі, крім цієї,— він показав мені туза пік. Це був звичайнісінький туз пік.

— Жаль.

— А ти глянь догори ногами,— сказав він. Виходило яблуко з товстим чорним хвостиком. Я нічого не розумів.

— Дай решту подивлюся,— благально сказав я. Джонні зиркнув на мене своїми проникливими очима,

вкриті пушком щоки взялися легким рум'янцем.

— Ет, який прудкий, вчительський синочок! — сказав він.— Платити треба. Я платив.

— Я не маю грошей. Ми вчора в готелі ночували, і то батько мусив їм виписати чек.

— Є в тебе долар. Ти від старого сховав. Є — в гаманці, в кишені штанів.

— Я ж не дістану, в мене руки прикуті.

— Ну, раз так,— сказав він,— сам собі карти купуй, тютя. І поклав колоду в кишеню сорочки — красивої такої, гру-

ботканої і зеленої, як ліс, з піднятим коміром, що впирався йому в потилицю, в розчесане мокрим гребінцем волосся.

Я силкувався дістатись до гаманця; під крижаним панциром шкіри нили плечі; спину хтось ніби приварив до скелі.

Пенні_бо це була вона, з ледь чутним запахом орликів, її

парфумів — тицялась носом мені в шию, намагаючись добути для мене мій гаманець.

_ А ну його, Пенні,— сказав я.— Не варто. Вони мені

потрібні, ці гроші — нам сьогодні вечеряти в місті, сьогодні ж баскетбол.

— І треба було вам переїжджати? — сказала вона.— Он скільки незручностей через це.

— Правда,— сказав я.— Зате я маю нагоду побути з тобою.

— Ти з неї ні разу не скористався,— сказала вона.

— Скористався — раз.— Я винувато почервонів.

— А, хай йому грець, на, Пітере,— зітхнув Джонні.— Аби не казав, що я тобі в житті добра не зробив.

Він перерив колоду і знову витяг валета черву. Все це було дуже красиво — цілковита симетрична завершеність, темний вир плоті, облич не видно за білими жіночими стегнами і довгим розпущеним волоссям. Однак ця краса — подібно до того, як на папері, коли його натерти графітом, оживають поховані під фарбою ініціали та надписи, давним-давно повирізувані на кришці парти,— відродила в мені забуті відчуття болю й страху за батька.

— Як ти думаєш — що покаже рентген? — спитав я ніби так, між іншим.

Він здвигнув плечима, помимрив собі під ніс, наче щось прикидаючи, і сказав:

— Середина на половину. Може бути і так і сяк.

— О господи мій! — скрикнула Пенні, рвучко притиснувши пальці до вуст.— Я ж забула помолитися!

— Нічого,— сказав я.— Не переймайся. Взагалі забудь, Що я тебе просив. Тільки дай вкусити бутерброда. Один-однесенький разок.

Весь дим з сигарети летів мені просто в обличчя; кожного разу, відкриваючи рот, я чув, що ковтаю сірку.

— Ну-ну, не накидайся аж так,— сказала Пенні.— Це все, що я маю на сніданок.

— Ти така добра до мене. Чому б то? — спитав я.

Це було не так питання, як спроба викликати її на відвертість.

— Який у вас зараз урок? — почув я неприємно-плаский голос Кеджерайза. Він був четвертим.

— Латина. І я ні дідька не зробив. Та й коли було робити — цілісінький вечір швендявся з батьком по Олтону.

— Міс Аплтон буде щаслива від такого пояснення,— сказав Кеджерайз. Він заздрив моїм здібностям.

— О, кому-кому, а Колдуелові вона все простить,— обізвалася Пенні. Була в ній якась лукавинка, якої я терпіти не міг; при її не надто великому розумі вона їй просто не личила.

— Дивно говориш,— сказав я.— Це що, якийсь натяк?

— Хіба ти ніколи не бачив? — Очі в неї стали круглі-круг-лі.— Як твій тато з Естер в коридорі вистоює, наговоритися не може? Вона від нього в захваті.

— Божевільна,— сказав я.— Ти просто схибнута на сексі.

Я думав пожартувати, але вона, на мій подив, образилась.

— Та ти взагалі ніколи нічого не бачиш — хіба ні, Пітере? Так загорнувся в свою шкіру, що й уявлення не маєш, чим інші люди дихають.

Від слова "шкіра" мене пересіпнуло; хоч я був певен, що про мою шкіру їй нічого не відомо. Руки й лице в мене чисті, а більше вона не бачила. Ця думка стривожила, я , почав боятися її любові; бо якщо вона мене любить, нас тягнутиме до близькості, й неодмінно прийде та болюча хвилина, коли мені доведеться показати їй своє тіло... Прости мене,— забурмотіло раптом у голові,— прости мене, прости мене.

Джонні Дедмен, роздратований, що розмова точиться повз нього — все-таки він старшокласник і те, що він пристав до нашого гурту — неабияка милість з його боку,— перебрав іще раз свою брудну колоду і вдавано гигикнув:

_ £ тут одна штука — здуріти можна,— сказав він.—

Четвірка стерва. Чи то пак — черва. Жінка з биком.

У нашу кабінку влетів Майнор. Його лисий купол пашів гнівом, гнів бухав, як пара, з розжарених ніздрів.

_ Гей ти,— загарчав він.— Ану, заховай! І щоб мені

більше з оцим не приходив!

Дедмен звів на нього очі, невинно кліпаючи довгими кучерявими віями, від чого його погляд здавався променисто-вичікувальним. І мовив, ледь ворухнувши губами:

— Іди ти під всі чотири вітри.

Міс Аплтон була якась ніби розхвильована, засапана,— мабуть, через те, що довго підіймалася сюди.

— Пітере, переклади,— сказала вона і, досконало відмірюючи довготу голосних, прочитала:

♦Dixit, et avertens rosea cervice refulsit, ambrosiaeque comae divinum vértice odorem spiravere, pedes vestís defluxit ad imos, et vera incessu patuit dea".

Слова дзвеніли в її устах, а обличчя набрало латинського вигляду: суворі складочки у кутиках губ, брови непорушно зведені догори, щоки урочисто-бліді. На уроках французької лице в неї було зовсім інакше: щоки, мов яблучка, брови аж витанцьовують, рот у сухих зморшках, і кутики вуст лукаво тремтять.

— Вона сказала...— почав я.

— Вона мовила. Отак вона мовила,— поправила міс Аплтон.

— Вона мовила і... і... спаленіла.

— Що спаленіло? Не вона спаленіла. Cervice спаленіла.

— Вона мовила і, повернувши своє... е... своє рожеве черево...

Всі засміялись. Я почервонів.

— Ні! Cervice, cervice. Шия.

— Вона мовила і, повернувши...

— І коли повернулась.

— І коли повернулась, її рожева шия спаленіла.

— Дуже добре.



— І... і — coma, coma — сон?

— Волосся, Пітере. Волосся.

— І... е... повернувшись знову...

— Та ні, любий мій, ні. Vértice тут іменник,— vertex, verticis. Круговерть. Вихор, корона волосся,— а якого волосся? Яке тут слово узгоджується?

— Ambrosiaeque.

— Так, ambrosiaeque — подібне до амброзії, що значить, по суті — безсмертне. Амброзією називали їжу богів, і тому це слово дійшло до нас

у значенні "щось солодке", "приємне на смак", "медове". Але боги, крім того, вживали амброзію як мазь, як пахощі.

Про богів міс Аплтон говорила з певністю, зі знанням справи — і тільки так.

— І її вихор, її грива...

— Корона, Пітере. У богів не може бути "гриви".

— І корона її подібного до амброзії волосся лила божественний запах.

— Так. Добре. Але ще краще — "аромат". "Запах" може стосуватись і вбиральні.

— ... божественний аромат: її одежа, її шати...

— Так, спадисті шати. Усі богині, крім Діани, носили довгі спадисті шати. Діана, божественна мисливиця, носила, звичайно, більш відповідну коротку туніку — можливо, зі штанцями, і, швидше всього, з цупкої зеленої або коричневої тканини — як оце на мені. її шати опали...

— Я не розумію, що таке ad irnos.

— Imus, слово дещо застаріле. Найвищий ступінь порівняння від inferus — "низько", "внизу". Ad irnos — "до найнижчого краю". Буквально виходить: "до найнижчого краю її стіп", що звучить не цілком зрозуміло. Сказано так для емфази: поет вражений тим, що бачить. Можна передати приблизно так: "її шати опали — опали аж до самих стіп". У значенні "зовсім, повністю". Вона була цілковито оголена. Будь ласка, Пітере, далі. Ти надто повільний.

— Опали аж до самих її стіп, і воістину відкрили...

— Відкрилася, постала перед очима, як vera. Vera dea.

_ Як істинна богиня.

— Цілком правильно. Що значить incessu в цьому реченні?

— Не знаю.

_ Ну, Пітере, куди це годиться. Хто-хто, але ти, майбутній учень коледжу?.. Incessu — у ході, у поставі. Поставою вона була істинна богиня. "Постава" у значенні манери триматися, стилю поведінки; божественність має свій стиль. Рядки ці переповнені відчуттям отого божественного сяйва, відчуттям, що саме прокидається в душі несвідомого досі Енея. lile ubi matrem agnovit; він упізнав свою матір. Венеру — Венеру з її пахощами амброзії, з її розвихреним волоссям, спадистими шатами, рожевою шкірою. Однак він прозріває тільки в ту мить, як вона avert ens — як вона відвертається. Зміст цього уривка такий: тільки коли вона відвертається, щоб покинути його,— тільки тоді він усвідомлює її істинну велич і красу, тільки тоді складає справжню ціну їй і тому, що їх ріднить між собою. Так часто в житті буває. Любов приходить, але запізно. В наступних рядках він, коли вона пропадає з очей, так зворушливо гукає їй услід: "О, чому, чому не дано нам бути разом, пліч-о-пліч, щирим словом озватись на слово щире?"

На її місці опинилась Іріда Осгуд; дівчина плакала. Сльози текли по її щоках, м'яких і шовковистих, як боки у породистої молочної корови, і їй навіть на думку не приходило їх витирати. Іріда була однією з тих туполобих простачок, на яких ніхто і ніколи не звертав уваги, однак біля неї мене завжди хапав якийсь внутрішній дрож. Ці, ще незугарні, форми її пухкого тіла будили в мені грубі зерна чуттів; в такі хвилини я ставав балакучим і кепкував над нею. Та зараз був змучений і хотілося одного — покласти голову на подушку її безпросвітної глупоти.

— Чого ти, Ірідо?

З хлипом у горлі вона видушила з себе:



— Моя блузка... він її порвав... Зовсім!.. І що я тепер мамі скажу?

Тільки в цю мить я помітив, що й справді одна грудь у неї була неприкрита, спливаючи сріблом до самого обідка руда-вого зморщеного кружальця; годі було очі відірвати, такою беззахисною вона здавалась.

— Це все дурниці,— сказав я життєрадісно.— Ти он на мене поглянь. Моя сорочка і зовсім розлізлася.

І справді: крім плям та липких червоних ниточок, на грудях у мене нічого не було. Мій псоріаз був у всіх на виду. Вишикувалася черга, і всі вони один за одним проходили переді мною: Бетті Джін Шіллінг, Фетс Фраймоєр, Глорія Дейвіс, ховаючи усмішечку, діабетик Біллі Шупп — цілий мій клас. Вони, очевидячки, всі разом, на автобусі, приїхали. Кожен з хвилину приглядався до моїх струпів і мовчки відходив. Дехто сумно похитував головою; одна дівчина стиснула губи й зажмурилась; у декого очі були червоні, повні сліз. І вітер, і верхів'я гір позад мене запали в тишу. Скеля піді мною наче розбухла, підбита ватою, і було чути різкий хімічний запах, приглушений, правда, ароматом квіткових парфумів.

Останнім прийшов Арні Уернер, староста випускного класу і голова учнівської ради, капітан футбольної та баскетбольної команд. У нього були глибоко запалі очі, божественна лінія шиї й важкі похилі плечі, геть мокрі й блискучі — щойно з-під душу. Ледь нахилившись, він пильно

вдивлявся у мої струпи на грудях, а тоді граційно торкнувся одного вказівним пальцем.

— О господи, дитино,— сказав він,— це що в тебе таке? Сифіліс?

Я взявся пояснювати:

— Ні, алергія — це не заразне, не бійся...

— Лікареві показував?

— Ти не повіриш, але лікар і сам...

— Кров іде?

— Тільки коли дуже розчухати,— тлумачив я, від чай душно намагаючись заслужити його ласку, здобути прощення.— Це ніби як самозаспокоєння, справді, коли читаєш, наприклад, або в кіно сидиш...

_ Дгц_сказав він.— Такої гидоти, скільки живу, не ба-

щщ_він насупився й облизав свій вказівний палець.—

А я взяв та й помацав, тепер сам захворію. Де ртутна мазь?

_ Чесно, забожуся — воно не заразне...

_ Щиро кажучи,— промовив він, і з того, скільки тупої

урочистості він вклав у ці два слова, мені стало ясно, що він, мабуть, і справді хороший голова учнівської ради,— щиро кажучи, я дивуюся, що тобі дозволяють ходити з таким до школи. Бо якщо це сифіліс, то, знаєш, сидіння в туалеті...

Я закричав:

— Хочу тата!

Він став переді мною і написав на дошці: СвНІ2Об + 602 = 6С02 + 6Н20 + Е

Це був останній за сьогодні, сьомий урок. Всі вже втомилися. Він обіів крейдою "Е" і сказав:

— Енергія. Тобто життя. Оце маленьке заблукане "Е" — це життя. Ми поглинаємо вуглеводи і кисень, і вони згоряють у нас, як згоряють старі газети в урні для сміття, виділяючи вуглекислий газ, воду й енергію. Коли цей процес припинити,— він почав перекреслювати знак за знаком у рівнянні,— припиняється оце,— двічі перекреслив "Е".— Ти стаєш, що називається, мертвим. Нікому не потрібною купою вивітрених хімічних сполук.

— Невже цей процес не можна відновити в зворотному порядку?

— От спасибі за питання, Пітере. Можна. Прочитайте рівняння ззаду наперед, і вийде' фотосинтез — життя зелених рослин. Вони вбирають у себе вологу, вуглекислий газ, котрий ми з вами видихаємо, і енергію сонця, а виробляють вуглеводи й кисень; ми, споживаючи рослини, поповнюєм свій запас вуглеводів, і отаким чином, по колу, й крутиться все на світі.— Він описав пальцем коло.— Крутиться й крутиться, а де воно спиниться — ніхто не знає.

— А звідки береться енергія?

— Хороше питання,— сказав батько.— У тебе мамина голівка; маю в бога надію, що й лицем ти не вдасися в таку машкару, як я. Енергія, необхідна для фотосинтезу, береться з атомної енергії сонця. Щоразу, як ми думаємо, рухаємось чи дихаємо, ми поглинаєм шматочок золотого

сонячного сяйва. Коли воно через якихось п'ять мільярдів років зникне зовсім — отоді і ми можемо лягти на вічний спочинок.

— Але "Чого тобі так хочеться лягти на спочинок?

В обличчі у нього не було ні кровинки; між нами утворилася якась плівка; батько весь наче сплющився в іншій площині, і я щосили напружував голос, щоб він дочув. Він повернувся — повертався страшенно повільно,— чоло його хвилювалось і витягувалось, як у кривому дзеркалі. Губи ворухнулися, та лише через кілька секунд до мене долинув звук.

— Гм?

Він не дивився на мене — здавалось, він не може знайти мене поглядом.

— Не лягай на спочинок! — крикнув я, радий, що можу плакати, радий, що рветься голос на гострих зубцях розпуки: я вивергав кожне слово ледь що не торжествуючи, щасливий відчути, як сльози м'яко смугують обличчя, наче кінці розсуканої мотузки.— Тату, не лягай на спочинок! Що ж ти тоді робити будеш? Невже ти не можеш простити нам і йти далі?

Верхня половина його тулуба увігнулася, викривлена площиною, в яку він потрапив: галстук, сорочка і вилоги пальта витягнулись догори по кривій, а голова на кінці цієї дуги впиралася в кут між стіною і стелею — затягнений павутинням кут над класною дошкою, куди ніколи не сягала мітла прибиральника. Звідти дивилось на мене його спотворене обличчя — дивилося зверху вниз, скорботно і зосереджено. Однак в очах його я уловив крихітну іскорку цікавості і не вгавав:

_ Почекай! Ти що, не можеш мене почекати?

— Гм? Хіба я зашвидко йду? _ Я щось скажу тобі!

— Ну?

Голос його звучав глухо і так далеко, що мені хотілося опинитись якомога ближче; я раптом відчув, що пливу догори, пливу досвідчено, високо здіймаючи лікті, і ноги у мене м'яко лопотять, як плавники. Я мало не онімів від захоплення. І виринувши поруч з ним, відсапуючись, видихнув:

— Я живу надією.

— Справді? Я страшенно радир, що ти так говориш, Пітере. Сам я ніколи не мав жодних надій. Це в тебе, певно, від мами, вона у нас феноменальна жінка.

— Ні, від тебе.

— За мене не хвилюйся. П'ятдесят років — це немало; як за п'ятдесят років нічого не навчився, то вже й не навчишся. Мій старил так і не довідався, в чому його біда; лишив нам. біблію і повний міх боргів.

— П'ятдесят років зовсім не немало,— сказав я.— Якраз навпаки.

— То ти, кажеш, ще маєш надію?

Я заплющив очі; між моїм безголосим "я" і тремтячою темрявою навпроти лежала ущелина — важко точно сказати, яка, але, безперечно, не більш, як у дюйм завширшки. Тільки трошки покривити душею — і я її перескочу.

— Так,— сказав я.— І перестань, нарешті, говорити дурниці.

VII

Колдуел повертається і зачиняє за собою двері. Що не день, то свіжий гріш. Він стомився, але не нарікає. Вже пізно, минула п'ята. До цього часу він сидів у кабінеті, пробуючи навести лад у журналах обліку баскетбольних квитків; одного купона бракувало,— нишпорячи за ним по шухлядах, він натрапив на Зіммерманів відгук і ще раз його перечитав. Настрій у нього зіпсувався до краю. Відгук був на голубому папері: дивлячись на нього, він почував себе так, наче падає — не летить, а падає — у небо. А ще перевірив контрольну роботу, яку давав сьогодні четвертій групі. Бідненька Джуді Ленджел: не буде з неї пуття. Даремно вона зі шкіри пнеться — що й він робив усе своє життя, і, можливо, саме в цьому його біда. Коли він простує до сходової клітки, ниючий біль внизу живота оживає і, наче крилом, огортає все тіло. У кого п'ять талантів, у кого два, у кого тільки один. Але чи ти працював на винограднику цілий день, а чи тільки годину, тобі, як прийде пора розрахунку, заплатять однаково. Разом із притчею йому згадується й батьків голос, і настрій від цього псується ще більше.

— Джордже.

Краєчком ока бачить якусь тінь.

— Гм? Ох, це ви. Що ви тут робите так пізно?

— Нічого суттєвого. Метушусь, як і всі старі діви.— Естер Аплтон стоїть, склавши руки на оборках цнотливої блузки, під дверима свого класу; її кабінет номер 202 якраз поруч з його кабінетом.— Гаррі казав, ви до нього приходили вчора.

— Соромно зізнатися, але приходив. Він більше нічого не говорив? Ми чекаємо результатів рентгену чи якого там біса.

— Не треба хвилюватись.— Голос її робить маленький різкий випад у його бік, і довгаста голова Колдуела мимоволі заточується.

— Чому не треба?

— Бо це нічого не дає. Та й Пітер дуже переживає — я сьогодні на уроці помітила.

— Бідний малий, він не виспався цієї ночі. Нам автомобіль поламався в Олтоні.

Естер відкидає назад пасмо волосся і середнім пальцем елегантно засовує глибше олівець, що стирчить із вузлика на потилиці. Волосся у неї гладке, лискуче і зовсім не сиве у цьому тьмяному світлі. Сама невисока, грудаста, широка в попереку і, коли спереду дивитися, кремезна в стані. Та, коли глянути збоку, стан у неї напрочуд тоненький, живіт увібраний; при цій її войовничо-стрункій поставі здається, ніби вона тільки вдихає повітря, не видихаючи. На блузці в неї золота брошка у формі стріли.

_ Він був просто...— каже вона перегодом, вже вкотре в

житті уважно розглядаючи обличчя, що нависає над нею в півтемряві коридора,— дивне гудзувате обличчя, яке завжди було і є таємницею для неї,— ... сам не свій.

_ Він, їй-бо, застудиться, поки я його додому доставлю,—

відказує Колдуел.— Я це знаю, але чим я зараджу? Дитина, їй-бо, захворіє через мене, а я все кручуся, вовтужуся і спинитись не можу.

— Не такий він вже й слабкий, Джордже,— каже вона і додає, помовчавши: — У дечому навіть сильніший, ніж його батько.

Колдуел майже її не чує, прислухаючись рівно стільки, скільки йому треба, щоб вибалакати те, що все одно збирався сказати:

— Коли я був малим, ще в Пассеїку, то не пам'ятаю такого, щоб, застудившись, злягти. Просто витиралося носа рукавом, а як у горлі дерло, то прокашлявся, та й годі. Єдиний раз у житті я був зліг, і то від грипу, у вісімнадцятому році; оце справді була халепа. Бр-р-р!

Естер відчуває, що йому щось болить, і притискає пальці до золотої стріли, гамуючи бентежливий дріж, який раптом прорізує груди. Вона стільки років просиділа у сусідньому класі, поруч з цим чоловіком, що серцю її здається, ніби вони провели разом не одну ніч. Ніби колись, ще в юності, були коханцями, але давним-давно, з якихось, так і не з'ясованих до кінця причин, перестали ними бути.

А Колдуел відчуває тільки те, що з нею йому трішечки спокійніше, ніж з будь-ким іншим. їм водночас виповнилося п ятдесят, і для кожного, в підсвідомій глибині душі, цей збіг їхніх днів народження чомусь має значення. Йому зовсім не хочеться йти від неї; його хвороба, його син, борги, ферма, ота до болю важка ноша, нав'ючена на нього дружиною,— всі ці проблеми дзижчать у нього в голові і просяться на язик. А й Естер не проти: вона зовсім не проти, щоб він їй усе-все розказав. Звичні її рамки розсуваються, даючи місце цьому бажанню; і, немов видихаючи з себе цілі десятиліття самотності, вона зітхає. І каже:

— Пітер такий самий, як Кассі. Він знає, чого він хоче.

— Мені треба було її на сцену пустити, в комедіантки, там би їй було краще,— говориті" Колдуел з голосним і серйозним запалом.— Не одружуватися з нею, а просто бути їй за імпресаріо. Але до цього я не додумався. Так уже мене виховали — раз зустрів жінку, котра тобі менш-більш подобається, то єдине, що ти можеш їй запропонувати — це одруження.

Що означає: мені треба було одружитися з іншою, такою, як ви. Ви.

. І хоч Естер саме цього хотіла, тепер, коли воно прийшло, вона відчуває несмак і тривогу. їй здається, ніби темна чоловіча постать навпроти розростається неспокоєм і гнітить її фізично. Пізно, надто пізно; вона вже далеко не така піддатлива. Вона сміється, неначе те, що сказано ним — безглуздя. Сміх її котиться в перспективу повз низку зелених шафок, наганяючи страх: вони налякано втупились своїми вентиляційними решітками в те, що бачать на протилежній стіні — обрамлені фото давно не існуючих бейсбольних і легкоатлетичних команд.

Естер випростується, знов набирає повні груди повітря, поправляє олівець у вузлику волосся й питає:

— Ви вже думали, куди пошлете Пітера вчитися далі?

— Не думав. Єдине, про що я думаю — що на це піде більше грошей, ніж у мене є.

— Може, художня школа або гуманітарний коледж?

— Це хай вони з мамою вирішують. Про такі речі вони говорять тільки вдвох; мені від цих балачок світ немилий стає. Все, що я можу сказати — це що мій малий ще менше тямить у житті, ніж я в його час. Мені зараз простягти ноги, то вони двоє довіку сидітимуть у тій норі, а їсти будуть хіба що квітки зі шпалер. Я не можу навіть дозволити собі померти.

_ Смерть і є розкіш,— каже Естер. Аплтонівська сварлива вдача коли-не-коли вискакує з неї у вигляді несподівано колючої шпильки чи просто іронії. Вона ще раз оббігає поглядом схилене над нею загадкове обличчя, супиться, зачувши хворобливий щем у грудях, і хоче повернутися спиною не так до Колдуела, як до власної таємниці.

— Естер.

— Що, Джордже?

Голова її з тугим вузликом на маківці виблискує щербатим півмісяцем у світлі, що падає з дверей її кабінету. Хтось сторонній, спостерігши її обличчя, зведене догори у легкій, радісній і жалісливій усмішці, сказав би, що Колдуел був-таки колись її коханцем.

— Спасибі, що дали мені вибалакатись,— каже він. І додає: — Хочу вам зізнатися в чомусь. Завтра може бути запізно. Скільки я тут працюю, не раз, коли мені було аж погано,— так мене діти доводили,— я виходив з класу і йшов сюди, до фонтанчика, тільки для того, щоб почути, як ви говорите по-французькому. Не так води хотілося, як цього — почути, як ви говорите. Мені від цього завжди ставало гарно на душі.

Вона делікатно запитує:

— Вам зараз погано?

— Так. Погано. Як у пазусі в баби Зими.

— Сказати щось по-французькому?

— їй-бо, правда, Естер,— я б дуже хотів.

її обличчя набирає свого жвавого галльського виразу — Щоки, як яблучка, губи дзьобиком,— і вона вимовляє слово за словом, смакуючи початковий дифтонг і заключний носовий, наче два різні сорти лікеру:

— Dieu est très fin. Зависає секунда тиші.

— Скажіть ще раз,— просить Колдуел.

— Dieu — est — très — fin. Це слова, які помагають мені жити.

— Бог дуже... дуже гарний?

— Oui. Дуже гарний, дуже елегантний, дуже витончений, дуже вишуканий.

— Що ж. Так воно і є. Це чудовий, прекрасний старий добродій. Чорт його знає, де б ми були зараз без нього.

І, наче по домовленості, обоє відвертаються одне від одного.

Та Колдуел знов повертається назад і саме вчасно, щоб не дати їй піти.

— Ви були такі добрі до мене,— каже він.— Я б теж хотів вам щось прочитати. Я не згадував його років, певно, з тридцять. Це вірш, який ми колись декламували в Пассеїку; початок я, здається, ще пам'ятаю. Ну що, спробувати?

— Спробуйте.

— Сам не знаю, якого біса я вас отак морочу. Колдуел, як школяр, стає навитяжку, збирає увагу в кулаки, жмурить очі, пригадуючи, і врешті оголошує:

— "Пісня Пассеїка". Написав Джон Аллен Макяаб. Він відкашлюється.

Господь, в безмежній мудрості своїй, Створивши Землю і життя на ній, Прирік, що все у світі має йти До лиш йому відомої мети.

Тектимуть ріки, та ніхто не зна, Яка межа їм Промислом дана. Для нас минуле — мов відкритий лист, Та час ховає днів прийдешніх зміст.

Він напружено думає, тоді махає рукою і посміхається.

— Приїхали. Я гадав, що пам'ятаю більше.

— Багато хто і стільки не запам'ятав би. Трохи сумний вірш, правда?

— А для мене нітрохи, уявіть собі. Вам, певно, треба було вирости над річкою.

— Мм... Мабуть, так воно в світі і є. Дякую, Джордже, за вірша.

Тепер вона вже остаточно повертається і йде у свій клас. У неї з'являється відчуття, ніби золота стріла впилася в горло й от-от її задушить. Вона невпевнено проводить рукою по чолі, ковтає слину, і відчуття минає.

Колдуел простує до сходів, хмільний від прикрощів. Пітер. Його освіта — оце питання. І кожного разу, коли воно постає, відповідь завжди одна — гроші, яких нема. А ще його шкіра і взагалі здоров'я. Контрольні він уже перевірив, тож завтра малий зможе поспати хвилин на десять довше. Для нього нема гіршого, як зривати дитину з ліжка. Сьогодні після баскетбольного матчу вони швидше, як об одинадцятій, додому не доберуться, а плюс іще вчорашня фатальна ніч у тому блощичнику — застуда малому забезпечена. Раз на місяць він обов'язково застуджується — як по годинничку; кажуть,шкіра з цим нічого спільного не має, але Колдуелові щось не віриться. Все на світі взаємозв'язане. В Кассі він і не помітив нічого, аж тільки коли одружився, і то одну-єдину плямку на животі; але в малого це просто-таки напасть: руки, ноги, груди та й на лиці видно більше, ніж він думає, навіть у вухах луска, ніби там мило засохло, а бідна дитина про це і не відає. Блаженна річ — невідання. Колись, під час Великої кризи, коли він возив його на дитячому кріселці, підштовхуючи палицею-підсошком, він був наляканий, він стояв над прірвою на краю світу, та коли на нього оглядалось синове личко, всипане під очима ластовинням, світ знову

здавався суцільною твердю. Тепер це лице — плямисте, з жіночими устами і віями, вузьке, мов лезо ножа, тривожне й насмішкувате, муляє Колдуелові серце, наче крихта якогось не виконаного до кінця обов'язку.

Було б у нього хоч трохи характеру — начепив би на себе мішкуваті штани і її б витяг на сцену, грати у водевілях. Хоч У той час і водевіль дав осічку, точнісінько так само, як телефонна компанія. Все на світі дає осічку. Хто б міг подумати, що їхній "б'юїк" видихнеться якраз тоді, коли їм так треба було додому? Нема нічого певного на світі. Он чим обернулася батькова віра на смертному одрі: "Навіки за-" будуть?"

18001 —18145: номери баскетбольних квитків, яких бракує. Перерив усі шафи, всі шухляди, папери, але єдине, що знайшов — отой голубенький клаптик Зіммерманового відгуку, клаптик неба, від якого шлунок йому защемило, мов палець дверима. Трах. Бах. Ні, Зіммерман не закопав його талант у землю — навпаки, зняв ковпак і показав усім і вся, як виглядає згоріла свічка.

Щойно він прогнав був через мозок якусь утішну думку. Але яку? Він повертається назад і починає перебирати важкі голяки, камінчик за камінчиком, шукаючи того, коштовного. Ось він. Блаженство. Блаженна річ — невідання.

Амінь.

Сталеві хрестовини вікна у прогоні сходів — з чорними нашаруваннями бруду, який з часом і сам ствердnув на сталь,— раптом справляють на нього чудернацьке враження. Начебто стіна, обертаючись вікном, голосно проказує якесь слово не знаної йому мови. Відколи, п'ять днів тому, Колдуел збагнув імовірність власної смерті, дав їй ненароком проникнути в себе, як ненароком ковтають муху, відтоді в навколишні речі вселилась якась дивна, непостійна сила тяжіння: то вони, мов свинцем, наливались байдужою віч-н©тривалістю, то раптом

починали вихлятись безладно, нетривкі, наче стрічки на вітрі. Але він і в цьому хаосі розпаду намагається йти своїм неухильним шляхом.

Гаммел.

Подзвонити Кассі. Піти до зубного. Бути тут на матчі перед 6.15. Сісти в машину і відвезти Пітера | додому.

Така його програма.

Він рвучко відчиняє двері з армованим склом і йде порожнім коридором. Зайти до Гаммела, подзвонити Кассі. Опівдні

Гаммел ще не знайшов був карданного вала замінити той, що полетів на маленькій стоянці, затисненій між фабрикою м'ятних таблеток і залізничною колією; він обдзвонював усі склади металобрухту й магазини запчастин в Олтоні й Західному Олтоні. Все коштуватиме, як прикинув Гаммел, близько двадцяти — двадцяти п'яти доларів; він скаже Кассі, а вона вже зуміє якось так усе обернути, що ця сума видасться, як на неї, дрібничкою — взагалі крапля в морі, ще одна крапля з безлічі інших, більших чи менших, що поять отой невдячний клапоть її землі, вісімдесят акрів на його шиї—земля, мертва, холодна земля, всю кров його спила, як дощ, та невдячна земля. А тато Крамер преспокійно цілу скибку хліба у рот за одним заходом запихає. Подзвонити Кассі. Вона буде турбуватися: він уже бачить, як їхня стурбованість, її і його, сплітаються по телефону, наче два з'єднані кабелі. Чи з Пітером усе гаразд? А тато Крамер ще не звалився зі сходів? Що показав рентген? Він не знає. Він цілий день думав — дзвонити Аплтону чи ні, та щось йому ніяк душа не лежить, щоб зробити таку приємність цьому старому чванькові. Невідання — блаженна річ. А от до дантиста треба піти. При згадці про дантиста він мимоволі тягнеться язиком до хворого зуба. Промацавши подумки усе своє тіло, він відкриває в собі різновиди болю яких завгодно форм і забарвлень: солодкаво-нудотне поколювання в зубі, приємний щем під бандажем від

грижі, постійне відчуття отрути, що роз'їдає йому нутрощі, ледь чутне муляння заро-говілого нігтя, що вгризся в сусідній палець, затиснений черевиком, легкий нервовий дрож над переніссям, наслідок недавнього перенапруження очей — і споріднений з цим, але інший біль у тім'ї, схожий на той, що його лишала колись шкіряна футбольна каска після гарячої битви за ворота на Лейкському стадіоні. Кассі, Пітер, тато Крамер, Джуді Лен-Джел, Дайфендорф: усі вони, скопом, у нього на думці. Забігти до Гаммела, подзвонити Кассі, піти до дантиста, бути тут перед 6.15. Він уже наперед відчуває себе очищеним, омитим від усіх буденних турбот. Що він любив у своєму житті — це жмут мідних жил у телефонному кабелі, голих, незахищених і лискучих, коли віддерти зненацька стару брудну гуму. Серце кабеля, серце-провідник. Йому навіть страшно бувало ховати щось настільки живе під землю. Тінь крила гусне, тужавіє, аж нутро йому здригається: там засів павук. Бр-р-р. Серед місива думок раз за разом зринає думка про смерть. Лице у нього пашить. Ноги стають водянистими, серце і голова розбухають від страху до велетенських розмірів. Невже смерть, оцей білий безмір — для нього, саме для нього? Лице його береться вологим теплом, тіло неначе сліпне; він мовчки благає, щоб хоч хто-небудь з'явився на очі. Довгий лакований коридор, рівномірно залитий замкненим у кулі світлом, переливається відтінками меду, бурштину, олії. Знайомий, такий він йому знайомий, цей коридор, аж дивно, що він за п'ятнадцять років не витоптав стежки на цій підлозі, і водночас ніби зовсім чужий, ніби він тут уперше, як тоді, коли, не так давно одружившись і щойно ставши батьком, ще не позбувшись своєї ледь гугнявої нью-джерсівської говірки, він спекотного літнього дня прийшов був сюди на першу свою зустріч із Зіммерманом. Той йому сподобався. Колдуелові відразу сподобався Зіммерман — своєю важкуватою, стриманою, багатозначною манерою поведінки він нагадував йому батькового однокласника з семінарії, загадкового чоловіка, який вряди-годи приходив до них у гості по неділях і ніколи не забував принести пакетик лакричних цукерок для "юного Колдуела". Цукерок для Джордж а і стрічку для Альми. Ніколи. Так що невдовзі невеличка розписна шкатулка в Альми на тумбочці ущерть виповнилася стрічками для волосся. І Зіммерман йому сподобався, і, схоже, він сподобався Зіммерману. Вони ще пожартували,

собі з тата Крамера. У чому той жарт полягав, він не пригадує, але посміхається, пам'ятаючи, що щось таке було — п'ятнадцять років тому. Колдуел йде і йде, і хода його дедалі певнішає. Мов нежданий подмух вітру, щоки йому обвіває й холодить думка, що умираючому не під силу було б іти отак рівно, з випростаними плечима.

Навпроти стенда зі спортивними трофеями, що міниться сотнею відблисків — кубельце Зіммермана, двері туди зачинені. Та коли Колдуел проходить мимо, вони раптом розчахуються, і звідти, майже йому під ніс, вискакує місіс Герцог. Вона вражена не менше, ніж він; очі її під перекошеною оправою кольору ірисок розширюються, а капелюшок з павиним пером, мов від удару, зсунувся набакир. Місіс, з висоти Колдуелових років, ще молода жінка; найстарша її дитина щойно в сьомому класі. Але вже від цієї дитини по всій школі розходяться нервозні брижі протекціонізму. Місіс обрала себе у шкільну раду, щоб особисто здійснювати нагляд за навчанням своїх нащадків. Колдуел як учитель всім серцем зневажає отаких влізливих матусь; їм невтямки головне: що навчання — це джунглі, цілковите безладдя. Пиха не дає її губам під розмазаною вишневою помадою скластись у вибачливо-здивовану посмішку — рот у неї так і лишається відкритим від ошелешення, схожий на щілину в поштовій скриньці.

Колдуел першим порушує мовчанку. Від забутого в далекому дитинстві відчуття, що ти ледь-ледь не дістав по носі, в ньому прокидається колишній вуличний урвитель, обличчя зухвало морщиться, і він каже їй — їй, місіс Герцог, членові шкільної ради:

— Ну ви й вискочили — чисто зозулька з годинника!

Вид обуреної гідності, смішний у жінки, котрій немає й сорока, велично опертої на звичайну клямку, від такого привітання ще більше крижаніє. Він рушає далі, до кінця кори-дора, дивлячись поперед себе осклілим поглядом. І лише за дверима, подвійними дверима з армованим склом, коли він ступає на східці під жовтою стіною, звідки вже встигли зішкребти вчорашню лайку, цей удар кулака вибиває його з

рівноваги. Пропала його голівонька. Що, до дідька, робила там ця пробивна шельма? Там, у кабінеті за її спиною темною хмарою висів Зіммерман — він це відчув; він відчував Зіммермана навіть крізь замкову шпарину. Вона вочевидячки відкривала двері з думкою про свої тили, навіть гадки не маючи про можливий напад з фронту. При теперішньому стані речей Колдуелові бракувало тільки нажити собі ще одного ворога. Квитки з 18001 по 18145, Зіммерманів відгук, де чорним по голубому сказано, що він ударив дитину на уроці, а тепер ще Мім Герцог з її порозмазуваною помадою. В горлі у нього росте клубок, і, вийшовши надвір, Колдуел натужно, майже зі схлипом, ковтає повітря. Розлізлі шаруваті хмари впритул налягли на сланцеві дахи міста. Дахи лисніють, як йому здається, похмурим всезнаючим блиском. У повітрі висить передчуття близького народження долі. Скинувши голову, роздимаючи ніздрі, Колдуел відчуває гостре бажання пришвидшити крок, пуститися бігцем повз Гаммелів гараж і бігти, бігти навпростець через Олінджер з гучним іржанням, наскрізь — від парадних дверей до чорного ходу — протинаючи кожен будинок, що стоятиме йому на дорозі, мчати галопом уверх, щетинястим бурим схилом обпаленої морозами Шейл-Хілл і далі, далі, по верхів'ях горбів, що з віддаллю стають все синішими, все гладкішими, далі і далі на південний схід, навскіс по прямій через шосе і ріки, що замерзли на камінь і стали самі, як шосе, аж поки не впаде, нарешті, витягнувши мертву голову в бік Балтімора.

Майнорова зграя розбрелася по домівках. У кав'ярні лише троє: сам Майнор, Джонні Дедмен і той несосвітенний самолюб Пітер Колдуел, синок учителя природознавства. Тільки безпритульні і зовсім безпутні не сидять удома о цій порі. За двадцять хвилин шоста. Пошта за стіною вже зачинена. Місіс Пассіфай, обережно ступаючи втомленими ногами, опускає гратки на вікнах, тихо засовує шухляди, набиті різноколірними марками, і кладе пораховані гроші у квазі-корінфську шафку сейфа. Підсобка у неї за спиною нагадує польовий госпіталь, де лежать без свідомості сірі мішки для посилок, занурені в наркотичну темряву,— лежать розпластані, випатрані й безформні. Вона зітхає й підходить до вікна. З вулиці її велике кругле обличчя скидається на карикатурно

роздуте обличчя дитини, що притислась до крихітного ілюмінатора — викладеної золотою фольгою літери "О" у півкруглому слові ПОШТА.

По цей^бік Майнор методично вкручує цупку полотнину в паруючі горлянки фужерів для кока-коли і ставить їх рядком на рушник, розстелений поруч з раковиною. З кожного фужера, облизаного холодним повітрям, ще якийсь час здіймається цівка пари. Через вікно, що поволі затягується туманцем, йому видно головну вулицю — запруджена автомобілями, що квапляться додому, вона схожа на гілку, всипану лискучими плодами. В кав'ярні позад нього майже порожньо, мов на сцені. Сцені, на якій точиться дискусія. В грудях у Майнора — цілий котел люті, що, мов з душників, бурхає з його волохатих ніздрів.

— Майноре,— гукає йому Пітер з ніші,— ви старомодні! Нічого поганого в комунізмі нема. От побачите — років за двадцять, як у нас буде комунізм, ви тут співатимете, як райська пташка.

Майнор відвертається від вікна — купол його яріє, і мозок під куполом бушує гнівом.

— Якби старий Франклін жив, ми б уже його мали,— каже він і сміється недобрим сміхом, аж ніздрі йому роздимаються від натуги.— Але він узяв та й наклав на себе руки, аби не вмерти від сифілісу. І в тім була воля божа: згадайте моє слово!

— Майноре, ви ж самі в це не вірите. Як можна при здоровому глузді вірити в таку бридню?

— Вірю,— каже Майнор.— В нього вже голова прогнила була, як він до Ялти їхав, інакше ми б не вскочили в такі тарапати, як зараз.

— Які тарапати? Які ще тарапати, Майноре? Та ми на Цілий світ зверху вниз дивимось. У нас є бомба номер один і бомбардувальники не гірші.

— А! — відвертається Майнор.

— Які ще тарапати? Майноре, скажіть,— які такі тарапати?

Той знов повертається і проголошує:

— Руські ще до кінця року будуть у Франції і в Італії.

— Ну й що? Ну й що, Майноре? Комунізм все одно прийде, так чи інакше; це єдиний спосіб збутися злиднів.

Джонні Дедмен в окремій ніші курить восьму протягом години сигарету "Кемел" і норовить впустити одне кільце диму в інше. Раптом він — ні сіло ні впало,— викрикує: "Війна!" й барабанить пальцем по великій коричневій кнопці в кінці електричного шнура у себе над головою.

Майнор знову стає у вузькому проході за прилавком — звідти йому краще видно обох хлопців у їхніх задимлених нішах.

— Нам треба було не спинятись на Ельбі, а йти далі і взяти Москву, раз випала така нагода. Вони вже видихались, якраз нам на руку, а російський солдат найбільший на світі боягуз. І селяни б нас партизанщиною підтримали. Цього й хотів од нас Черчілль, і мав рацію. Він був пройдисвіт, правда, але ж розумник, нічого не скажеш! Він не любив старого Джо. Джо ніхто не любив, тільки його величність Франклін.

Пітер каже:

— Та ви, Майноре, справді не при глузді. А Ленінград? Хіба під Ленінградом були боягузи?

— Перемогли не вони. Не вони. Перемогла наша техніка. Наші танки. Наші гармати. Будьте ласкаві прийняти в дар посилочку від вашого доброго друга Франкліна Рузвельта; він обікрав американський народ, щоб спасти росіян, а ті тепер роблять "кругом марш!" і готові у цю хвилину махнути через Альпи в Італію.

— Він робив усе, щоб розгромити Гітлера, Майноре. Ви що, забули? Адольфа ГІТ-ЛЕ-РА.

— Люблю Гітлера,— проголошує Джонні Дедмен.— Він зараз в Аргентіні.

— Майнор теж його любив,— говорить Пітер тонким від злості голосом, все тіло його пашить.— Правда, Майноре? Правда, ви завжди вважали, що Гітлер — непоганий чоловік?

— Ні, неправда,— відказує Майнор.— Але от що я вам скажу: краще б уже Гітлер був живий, аніж старий Джо Сталін. Оце справжній, що не є, диявол во плоті. Згадайте моє слово.

_ Майноре, та чим вам комунізм не до вподоби? Вони б

вас до роботи не гнали. Ви вже старий. І хворий.

_ Бух! Бу-бух! — кричить Джонні Дедмен.— Треба було

атомну бомбочку на них — на Москву, Берлін, Париж, францію, Італію, Мехіко, Африку! Ка-пух! Люблю я грибочки!

— Майноре,— не вгаває Пітер.— Майноре! Чого ви нас, бідних діток, так немилосердно визискуєте? Чого ви такий жорстокий? У вас більярд під таким кутом поставлений, що ніхто, крім Дедмена, безплатно зіграти не годен, а Дедмен — геній.

— Я — геній,— проголошує Дедмен.

— Вони навіть у господа Всевишнього не вірять,— констатує Майнор.

— О господи, та хто ж у нього вірить? — вигукує Пітер, червоніючи за свої слова, але нездатний спинитись, так йому кортить загнати у кут цього чоловіка, котрий своєю несосвітенною республіканською тупістю і ослячою впертістю уособлює все те, що зводить зі світу його, Пітерового, батька; тільки б не дати Майнорові повернутися до нього спиною,— він мусить боротися, як є, відкрито.— Ви не вірите. Я не вірю. Ніхто не вірить. Чесно.

І тут Пітер усвідомлює, що оце його зухвальство — страшна зрада батькові. Йому бачиться, як той, ошелешений ударом, падає в прірву. І спрагло, аж губи вкриваються осугою, чекає на відповідь Майнора, хай будь-яку,— тільки б знайти на манівцях суперечки шлях до відступу. Тепер вся його енергія виливається в єдине бажання — взяти свої слова назад.

— Може бути,— тільки й каже Майнор, відвертаючись. Шлях назад перекрито.

— Через два роки,— просторікує Джонні Дедмен,— вибухне війна. Я буду майором, Майнор — старшим сержантом. Пітер буде чистити картоплю на кухні, в кутку за помийними відрами.

Він видихає кільце диму, що росте на очах, і тут-таки — о диво! — склавши рота трубочкою, завширшки в щілину для замка, видмухує ще одне, менше, а те, звиваючись спіраллю, вслизає у попереднє. В момент зіткнення обидва зливаються, і легка хмарка диму, наче рука, тягнеться до електричного шнура. Дедмен, стомлений актом творення, зітхає.

— У того в Ялті голова прогнила була,— гукає Майнор з кінця прилавка,— а Трумен в Потсдамі взагалі її не мав! Настільки безголовий

був чоловік, що збанкрутував на своїй галантереї, і тут же взявся керувати Сполученими Штатами!

Різко відчиняються двері, і темрява за порогом матеріалізується у чітко окреслену постать в круглій шапчині.

— Пітер тут? — запитує постать.

— О, містер Колдуел,— озивається Майнор басом, котрим звичайно вітає дорослих.— Тут Пітер, тут. Якраз ото переконує мене, який він безбожний комуніст.

— Та це він вам просто баки забиває, ви ж знаєте. Для нього в цілому місті нема кращого за Майнора Креца. Ви для нього як батько, і не думайте, що ми з його мамою цього не цінуємо.

— Тату! — гукає Пітер. Йому незручно за батька. Колдуел, кліпаючи, простує до ніші; видно, що він ніяк не

може знайти поглядом сина. Коло Дедменової кабінки він зупиняється.

— Це хто? А, Дедмен. Тебе ще досі в школі тримають?

— Привіт, Джорджику,— каже Дедмен. Колдуел не чекає бозна-чого від своїх учнів, але сподівається, принаймні, на шанобливе звертання. І вони це чудово знають. Жорстокість мудра, де доброті ума бракує.

— Чув я, ваші плавці знов програли? Це вже котрий раз? Вісімдесятий?

— Хлопці старалися,— каже йому Колдуел.— Та коли карти погані, то й грати нічим.

_ Ге, а от у мене є карти,— радіє Дедмен, щоки його

під довгими кучерявими віями пашать рум'янцем.— Дивіться, Джордже.— Він сягає в кишеню зеленої, як ліс, сорочки за своєю порнографічною колодою.

_ Ану, заховані — кричить Майнор з-за прилавка.

Електричне світло вибілило його голий череп і стріляє холодними іскрами від уже просохлих фужерів.

Колдуел ніби не чує. Він прямує до ніші, де сидить його син, потягуючи сигарету. Нічим не виказавши, що бачить сигарету, він пірнає в крісло навпроти Пітера й каже:

— Ну мені й пригода сталася!

— Яка? А що з машиною?

— Машину, уяви собі, полагодили. І як це в Гаммела виходить, не знаю: він те, що називається "майстер своєї справи". Він ще мене в житті не підвів.— Раптом його прошиває якась думка, він повертає голову: — Дедмен! Ти ще тут?

Дедмен займається тим, що продуває карти, обхопивши їх губами. Він підводить погляд, очі блищать:

— Га?

— Чого б тобі не кинути школу й не піти на роботу до Гаммела? Наскільки я пам'ятаю, ти вроджений механік.

Хлопець ніяково здвигує плечима від такого нежданого вияву турботливості.

— Я чекаю війни.

— І чекатимеш до судного дня, дитино,— голосно каже йому вчитель.— Не закопуй свого таланту в землю. Хай світить. Були б у мене твої здібності до техніки, то оцей мій малий бідолаха ікрою б об'їдався.

— Я на обліку в поліції.

— І Бінг Кросбі був. І святий Павло. Але це їм на заваді не стало. І ти цим не прикривайся. Іди поговори з Елом Гаммелом. Ел мій найкращий друг, відколи я сюди приїхав, а я був у гіршому становищі, ніж ти. Тобі щойно вісімнадцять; мені ж тридцять п'ять тоді стукнуло.

Пітер, збентежений, ще раз затягується, що при батькові виходить у нього страх як невміло, і гасить докурену до половини сигарету. Йому треба будь-що відволікти батька від цієї розмови, котру, він знає, Дедмен, переказуючи, зведе на глум.

— То що тобі за пригода сталася?

Дим розтікається по легенях приємною отрутою, і в ньому здіймається хвиля огиди до всіх цих нецікавих, безплідних, оскомистих ускладнень. Десь є інше місто — місто, де він буде на волі.

Батько говорить так, що чути тільки йому.

— Хвилин десять тому іду я коридором, як тут раптом двері до Зіммермана відкриваються, і хто, ти думаєш, вискакує звідти? Місіс Герцог.

— Ну й що тут такого? Вона ж у раді.

— Не знаю, чи варто тобі це казати, але, гадаю, ти вже дорослий хлопчик: вигляд у неї був амурний.

Пітер здивовано хихотить.

— Амурний?

Він знову хихоче і шкодує, що загасив сигарету — тепер це йому видається манірністю.

— Після цього в жінок особливий вигляд. Обличчя міняється. І в неї такий був, поки мене не побачила.

— Але як це? Вона була вдягнена?

— Аякже. Капелюшок тільки перекосився. І помада розмазана.

— Ого!

— Оце ж бо, що "ого!". Це те, чого мені аж ніяк не бажано було бачити.

— Так ти ж не винен, ти просто йшов собі коридором.

— Те, щэ я не винен, анічогісінько не значить; якби це бралося до уваги, то завжди виходило б, що ніхто ні в чому не винен. Ясно одне, малий,— йшов я, йшов та й найшов на біду. Зіммерман зі мною вже п'ятнадцять років в кота-мишку грається, а тепер все, запалася клямка.

— Та ну, тату. Дуже вже в тебе буйна фантазія. Вона, певно, з ним там радилась про щось,— ти ж знаєш, Зіммерман будь-коли приймає.

_ Ти не бачив, як вона глянула на мене.

— Ну, а ти що зробив?

_ Усміхнувся мило, як завжди, і пішов собі далі. Але

шило вилізло з мішка, і вона це розуміє.

_ Тату, давай мислити тверезо. Ну, що вона може мати

з Зіммерманом? Вона вже немолода жінка, правда ж?

Пітер не розуміє, чому батько посміхається. А Колдуел каже:

— Про неї у місті всяке говорять. Вона на добрих десять років молодша за Герцога — вийшла за нього, як він уже доробився маєтку.

— Але ж у неї дитина в сьомому класі!

Пітер у розпачі, що батько не хоче бачити очевидного: жінки, котрі входять у шкільну раду, безстатеві; стать і секс — це те, що дано молодим. Він не знає, як усе це пояснити батькові якомога делікатніше. Взагалі питання настільки багатозначне, що йому просто язик не повертається.

Батькові руки в коричневих цятках стискуються з такою силою, аж суглоби жовкнуть. З уст його зривається стогін:

— Я мав відчуття, що Зіммерман сидить там, у кабінеті, як грозова хмара: він мені ще й зараз на груди тисне.

— Перестань,— уриває його Пітер.— Ти просто смішний. Нащо робити з мухи слона? В Зіммерманові й близько того немає, що ти в

ньому бачиш. Звичайнісінький собі слизький старий йолоп, що любить дівчаток помацати.

Батько вражено дивиться на нього, щоки йому відвисли.

— Мені б твою самовпевненість, Пітере,— каже він.— Був би я такий самовпевнений, як ти, то зумів би маму твою витягти на сцену, і ти б на світ не народився.

Це звучить майже як докір синові,— такого він ще не говорив. Щоки у хлопця горять.

— Піду подзвоню їй.— Колдуел важко зводиться з місця.— Все ніяк мені з голови не йде, що тато Крамер звалиться-таки з цих сходів. Обов'язково поставлю поручні, якщо жити буду.

Пітер іде за ним до самого прилавка.

— Майноре,— запитує Колдуел,— вам не буде серце краятись, коли я попрошу розміняти десять доларів? — І, віддаючи Майнорові банкноту, продовжує: — Коли, по-вашому, росіяни вступлять в Олінджѐр? Вони, певно, якраз сідають в Елі на трамвай.

— Який батько, такий син,— га, Майноре? — гукає Джонні Дедмен зі своєї ніші.

— Як вам розміняти? — невдоволено питає Майнор.

— П'ять разом, чотири по одному, три по двадцять п'ять, дві по десять і одну в п'ять центів.— І далі веде своєї:— Маю надію, що колись вони та прийдуть. Для нашого міста це була б найзнаменніша подія відтоді, як пішли індіанці. Поставлять всіх старих дідів, як-от ми з вами, в рядок під поштою, і кінець нашим мукам.

Майнор і слухати не хоче. Він чмихає, і чмихає так люто, що в Колдуела міняється голос — стає болісно-тонким, як завжди, коли він дошукується істини:

— А яка ж, по-вашому, відповідь на питання? Самі умерти ми ж не додумаємось.

Відповіді він, як звичайно, не отримує. Мовчки бере розміняні гроші і дає Пітерові п'ятірку.

— А це для чого?

— Поїси. Людина — ссавець, і потребує їсти. Ми не маємо права просити Майнора, щоб нагодував тебе за трояк, хоча, з його порядністю, він би міг це зробити, я певен.

— Де ти їх узяв?

— Все гаразд, не турбуйся.

Пітерові стає ясно, що батько знову взяв гроші з довіреного йому шкільного спортивного фонду. У його фінансових справах Пітер не розбирається, але розуміє одне — що вони небезпечно заплутані. Колись, чотири роки тому, йому снилося,ніби батька було покликано до звіту. Батько — мертвотно-блідий, і тільки й убрання на ньому, що картонний ящик з-під бакалії, звідки стирчать, мов веретена, жовтаві ноги,— спотикаючись, іде сходами мерії, а юрба, сиплячи прокльони і сміючись, кидає в нього чимось темним і м'яким, що глухо стукає, вдарившись об коробку. І, як буває у снах, коли ми водночас автори й персонажі, бог і Адам, Пітер збагнув, що там, у мерії, щойно відбувся суд. Батька його визнали винним, забрали усе, що в нього було, відшмагали різками і з тим і пустили в світ, на саме дно, між найгірших покидьків. По отому безкровному обличчю видно — ганьба ця уб'є його. Уві сні Пітер кричить: "Ні! Ви не розумієте! Зачекайте!" Слова вийшли

пискляві, як у дитини. Він намагається пояснити цим розлюченим людям, що батько зовсім безвинний, просто він перевтомлений працею, совісний чоловік, замучений турботами й тривогами: але юрба насідає на нього, копає ногами, він душиться, і голосу його не чути. Він прокинувся, так нічого й не пояснивши. Тому зараз, в кав'ярні, йому здається, що в нього в руках — клапоть живої батькової шкіри, якого він кладе собі в гаманець, щоб потім пустити на булочки з котлетами, пепсі з лимоном, автоматичний більярд і шоколадки з арахісовим маслом, що йому цілковито протипоказані.

Платний телефон-автомат висить на стіні, біля полиці з коміксами. За дві монетки у п'ять і десять центів Колдуел набирає номер у Файєртауні.

— Кассі? Ми в кав'ярні... Полагодили. Це все карданний вал... Він думає, десь близько двадцяти, ще не рахував, скільки візьме за роботу. Скажи татові, Ел питався про нього. Тато ще не звалився зі сходів, га?.. Ну, ти ж знаєш, що я йому цього не бажаю,— надіюсь, і він такої думки... Та де там, ані секунди вільної, он у зубного маю бути за п'ять хвилин... Правду кажучи, Кассі, я боюся почути, що він мені скаже. Знаю... Це я знаю... Думаю, біля одинадцятої. У тебе що, хліб скінчився? Я купив тобі бутерброд по-італійськи, досі в машині лежить... Га? У нього все нормально, я щойно дав йому п'ятірку, хай поїсть... Передаю трубку.

Колдуел простягає трубку Пітерові.

— Мама хоче поговорити з тобою.

Пітерові не до вподоби, що вона отак вторгається в кав'ярню, центр його життя без неї. Голос у неї крихітний і строгий, начебто, втиснувши її в оцей металевий ящик, телефонна компанія образила її почуття. Сила її магічного притягання передається по кабелю, бо Пітерові теж починає здаватися, що він поменшав у розмірах.

— Привіт,— каже він.

— Який він тобі, Пітере?

— Хто?

— Як це — хто? Тато, звичайно. Хто ж іще?

— Якийсь ніби і втомлений, і збуджений,— важко сказати. Сама знаєш, його не розгадати.

— Я так переживаю, а ти?

— Я теж, само собою.

— Чого він не передзвонив Аплтону?

— Може, він думає, знімок ще не готовий.

Пітер дивиться на батька, наче шукаючи підтвердження своїм словам. Але той вже поринув у балачку, хитромудро виправдовуючись перед Майнором:

— ...не думайте, що я оце про комуністів на глум вам говорив; я їх ненавиджу не менше, ніж ви, Майноре...

Телефонна трубка підслухала це і питає:

— З ким він говорить?

— З Майнором Крецом.

— От у таких людях він просто душі не чує, правда? — скаржиться мініатюрний голос у Пітера в усі.

— Вони про росіян балакають.

У трубці щось ніби кашлянуло, і Пітер знає — мама розплакалась. Серце у нього падає. Він роззирається, шукаючи, що б його сказати, і погляд, мов муха, сідає на шматок розмальованого гіпсового посліду на вітрині з новинками.

— Як там собака?

По маминому диханню чути, що вона силкується опанувати себе. В проміжках між схлипуванням голос її звучить на диво зібрано, твердий, мов камінь.

— Вона цілий ранок сиділа в хаті, я її тільки пополудні випустила. А коли знов прийшла, від неї скунсом смерділо.

дідусь такий недобрий, що навіть з кімнати не виходить. Хліба нема, от він і злиться.

_ То, кажеш, Леді скунса загризла?

_ Напевно. Вона аж заходилась від радості.

_ Тато сказав, що збирається до зубного.

— Так, нарешті. Коли вже пізно.

Нова хвиля сліз безгучно вливається Пітерові у вухо; мозок його затоплює видіння: мамині очі в червоних обідках, важко насяклі водою.

Ледь уловимий терпкий запах — трави чи то зерна — вдаряє йому в ніздрі.

— Ще зовсім не відомо, чи вже запізно,— каже він. Вийшло пишномовно й нещиро, але ж мусив він щось сказати. Телефонні номери, що ними пообписувана стіна над автоматом, починають плигати й роїтися у нього в очах.

Мати зітхає.

— Що ж, будемо надіятись. Пітере.

— Ну?

— Опікуйся батьком.

— Постараюсь. Це досить нелегка справа.

— Хіба? Він же так тебе любить.

— Добре, я постараюсь. Дати йому трубку?

— Ні.— Вона замовкає на мить і, майстерно, мов актриса, яка вміє тримати публіку в напруженні — так що, мабуть, у батьковій фантазії про її водевільну кар'єру є таки зерно здорового глузду,— повторює зі значущим тремом у голосі: — Ні.

— Добре, тоді побачимось десь біля одинадцятої. Материна душа, без заспокійливої присутності її тіла, діє

на Пітера украй виснажливо. Мати відчуває це, і голос її звучить ще більш ображено, стає ще віддаленішим, ще більш мініатюрним і твердим:

— Кажуть, буде сніг.

— Так, схоже на те.

— Гаразд. Гаразд, Пітере. Досить тобі твоєї бідної старої мами. Ти славний хлопчик. Тільки не переймайся нічим.

— Добре, і ти теж. Ти славна жіночка.

Отакої! Оце так сказав рідній матері! Дивуючись сам собі, він вішає трубку. В нього аж шкіра свербить після розмови з нею по телефону — цей звідник обертає його матір у звичайну жінку, з котрою він щойно ділився таємницями!

— Що, в неї поганий настрій? — питається батько.

— Та трохи. По-моєму, там дідусь погоду робить.

— О, це він уміє! — Колдуел повертається до Май нора, пояснюючи: — Це мій тесть. Вісімдесят чотири роки, а таку вміє погоду нагнати, що на роги стаєш. Навіть через двері, в шпарку для ключа, погоду зробить. Та в нього в одному мізинці більше сили, ніж у нас з вами від пояса і вище!

— Ар-р,— тихо бурчить Майнор, ставлячи на прилавок піняву склянку молока. Колдуел осушує її у два ковтки, ставить на місце, морщиться і, ледь помітно збліднувши, тамує відрижку.

— Ет,— каже він,— кудись воно не туди завернуло, те молоко.— "Молоко" у нього й досі звучить гугняво, ПО НЫО-джерсівськи. Він облизує язиком передні зуби, наче їх чистячи.— Ну, а тепер до доктора Деризуба.

— Йти мені з тобою? — питає Пітер. Доктора насправді звати Кеннет Шроєр, його приймальня за два квартали звідси, трохи далі, ніж школа, по той бік трамвайної колії, якраз навпроти тенісних кортів. У Шроєра завжди, від дев'ятої ранку до шостої вечора, грає радіо, настроєне на багатосерійну програму для домогосподинь. А весною, влітку і восени він кожної середи та неділі переходить у білих парусинових штанях через трамвайну колію і перетворюється в одного з кращих тенісистів округу. Тенісист з нього ліпший, аніж зубний лікар. Мати його працює в шкільній їдальні.

— Нема чого,— каже Колдуел.— Чим ти можеш зарадити, Пітере? Аварія вже сталася. Нащо тобі ця стара купа брухту? Сиди тут — тут тепло, тут у тебе друзі.

Отож перше, що припало Пітерові робити, виконуючи материну настанову опікуватися батьком,— це дивитись, як той начинений стражданнями чоловік, в куцому розстебнутому пальті, у круглій плетеній шапочці, натягненій на самі вуха, самотньо ступає у темний отвір дверей назустріч іще одному приреченню.

Джонні Дедмен, із щирістю в голосі, озивається зі свого місця:

— Чуєш, Пітере. Коли ти ото з татом стояв там проти світла, я, їй-бо, не сказав би, котрий з вас хто.

— Він вищий,— відрубує Пітер. Дедмен у ролі щирого душі-хлопця його не цікавить. Він відчуває, як, чим ближче до вечора, зріють у ньому солодкі розсипи зерен гріха. Він обертається — центром обертання є п'ять ваговитих доларів у кишені його штанів — і переможно кидає Майнорові:

— Дві булки з котлетами. Без соусу. А ще склянку вашого розведеного молока і п'ять монет для вашого шахрайського більярду.

Він іде назад у свою нішу й розкурює недопалок ментолової сигарети. Розперте гордощами горло обпікає полярною кригою, і він пишається на порожній сцені Май норової кав'ярні, певен, що очі всього світу звернені тільки на нього. Перед ним — цілий шмат дарованого йому дозвілля, дитячої мрії про свободу, і від цього серце повниться такою радістю, що б'ється удвічі швидше й от-от розірветься, забарвивши млисте повітря у колір троянди. Прости мене.

— Любчику. Може...?

— Мм?

— Може, краще не в кабінеті, а десь інде?

— Ні. Зимою нема де.

— Але ж нас побачили.

— Не нас — тебе побачили.

— Але він все зрозумів. По ньому було видно, що він усе зрозумів. І налякався не менше, ніж я.

— Колдуел міг зрозуміти, але знати не може.

— Ти йому довіряєш?

— Питання довіри між нами ніколи не стояло.

— А зараз?

— Я йому довіряю.

— А я думаю, не варто. Чи не можна його якось позбутися?

Він сміється від душі, чим збиває її з пантелику. Власний комізм, як завжди, вона усвідомлює не відразу.

— Ти переоцінюєш мою всемогутність. Цей чоловік вчителює п'ятнадцять літ. У нього є друзі. Є вислуга років.

— Але ж він професійно непридатний, правда?

Це йому не до вподоби,— йому завжди стає не по собі, коли вона робиться отакою норовистою і настирливою в його обіймах. Ця жіноча глупота має дивовижну здатність — щоразу розчаровувати його наново.

— Думаєш? Рівень професійної придатності не так-то й легко визначити. Уроки він проводить, а це найголовніше. Крім того, я можу на нього покластися. Це надійна людина.

— Чого це ти так обстаєш за нього? Він же може нас обох занапастити.

Він знову сміється.

— Ну-ну, пташечко. Людина не таке вже слабке створіння, її так легко не занапастиш.

Хоч ці її напади тривоги часом і неприємні, все ж близькість її діє на нього напрочуд заспокійливо, і в цьому стані душевного спокою слова витікають без найменшого зусилля думки, як стікає у діл рідина, як газ, що миттю заповнює порожнечу.

її тіло стає вугластим і войовничим в його обіймах.

— Він мені не подобається. З тою його дитячою усмішечкою.

— Просто біля нього ти почуваєш себе винною. Від цих несподіваних слів настирливість її м'якне.

— А що, ми повинні почувати себе винними? — Питання звучить і справді нерішуче.

— Неодмінно. Тільки потім.

Вона посміхається; від усмішки рот її робиться податливим, і, цілуючи її, він відчуває, що, нарешті, може змочити губи після безмірної, безкінечної спраги. Те, що поцілунки не тамують, а ще дужче розпалюють спрагу, що кожний поцілунок тягне за собою наступний, ще більш пристрасний, і тим самим затягує його у вир дедалі глибшої, дедалі сильнішої

жаги,_усе те не здається йому мукою, а радше типовим

виявом щедрого і невідворотного провидіння Природи.

В його щелепу вростає корінням дерево болю. Зажди-но, зажди! Кенні треба було вичекати трохи довше після новокаїну. Але робочий день кінчається, хлопець стомився і квапиться. Кенні був одним з перших Колдуелових учнів,— давно, ще в тридцятих роках. А зараз той самий хлопець, що лисіє на очах, уперся коліном у бильце крісла, щоб зручніше орудувати щипцями, які скрегочуть довкола зуба і кришать його, мов крейду, водночас намагаючись викрутити його з ясен. Колдуел боїться одного — що зуб під щипцями розсиплеться на друзки і далі сидітиме йому в голові голим, обідраним нервом. Біль і справді нечуваний: ціле дерево в рясному цвіті, і кожна квітка стріляє в бузково-блакитний простір фейєрверком сліпучих жовто-зелених іскорок. Він відкриває очі, не вірячи, що все те так довго тягнеться, і єдине, що бачить — це димчасто-рожевий, рішуче стиснутий рот лікаря, який

дихає на нього пряною гвоздикою, губи трохи перекошені: безвольний рот. Хотів хлопець стати медиком, та здібностей забракло, от і пішов у зубодери. Колдуел здогадується: біль, що розростається у нього в голові — це наслідок його власної педагогічної неспроможності, невміння вселити в оцю неприкаяну душу чуйність і терпіння; і він приймає той біль, як кару. Дерево стає непроглядно гус гим: гілля і цвіт зливаються в єдиний срібний султан, конус, колону болю, що здіймається просто в небо, і в цоколь колони вмуровано його власний череп. Чисте, пронизливо чисте срібло без крихти — краплинки, йоти — домішок.

— Нарешті.— Кеннет Шроєр зітхає з полегшенням. Руки його тремтять, спина змокріла. Він показує Колдуелові за-тиснений у щипцях, такий жаданий для обох трофей. Колдуел, наче спухлий спросоння, з натугою зосереджує погляд і бачить невеличкий тупий уламок жовтої кістки в чорно-



коричневих крапинках, зіп'ятий на м'яких і рожевих кривих ніжках. Просто смішно, що отака дрібничка могла так люто опиратись.

— Сплюньте,— каже лікар.

Колдуел слухняно нахиляється над жовтою плювальницею, і струмінь крові вливається в мілку, як плівка, круговерть чистої води. Кров має оранжевий відтінок з брудними розводами слини. Відчуття чистого срібла розчиняється в повітрянім запамороченні. Страх і пригніченість щезли, випарувались крізь дірку в яснах. Зненацька його охоплює чудне почуття вдячності за все, що створено на світі — і за цю чисту лискучу чашу емальованої плювальниці, і за яскраву зігнуту трубочку, що пирскає в неї водою, і за схожу на хвіст комети плямку іржі, котру ця мініатюрна Харібда натерла у місці, де сила круговерті спадає; вдячності за ледь чутні запахи зуболікарського кабінету, за дзенькіт інструментів, що їх Кенні вкладає в стерилізатор, за радіо на

полиці, що проціджує грім органної музики крізь свою тріскотняву. Диктор скандує співучим речитативом: "Я — люблю — таємниці!", і орган знову прориває́ться виром самозабуття.

— Куди це годиться,— каже Кенні.— Корені у вас міцніші, ніж зуби.

— Такий вже я вдався,— каже Колдуел.— Ноги кріпкі, а голова цвіла.

Рухаючись, язик його наштовхується на щось м'яке й пухирчасте. Він спльовує ще раз. Як не дивно, але вигляд власної крові бадьорить дух.

Кенні копирсається сталевим інструментом у вирваному зубі, що, вже навіки позбувшись своєї земної причетності, зіркоподібно завис високо над підлогою. Кенні видовбує звідти шматочок зчорнілої пломби і прикладає його до ніздрів.

— Гм,— каже він.— Безнадійна справа. Вам мусило добряче боліти.

— Якби-то я зразу прислухався. Диктор по радіо робить вступ:

_ Як ви пригадуєте, Док і Реджі потрапили у велике підземне поселення мавп (чути скрекіт, вереск і сумне повискування). І от Док (звук стихає) каже Реджі...

Док: Нам треба втікати звідси! Принцеса чекає!

П-і-і-і, п-і-і-у. Бр-р-ап, бр-р-у-у-у...

Кенні дає Колдуелу дві таблетки анацину в целофановій обгортці.

— Може, вам трохи докучатиме,— каже він,— коли новокаїн перестане діяти.

Та він і не починав,— думає Колдуел. Перед тим як іти, він востаннє спльовує кров — тепер вона тече повільніше, не така густа і наче жовтіша на вигляд. Він обережно торкається язиком ослизлої вирви. Приходить невиразне, отупіле відчуття втрати. Що не день, то свіжий пень. (Ні, у нього таки явний талант віршувальника).

Ось він іде — Геллер іде коридором! Чагі-чалап, шурх-ляп!! Як він кохає рідну свою, свою широченну швабру!!!

Іде повз дівчачу вбиральню своїм працелюбним кроком, сіючи крихти червоного воску й розтираючи їх до блиску, йде повз кабінет з номером 113, де руки міс Шрак високо зносять Мистецтво — зриме свічадо незримої величі божої, йде повз 111-ий, де причаїлись друкарські машинки в порваних чорних чохлах, крізь які де-не-де просовується мака-брична срібна рука важеля інтервалів, і повз 109-ий з його розлогою і ламкою, охристою картою давніх торгових шляхів, якими за Каролінгів везли у Європу пряноші, бурштин, хутра й рабів, і повз 107-ий, звідки тхне сірководнем і сірчистим газом, повз 105-ий, 103-ій — всі двері зачинені, всі з матовими шибками, а навпроти — зелені шафки у ряд, що зникають у незбагненній для глузду нульовій перспективі,— Геллер іде, методичним помахом швабри загортаючи ґудзики, пенні, пушинки, шматинки, шматочки фольги й целофану, нитки, шпильки, волосини, мандаринові зерна, зубці гребінців, псоріазну лупу Пітера Колдуела — всі ті нікчемні крихти, крупинки, огризки, порошинки, всяке-превсяке



сміття, що з нього твориться всесвіт: Геллерів урожай. Він нечутно мугиче собі під ніс стареньку мелодію. Він щасливий. Школа належить йому. Скрізь на її паркетних угіддях в унісон цокають годинники: 6.10. А в підземних її володіннях здоровенний котел наважився врешті й

проковтує духом чверть тонни чорних твердих горошин: пенсільванський антрацит, древні лепідодендрони,-спресований у чистому вигляді час. Серце топки палає білим жаром, туди можна заглянути крізь слюдяне вічко.

Геллер усім своїм збляклим серцем любить оцю піде пуд ну сторону шкільного життя. Він ступив на найвищий щабель життєвої кар'єри, коли його перевели сюди з початкової школи, де малюки, вразливі на харч, як ягнята, щодня залишали одну-дві калюжки нудкої блювотини, які треба було витирати й засипати аміачною сіллю. Тут такого неподобства немає: лише слова усякі на стінах та ще, бува, умисне напаскудять в котрійсь із хлопчачих вбиралень.

Люди і їхня одежа лишили в коридорах пам'ять про себе, наче мазки сухих парфумів. Питні фонтанчики кожної миті готові пустити струмину води. Муркотять батареї опалення. Хряскають двері бічного входу: це хтось із баскетболістів зі спортивною сумкою в руках пішов у роздягальню. Під парадними дверима зустрілись на східцях містер Колдуел з містером Філіпсом, один високий, другий — малий, і обидва розігрують звичну сценку Альфонса з Гастоном — кому пройти в двері першому. Геллер нахиляється й згрібає у свій широченний совок сіру гору пилюки і пуху, розцвічену кількома клаптиками паперу. Скидає усе це в велику картонну коробку, що чекає тут-таки, на розі. І, виставивши швабру поперед себе, знову відчалює, зникає за рогом, шурх-ляп!

Він іде!!!

— Джордже, я чув, ти не найкраще себе почуваєш? — каже Філіпс до свого колеги. Він уражений, бачачи в тьмяному світлі біля спортивного стенда, як тому з кутика уст сочиться цівка крові. У Колдуела завжди є щось від недосконалості, від занедбаності, і це потай пригнічує Філіпса.

— Як коли,— відказує Колдуел,— Мене, Філе, одне гризе __ десь пачка квитків пропала. З 18001-го по 18145-й номер.

Філіпс замислився і, замислившись, робить — така в нього звичка — поривчастий крок убік, наче притоптує спушену землю на грядці.

— Це ж усього-на-всього папір,— каже він.

— Як і гроші,— відказує Колдуел.

Вигляд у нього при тім такий зболений, що Філіпс питає:

— А ти щось приймаєш?

У Колдуела стоїчно стискуються губи.

— Нічого зі мною не станеться, Філе. Он вчора ходив до лікаря, рентген робив.

Філіпс робить крок у протилежну сторону.

— І що? — Він дивиться на власні черевики, ніби перевіряє, чи шнурки не розв'язалися.

Щоб начисто заглушити багатозначність, яка вчувається у цьому надто лагідному для Філіпса голосі, Колдуел буквально криком кричить:

— Не знаю! Ніколи було дізнатися!

— Джордже. Можна мені сказати тобі, як другові?

— Давай. Ти інакше ніколи й не говорив.

— Є одна річ, котрої ти так і не навчився — дбати про себе. Ми вже, знаєш, не ті парубки, що були до війни; не личить нам поводити себе по-парубоцьки.

— А я, Філе, по-іншому й не вмію. Так і залишуся хлопчаком, поки мені очі не накриють.

Сміх у Філіпса трохи нервозний. Він почав працювати тут на рік раніше, і хоч їм чимало довелось пережити разом, Філіпс ніяк не міг позбутися відчуття, що він старший наставник Колдуела. Як і невиразної надії на те, що Колдуел, з його хаотичністю і шалапутством, витворить якесь чудо, принаймні скаже щось чудне і дивне, але життєво важливе.

— Ти чув про Аккі? — питає він.

їхній учень кінця тридцятих років — дуже статечний, дуже здібний, красень і спортсмен,— з тих, що утіхою вчительському серцю; таких в Оліндже рі колись було рясно, та тепер, при всезагальному занепаді людських чеснот, їх щораз менше і менше. "

— Загинув,— відгукується Колдуел.— Тільки як — не знаю.

— Над Невадою,— починає розповідати Філіпс, перекинувши оберемок книжок і паперів на іншу руку.— Він був інструктором пілотажу, і учень його зробив якусь помилку. Обоє загинули.

— Ну, хіба не смішно? Пройти всю війну без жодної подряпини, а по війні знайти собі могилу?

Очі Філіпс а мають хворобливу здатність (у невеличких зростом душа вразливіша) червоніти під час розмови, коли йдеться про щось хоч трохи сумне і печальне.

— Як страшно, коли вмирають молодими,— випалює він. Він любить доладних душею і тілом учнів, як рідних синів;

власний син у нього — вайло і впертюх.

Колдуел жвавішає: ця акуратна шапка волосся з проділом посередині раптом видається йому віком скрині, де, може, й замкнуто самородок такого потрібного йому знання. І він цілком серйозно запитує:

— А що, по-твоєму, це має якесь значення? Бо молоді ще не готові до смерті? А сам ти як? Ти готовий?

Філіпс намагається зосередитись на питанні, але це — намагання стулити докупи однойменні полюси різних магнітів. Вони відштовхуються.

— Не знаю,— щиросердо зізнається він. І додає: — Кажуть, всьому свій час.

— Це не для мене,— каже Колдуел.— Я не готовий, і мені з біса страшно. Як тут, чим відповісти?

Вони мовчать, перечікуючи, поки їх мине Геллер зі своєю шваброю. Той киває головою, посміхається і проходить мимо.

Філіпс ніяк не може змусити себе зосередитись на порушеній ними проблемі; думка щоразу щасливо втікає до інших, побічних тем. Він уп'явся поглядом Колдуелові в груди, в саму середину, начеб там відбувалася якась дивовижна переміна.

— А з Зіммерманом ти говорив? — запитує він.— Може, візьми річну відпустку? От тобі й відповідь.

_ Я не можу собі дозволити річної відпустки. А малий?

Як йому тоді до школи добиратися? Тиснутися з отими селюками по автобусах?

— Нічого йому не станеться, Джордже.

— Якби-то. Ні, я йому потрібний; він, бідолашко, ще сам на ногах не стоїть. Я не маю права усунутись, поки його на ноги не поставлю. Тобі добре, твій уже самостійний.

Ці лестощі зовсім не тішать Філіпс а, він сумно похитує головою. Повіки у нього ще більше червоніють. Ронні Філіпс, першокурсник Пенсільванського університету, блискучий у всьому, що стосується електроніки. Та водночас він ще в школі відверто насміхався над батьковою любов'ю до бейсболу. Він з гіркотою відчував, що надто багато дорогоцінних годин його дитинства змарновано на тренування бейсбольних прийомів під примусом батька.

Філіпс невпевнено підтакує:

— По-моєму, Ронні знає, чого хоче.

— Тим більше йому під силу! — вигукує Колдуел.— А от моєму малому подавай цілий світ в коробці для цукерок.

— Я думав, він хоче бути художником.

— О-ох! — стогне Колдуел, чуючи, як хробачок отрути вгризається в нутрощі. Сини для них обох — болюча тема.

І переводить розмову на інше.

— Сьогодні, виходячи з кабінету, я зробив свого роду відкриття; треба було п'ятнадцять років провчителювати, щоб дійти до цього.

До чого? — жадібно скинувся Філіпс; досі він весь час обманювався у своїх сподіваннях.

Що невідання — це блаженство,— пророкає Колдуел. І, не бачачи, щоб на цьому дружньому обличчі, вкритому невигойними зморшками, зблисла іскра розуміння, повторює ще раз, голосніше, аж луна біжить у порожню перспективу коридора: — Невідання — блаженна річі Ось чого мене навчило життя.

— На все божа воля — може, так воно і єі — кидає Філіпс, намірившись іти до себе в кабінет. Але ще якусь хвилинку вони стоять у коридорі, насолоджуючись спокоєм, що його завжди знаходять в товаристві один одного,— спокоєм і невиразно-теплим відчуттям того взаємного розчарування, коли ніхто нікого не образив. Так під час бурі туляться один до одного два огирі на спільному вигоні. Були б люди кіньми, то Колдуел був би рябим тяговиком, може, й безрідним, однак не найгіршої породи,— такий собі Сірко, а Філіпс — невеличким баским скакуном гнідої масті, з манірно укладеним хвостом і до блиску начищеними копитами,— можна сказати, поні.

Насамкінець Колдуелові приходить до голови ще одна думка.

— Мій старий не дожив до моїх літ, взяв та й помер,— каже він.— Я б не хотів отак підманути свою дитину.

І різко, аж ніжки вищать-деренчать, зіштовхує з місця маленький дубовий, вже добряче пошарпаний столик під стіною, за яким він звичайно продає баскетбольні квитки.

Панічний крик нуртує у залі, здіймаючи порох у найдальших куточках шкільного приміщення, а потік вболівальників все ніяк не всякає на дверях і пливе вздовж залитого світлом коридора. Хлопці, потворно різноликі, як готичні маскарони, з посинілими від холоду вухами, штовхаються, витріщивши очі, роззявивши роти, попід палахкими кулями на стелі. Рожевощокі веселі дівчата, строкато вбрані і майже всі мов недоладні вази, що вийшли з-під руки заваленого роботою гончаря, пріють у своїх зимових картатих пальтах в жаркій

тісняві. Над натовпом — грізним, духотним, сліпим — зноситься приглушене, шорохке рокотання з дзвінкими переливами слів: голоси молодості.

_ От я й кажу: "Це тобі не повезло, братику!"

8 Я чую, але не впущу, дорогенький... ^

— Ну, думаю собі, це вже справді по-свинськи.

— А та сучка перевернулась і — їй-бо, не брешу: "Ще раз давай",— каже.

_ Та ти тільки подумай: як може одна безконечність

бути більша за іншу?

_ От хто це говорить, що це він так говорить, хотіла б я

знати.

— По ній зразу видно, бо в неї родимка збоку на шиї відразу червоніє.

— Найбільше він себе любить, якщо хочеш знати.

— А коробка для сніданків — фур-р-р!

— Ну от, диви: безконечність дорівнює безконечності. Правильно?

— І коли я почула, що це вона сказала, я йому візьми і скажи: "Ну, тоді я зовсім не розумію, що до чого".

— Як він не годен спинитися, то хай би не починав.

— В нього аж губа відвалилася. Буквально відвалилася.

— І коли все це було — сто літ тому?

— А тепер, якщо ти візьмеш усі, які є, непарні числа і пододаєш їх — все одно вийде безконечність, правда ж? Це принаймні ти можеш зрозуміти?

— А де то було — в Потсвіллі? .

— ^ Бо я у сорочці, і дуже тоненькій! ^

— "Не повезло?" — каже, а я: "Так,— кажу,— тобі".

— Ну, нарешті! — гукає Пітер до Пенні, коли вона, ідучи між рядів, помічає його. Вона сама, вона — його дівчина; вона сама; його дівчина прийшла до нього і прийшла сама; ось те коло простеньких думок, по якому ходить обертом його серце.

— Я тримаю тобі місце! — знову гукає Пітер. Він сидить посередині ряду; місце, яке він тримає для неї, завалене чужими пальтами й шарфами. Стиснувши у нетерпінні свій самовпевнений рот, вона героїчно пірнає в протоку між ними і пливе, змушуючи всіх підійматися з місць, і сміється, спіткнувшись об чиюсь простягнену ногу. Поки їхні сусіди розбирають пальта, Пітер, наполовину підвівшись, і Пенні стоять упритул, впершись одне в одного коліньми. Пітер грайливо дмухає на неї, і пасмо волосся в неї над вухом злітає догори. Посеред цього гармидеру й гулу шкіра її обличчя і шиї тихо сяє, а сама вона здається йому такою солодкою, смачною і соковитою! А все тому, що вона маленька. Така маленька, що він міг би її підняти на руках: при цій думці він і сам піднімається потай. Нарешті останнє пальто забрано, і вони всідаються поряд серед веселого, розпашілого хаосу.

Гравці, щасливі у відведеному для них чотирикутнику, вигарцьовують по своїй прерії з лакованих паркетин. М'яч виписує дугу високо під стелею, але не так високо, щоб зачепити обтягнені сіткою лампи. Лунає свисток. Годинник зупиняється. На середину поля вибігають дівчата у жовтих светрах з бордовими безголосими літерами "О" і стають паровозиком.

— 0 — скрикують ці семеро пронизливих сирен, що тепер, узявшись за лікті, стали одним великим поршнем.

— О-о-х! — стогне приглушено луна.

— ЛІ

— Ел-л! — чується у відповідь.

— //

— У-і-і! — хтось верещить у задніх рядах. Пітерові мороз пробігає по тім'ї, і, скориставшись цим моментом загального піднесення, він бере свою дівчину за руку.

— 1-і! — втішно озивається вона; рука у неї все ще прохолодна знадвору.

— Ні

Тим разом зал не затримується з відповіддю:

— Ен-н! — Вітання розкручується щораз швидше і швидше у вихор, що втягує в себе і глядачів, і дівчат, аж поки всіх їх, здається, заносить, як у казці, в інший світ: — Оліндже р! Оліндже р! ОЛІНДЖЕР!

Дівчата підтюпцем покидають поле, гра відновлюється, і величезний зал, цілий, як є, стає раптом затишною вітальнею, де всі знають всіх і кожного. Між Пітером і Пенні зав'язується невимушена балачка.

_ Я такий радий, що ти прийшла,— каже він.— Аж самому дивно.

_ Спасибі на доброму слові,— сухо відказує Пенні.—

Як твій батько?

— З розуму сходить. Ми ще від учора вдома не були. Машина зламалася.

— Бідний Пітер.

— Та ні, навіть цікаво.

— Ти голишся?

— Ні. А що? Вже пора?

— Та ні: просто у тебе в усі так ніби піна засохла.

— Знаєш, що це?

— Що? Щось незвичайне?

— Це моя таємниця. Не знала, що в мене є таємниця?

— У всіх є таємниці.

— В мене особлива.

— Яка?

— Не можу сказати. Хіба покажу.

— Ну ти й дивак.

— А що, такий я тобі не до вподоби? Ти мене боїшся?

— Ні. Тебе — ні.

— Це добре. І я тебе не боюсь.— Вона сміється.

— Та ти нікого не боїшся.

— От і неправда. Я всіх боюсь.

— Навіть свого батька?

— О, ще й які

— А коли ти покажеш мені свою таємницю?

— Може, і взагалі не покажу. Вона дуже страшна.

— Ну, Пітере. Ну будь ласка.

— Чуєш?

— Що?

— Ти мені подобаєшся.

Він не наважується сказати: "Я тебе люблю"; ану ж це виявиться неправдою.

— І ти мені подобаєшся.

— До пори до часу.

— Нічого подібного. Ти що оце — дурника розігруєш?

— Почасти. Покажу в перерві. Якщо духу вистачить.

— Отепер я починаю боятися.

— Не лякай мене. Чуєш. У тебе така гарна шкіра.

— І чого це ти стільки про це говориш? Шкіра як шкіра. Він не знайшовся на відповідь, і вона забирає руку, яку

він гладив і гладив безперестанку.

— Давай дивитися. Чиї попереду?

Він зиркає на модерне електричне табло з годинником — дарунок випуску 1946 року.

— їхні.

Пенні раптом перетворюється на звичайну маленьку фурію з нафарбованими губами.

— Дава-а-ай! — кричить вона. Гравці — п'ятеро олінд-жерських у золотому з бордо і п'ятеро західно-олтонських в голубому з білим — здаються розгубленими і зібраними водночас,— всі вони немов

приклеєні підошвами кедів до власних барвистих відбитків на лискучій підлозі. Кожна шнурівка, волосинка, кожна зосереджена гримаса на обличчі вимальовуються до неприродності різко, як в опудалах звірів за склом залитого світлом музейного стенда. Між полем для гри та рядами сидінь і справді існує уявна перегородка зі скла; котрийсь із гравців, підвівши очі, може натрапити поглядом на дівчину, з якою провів учорашній вечір (пригадається її пхинькання і відчуття сухості в роті після всього), але зараз вона десь дуже і дуже далеко, і цілком може бути, що вся та пригода в автомобілі на стоянці йому тільки примарилась. Марк Янгерман волохатою рукою витирає піт з надбрів'я, завважує м'яч, що пливе просто на нього, здіймає угору складені човником долоні і м'яко кладе тугу позшивану кулю собі на груди; оманливий рух головою, і ось він уже на середині, обвівши олтонського захисника, в слушну хвилину закидає м'яча в кільце. Нічия. Над залом зривається такий гвалт, що здається — всі до одної присутні тут душі от-от переставляться від жаху.

Колдуел саме сортує корінці квитків, коли до нього навшпиньках підходить Філіпс.

— Джордже. Ти казав, тобі пачки бракує.

_ Так, від вісімнадцяти-нуль-нуль-один до вісімнадцяти-

сто-сорок-п'ять.

— Я, здається, знаю, де вони.

— О господи, та мені б гора з плечей звалилася!

— По-моєму, вони в Луїса.

— Зіммермана? На якого біса йому це здалося — квитки красти?

— Т-с-с.— Філіпс багатозначно кривить губи, зиркнувши в бік директорського кабінету. У його змовницькій поведінці є щось від хизування.— Ти ж знаєш — він вчить старшокласників у реформатській недільній школі.

— Ну ясно. Вони там на нього моляться.

— А ти бачив, що преподобний Марч теж прийшов?

— Бачив. Я його так пропустив. Без квитка.

— І добре зробив. А чому він тут — бо чоловік сорок з отої недільної школи дістали квитки безкоштовно, і всі так і прийшли, гуртом. Я запропонував йому, хай сяде на трибуні, але він ні, каже, йому краще ззаду постояти, для нагляду: половина тих хлопців — з Елі, а в них же нема там реформатської церкви.

О, й Віра Гаммел тут! Довгополе жовте пальто нарозхрист, руде волосся повисмикувалось з-під шпильок — бігла вона, чи що? Вона посміхається Колдуелові й киває Філіпсу: Фі-Л1ПС — із тих чоловіків, котрі не гріють їй серця. Колдуел — інша річ; він будить в ній те, що, наскільки вона розуміє, мабуть, і є материнським інстинктом. До високих чоловіків вона відразу переймається симпатією: у неї це само собою виходить. І навпаки, у нижчих за себе бачить ледь не напасників. Колдуел приязно підносить для вітання всіяну бородавками руку: Віру він завжди радий бачити. Поки він знає, що може побачити тут місіс Гаммел, він вірить, що ще не все в оцій школі просякло тваринячим духом. У неї юнацька фігура: пласкогруда, довгонога; у вузьких зап'ястках, у руках, до ліктя всипаних ластовинням, є щось чуттєве, навіть тривожне. Споконвічно жіночу форму мають лише її стегна; саме ці гойдливі стегна, овальні і наче ліплені під синім гімнастичним костюмом, вигідно вирізняють її поміж її учениць. Після першого цвітіння наступає друге, після другого — третє. Людська природа до певної пори неквапліва. І все ж, у Віри досі немає дітей. Невеличке трикутне чоло

під розкриллям мідного волосся видається стурбованим; ніс у неї ледь-ледь довгуватий і трішки загострений; щось є в її обличчі від лисеняти, і коли вона посміхається, в око знадливо впадають рожеві ясна.

— Ваші грали сьогодні? — гукає до неї Колдуел. Віра тренує дівчачу баскетбольну команду.

— Щойно скінчили,— відказує вона, притишуючи ходу.— Тільки сорому наїлися. Я оце дала Елу вечеряти і піду, думаю, подивлюся, на що наші хлопці здатні.

Вона іде в глиб коридора, там вхід до залу.

— Так, баскетбол вона любить,— озивається Колдуел.

— Ел вічно працює допізна,— похмуро кидає Філіпс,— от вона й нудиться.

— Вигляд у неї все одно веселий, а для мене в моєму становищі це — найголовніше.

— Джордже, мене серйозно хвилює твоє здоров'я.

— Бог любить веселих покійників,— з грубуватою життєрадісністю говорить Колдуел і раптом питає руба: — Ну, так що там за секрети з квитками?

— Та, по суті, нічого секретного й нема. Преподобний Марч сказав мені, що Луїс, аби заохотити відвідувачів недільної школи, запропонував якось нагородити тих, хто до Нового року ні разу не пропустив занять.

— І для цього конче треба було тихцем свиснути мої баскетбольні квитки.

_ Надто голосно сказано. Квитки, Джордже, не твої.

Шкільні.

_ Зате я — той козел відпущення, що має за них зві-

туватись.

_ Це ж тільки папірці, як ти не розумієш? Напиши в

своєму журнальчику: "На добродійні потреби". А я тебе, якщо це питання піднімуть, підтримаю.

_ А ти не питав Зіммермана, що він із рештою ста зробив? Ти ж казав, прийшло тільки сорок. А решта сто? Як же він від них відмовиться? А там, гляди, ще цілий їхній дитсадок приповзе з дармовими квитками.

— Джордже, я знаю, що тобі прикро. Але ж навіщо перебільшувати? Що воно дасть? Я з ним не говорив, та, по-моєму, це й так би нічого не дало. Спиши все на благодійництво, і вважаймо, що справа закрита. Луїс любить по-сваволити, це ясно; але ж усе те робилося з доброю думкою.

Знаючи наперед, що йому доведеться пристати на розважливу раду товариша, Колдуел, однак, не може втриматись від останнього вибуху красномовства.

— Теоретична вартість цих квитків — дев'яносто доларів; і я злий, як дідько, що вони дісталися саме нашій дорогій і поважаній реформатській недільній школі.

Колдуел не жартує. Олінджер, за винятком кількох маловпливових сект свідків Єгови, баптистів та римських католиків, поділений на два

табори дружнім суперництвом лютеран і реформатів, де перші переважають кількістю, а другі — заможністю членів. Пресвітеріанин з народження, Колдуел став під час Великої кризи лютеранином, як його дружина, і, при всій своїй терпимості, як це не дивно, насяк щирою неприязню до реформатів — реформати в його уяві ототожнюються із Зіммерманом і Кальвіном, а ті, в свою' чергу"— з усім темним, гнітючим і деспотичним, що тільки є на світі.

Віра заходить у зал крізь широкі, нарозтіж, двері — двері притримуються гумовими шпунтами в латунних гніздах, їх можна вивільнити ударом ноги. Вона бачить преподобного Марча, що стоїть у кутку, зіпершись на купу складаних крісел — їх під час зборів, спектаклів і зустрічей любителів спорту розкладають і ставлять туди, де зараз баскетбольне поле. Кілька хлопців нахабно всілися на самім верху й вимахують ногами, а ще кілька — серед них дорослі чоловіки й од на-двоє дівчат — стоять, заглядаючи одне поперед одного; дехто навіть виліз на стільці у проході. Двоє юнаків років двадцяти п'яти несміло вітаються з Вірою і відступають на крок, даючи їй дорогу. Ці двоє, котрі її знають, і котрих вона вже забула,— з тих колишніх шкільних зірок, що рік за роком, поки дружина, чи ритуальні пиятики, а чи праця в іншому місті не стане їм на заваді, приходять до школи на всі спортивні змагання, мов пси, котрих безнастанно тягне туди, де, їм здається, вони закопали щось особливо цінне. Щораз старші, щораз одутліші, вони вперто з'являються — на майданчику і в залі, восени, узимку й навесні,— наче привиди, викликані не менш примарною процесією щораз молодших і менш відомих шкільних чемпіонів, які з часом і самі непомітно просочуються в гурт глядачів і стають у них за спиною. Тихі й стражденні, вони рішуче відрізняються поведінкою від учнів на трибунах: тут лиця, волосся, стрічки, яскравий одяг зливаються в одне строкате полотнище, в одне хвилясте, миготливе живе знамено. Віра мружить очі, і натовп розпадається на мерехкі кольорові атоми. Вочевидь, поляризовані перепадами сил у змаганні, цятки ці то відштовхуються одна від одної, то притягуються попарно, керовані стрілами таємних імпульсів. Відчуваючи це, Віра повниться гордістю, спокоєм і певністю себе. Довший час вона навіть краєчком ока не

благоволить глянути в бік преподобного Марча, вже давно осліпленого яскравим сплавом золота й міді, що пливе, поблискуючи, крізь людську тисняву і врешті спиняється, задзвенівши, перед його очима.

Священик Марч — високий вродливий чоловік з худорлявим засмаглим лицем і чорним, химерно закрученим вусом. Змужнів він під час війни. У 1939-му це був іще тендітний, дрібнокостий юнак неповних двадцяти п'яти літ, який щойно закінчив духовну семінарію в одному з вугледобувних районів штату. Він почував себе неповноцінним, його постійно точили сумніви. Теологія тільки поглибила ці сумніви, увиразнила їх. Оглядаючись у минуле, він здогадувався, що релігійність, яка підштовхнула його до вибору теперішнього фаху — поминувши той факт, що вибирав він під тиском несхибної материної волі,— була всього лиш хворобливим відсвітом його непевності у справах статі. Його тонкий, металічний голос часто зривався на писк, наче сам глузував з його криводушних богослужінь. Він побоювався власних дияконів і зневажав власну місію. Порятунок у 1941-му принесла війна. Він записався до армії, однак не капеланом, а звичайним рядовим, сподіваючись, що так йому вдасться уникнути питань, на які не знаходив відповіді. І вдалося. Він переплив океан, а фурії не подужали. Його зробили лейтенантом. У Північній Африці він і ще п'ятеро протрималися сім днів на трьох флягах води. Під Анціо в місце, де він стояв півхвилини тому, бухнув снаряд, вирівши яму у вісім фунтів завширшки. На височині біля Рима дістав чин капітана. Кінець війни зустрів без жодної подряпини. Тільки голос лишився, як був, незагартований. І, як не дивно, він повернувся до свого поміркованого фаху. Та чи так уже й дивно? Ні! Розчистивши наноси каміння, він відкрив під ним материну віру, що спеклася на твердий, тривкий згусток незвичайної форми, проте беззаперечно реальний, як шматок охололого шлаку. Він вижив. Життя — це пекло, але прекрасне пекло. Дай боже такої краси. І хай голос у Марча негарний, та мовчати він вміє красиво. Очі в нього чорні, мов вуглики, над гострими смаглими вилицями; вуса він носить гордо, як шрам, що лишився від солдатської бороди. А замість мундира одягає, йдучи на люди, білий вузький комірець католицького священика. Вірі, що непомітно підходить коридором, цей

комірець крізь відчинені двері видається чимсь настільки романтичним, що їй перехоплює подих: гостра смужка найчистішої білини, лезо довершеності, загрозливо приставлене до горла.

— Ваші молитви сьогодні відвернулися від мене,— видихає вона засапано.

— Вітаю вас. Що, програли ваші дівчата?

— Мгм.— Вона відразу вдає — не так щоб удає, бо ж і відчуває трохи, — що їй нудно. Звертає погляд на поле, ворушачи пальцями в кишенях, і золотаве листя її пальта тріпонеться.

— Ви завжди приходите, коли хлопці грають?

— А що — не варто? Приглянутися, повчитися? Ви грали в баскетбол?

— Ні, я в молоді роки був страшенний незграба. Мене тільки в останню чергу брали.

— Важко повірити.

— Що і є ознакою істини.

Віру пересмикує від цього прояву проповідництва, і вона важко зітхає, наче піддаючись його нетерплячій настирливості:

— Бачите, школа така річ, що, коли попрацювати тут трохи, не можеш жити поза нею. Професійна хвороба. Тиняєшся по кутках, поки світиться.

— Ви ж мешкаєте зовсім поруч.

— Мгм.— Який у нього неприємний голос! Цікаво, чи це часом не природна закономірність, що вдатні зростом мужчини завжди мають невідповідні голоси? Чому при будь-якому знайомстві вона завжди, хай на крихту, але обов'язково в чомусь розчаровується? І, щоб відомстити йому, Віра ущипливо кидає: — А ви змінилися з тої пори, як вас в останню чергу брали.

Він уривчасто сміється, блиснувши на мить жовтими від тютюну зубами, начебто довше сміятись не личить його становищу: це сміх капітана.

— Останні будуть першими,— каже він.

Вона трохи заскочена такою відповіддю, не розуміючи натяку, але по тому, як самовдоволено стислись його темні точені губи, здогадується, що це справді був натяк. І, як завжди, коли їй загрожує небезпека видатись недотепою, відводить очі і розсіяним поглядом дивиться поверх його плеча, знаючи, що від цього їхня кара краса тільки глибшає.

_ Чому?..— І затинається.— Ні, краще не питати.

— Питати про що?

_ Ні про що. Я забула, з ким я говорю.

_ Чому ж, будь ласка. Питайтеся, і вдоволені будете.

Він має надію, що, підсипавши богохульної солі їй на хвіст, зможе втримати її тут, цю золоту голубку, цього рудокрилого горобчика. А підозрює, що вона хотіла спитати, чому він не одружений. Складне питання; він інколи й сам шукав на нього відповіді. Можливо, тому, що війна малює жінок в непривабливому світлі. Ціна їм падає, і виявляється, що вони взагалі готові продатися за дрібничку: ніч за плитку шоколаду. їхню собівартість визначають не вони, а мужчини. І коли ти це мимоволі

збагнув, то купувати не квапишся. Однак це не та відповідь, яку можна висловити вголос.

А вона, правду кажучи, саме це й хотіла спитати. Чи, може, він педераст? Вона завжди ставилася з недовірою до священиків і до надто вже випещених чоловіків. А тут і одне, і друге.

— Чому ви тут? — питає вона.— Ви раніше на змагання ніколи не приходили, хіба що благословити якийсь захід.

— Пригнав сюди сорок заблудлих овець з недільної школи,— відказує він.— З якоїсь досі не зрозумілої мені причини Зіммерман минулої неділі осипав їх квитками, як манною небесною.

Вона сміється.

— А все-таки — чому?

Все, що принижує Зіммермана, наливає їй серце вдячністю.

— Чому? — Дві брови кольору воронячого крила здіймаються гарно окресленими дугами над круглими, ніби від страху, очима, де розширені зіниці на світлі здаються не чорними, а темно-сірими в цяточку, неначе під драглистою плівкою насипано пороху. Цей відсвіт небезпеки, всіх тих жахів, яких він набачився свого часу, вражає Віру. їй здається, груди її спливають угору теплою хвилею; вона ледь стримується, щоб не притиснути їх руками. Вологі губи готові пирснути сміхом раніше, ніж його жартівливо-обурені питання зірвуться з уст.

— Чому така моя доля? — суворо питає він, злегка викотивши очі.— Чому всі дами в моїй парафії раз на місяць печуть тістечка і випродують їх одна одній? Чому міські пияки обривають мій телефон? Чому всі ці люди в модних капелюхах приходять кожної неділі і слухають, як я розводжу теревені над якоюсь книженцією?

Успіх перевершує всі сподівання: він витає, підхоплений теплим вихором її сміху, і просторікує далі у тому ж дусі — так отой зух, чистокровний індіанець з племені сіу в його підрозділі, витанцьовував танець війни довкола позначки над закопаною міною. Хоч віра його недоторканна і, як криця, незламна, вона водночас і мертва, як криця. Він при бажанні може в будь-яку хвилину взяти її в руки і справдити її вагу, а в неї ж немає рук, їй нічим досягнути до нього, нічим стримати. От він і глузує з неї.

А Віра у захваті, що втягнула його в цю розмову; те, що він розказує, малюється у неї перед очима, мов у пришвидшених кадрах старого німого кіно: його церква — це ніби порожній будинок, куди весь час хтось заходить, чемно розкланюється і каже "спасибі" неіснуючому господареві. Веселі бульбашки випорскують з живота у легені і райдужно лускають в горлі; правду кажучи, це все, чого вона чекає від чоловіків, усе, що їй потрібно — аби її вміли розсмішити. У сміхові відроджується її непорочність, її дівочі літа. Рот її, підкреслений вишневим обідком ще не стертої помади, розтуляється, випускаючи радощі на волю; зблискують ясна, обличчя, залите рум'янцем, стає вражаюче яскравим — голова Горгони, повна краси і життя. Хлопчисько, який осідлав купу стільців і пливе на цьому хиткому плоті в океані загального хаосу, перехиляється через борт — з'ясувати, хто там іще розшумівся. Він бачить чиюсь рудоволосу голову, що химерною оранжевою рибою, описуючи нерівні мерехтливі кола, опускається на смугасте дно брудної підлоги. Ослабнувши від сміху, Віра оступилася і мимоволі відкидається назад усім тілом. Порошисті очі священика тануть, а твердо окреслені губи здивовано-сором'язливо морщаться. Він теж відхиляється назад; абияк поскладані стільці в одному місці утворюють виступ, куди він і впирається ліктями, зібравши рештки свого капітанського самовладання. Тепер його тіло закриває її від натовпу; вони у схованці.

вкотре уже він падає навзнак, знеможений невигойною раною кохання; і, поклавши красиву шию (tereti cervice) тобі на коліна і дивлячись на тебе, напуває любов'ю спраглі свої зіниці, мрійно тебе

споглядаючи (inhians in te, dea), а подих його, коли він лежить отак, зливається з твоїми устами...

Гра скінчилась. І хоч обличчя Марка Янгермана аж пашить, він важко дихає, а тіло в нього слизьке, як в амфібії, Оліндже р програв. Гул юрби змінює тональність. Багато хто підводиться з місця. А ті, що виходять надвір, роблять відкриття: падає сніг. Відкриття тим дивовижніше, що небо, спускаючи на землю свою ласку, вміє робити це так гарно. Разом з Юпітером Плювієм ми опиняємось у хмарах. Що за стовпотворіння! Стовпища крихітних сніжинок сиплються і сиплються згори в блідо-жовтому царстві світла тут-таки, над вхідними дверима. Атоми, атоми, атоми... Пухнастий килим у дюйм завтовшки вже лежить на сходах. Машини на вулиці рухаються сповільнено, лопотять "двірники" на шибках, снопи світла від фар міняться блискітками під нестихаючим снігопадом. Сніг, здається, існує тільки на світлі. За трамваєм, що котиться в Олтон, тягнеться шлейф повільних світлячків. А яка промовиста тиша панує скрізь! Це Оліндже р під розлогим ліловим склепінням шквалистого нічного неба стає ще одним Віфлеємом. За жевріючим У пітьмі віконцем кричить новонароджений господь. Усе народжується з нічого. Шибки, на які лягає відсвіт сіна із ясел, притишують крики дитини. Світ не чує і твориться далі. Місто під білими покрівлями схоже на колонію покинутих храмів; на віддалі вони зливаються, сіріють, тануть. Шейл-Хілл не видно. На крайнебо лягла жовтизна; на заході, де Олтон, просочується рубінове сяйво. А над головою нависло немерехке бузкове світіння, наче із блиску місяця та зірок зробили однорідний розчин і перепускають крізь нього струм низької напруги. Враження таке, ніби щось тяжить над тобою, якась небезпека, і від цього голова йде обертом. Повітря тисне на тебе з невиразним шипінням — це педальний звук органа, нижнє "до" всесвітньої бурі. Вервечка ліхтарів уздовж вулиці — наче залита світлом авансцена, де сніговиця — тут густіша, там рідша під легесенькими подмухами вітру,— позуючи, мов актриса, то завмирає, то знову зривається з місця. Висхідні струмені повітря стримують сніг, та за мить він уже знов, з нетерпінням закоханого, летить стрімголов у обійми земного тяжіння; від цих перепадів густоти здається, що чиїсь білі ноги

сягнистою ходою безконечно прямують увись. Це іде-гуляє віхола. Іде, але йде на місці.

Ті, хто ще в школі, не знають нічого, однак, наче рибини, підхоплені океанською течією, відчувають — щось перемінилося. Атмосфера у залі ще більше розпалюється. Деталі не просто впадають — врізаються в око. Голоси чутнішають. Серця набираються відваги. Пітер виводить Пенні з залу в коридор. В голові у нього гупає одне — його недавня обіцянка, але Пенні, судячи з вигляду, забула про неї. Він ще занадто молодий, щоб уміти вловити ті моменти, ті невидимі точки перетину в обличчі жінки, в яких можна прочитати сподівання і згоду. В центральному коридорі він купує їй кока-колу, а собі — лимонний сік з лотка, яким відає їхня учнівська рада. Біля лотка повно народу; їх відтісняють до стіни. Тут висять знімки колишніх легкоатлетичних команд, вишикувані у довгий хронологічний ряд. Пенні, відставивши мізинець, перехиляє пляшку і, ковтнувши, облизує губи, ДИБЛЯЧИСЬ на нього своїми зеленими, наче зі свіжого друкарського відбитка, очима.

Його таємниця не дає йому спокою: відкритися їй чи ні? А якщо це — адже вона розділить з ним його ганьбу — зв'яже їх між собою навіки? Зробить її — із жалощів — його рабою? Чи може він, ще такий молодий, дозволити собі мати рабу? Геть розпашілий від усіх тих безжальних самооцінок, він повертається спиною в червоній сорочці до тієї орди, що штовхається й ліниво снує довкола лотка з напоями. Раптом чиясь залізна рука хапає його вище ліктя у грубому потиску — це може бути хто завгодно з сотні отих ідіотів.

Але це не хто завгодно, а сам містер Зіммерман, директор. Він одночасно вхопив і Пенні за руку — стоїть собі, посміхається і не думає їх відпускати.

— Ось парочка зразкових учнів,— говорить він так, наче піймав у сильця двох пташок.

Пітер сердито пручається в директорових пальцях, та вони затискаються ще дужче.

— По ньому щораз більше видно, що це син свого батька,— каже Зіммерман, звертаючись до Пенні, і Пітер з жахом бачить, що та відгукується на його усмішечку. Зіммерман нижчий за Пітера, але вищий, ніж Пенні. Зблизька його асиметрична, напівлиса похилена голова видається велетенською. Ніс у нього, як цибуля, очі водянисті. Душа хлопця скипає несказанною люттю на цього дурня.

— Містере Зіммерман,— каже він.— Я давно хотів у вас щось запитати.

— Не може без запитань, як і його тато,— озивається той до Пенні і відпускає Пітерову руку, але тільки його. На Пенні — рожевий светр з ангорської вовни, і голі руки з-під куцих рукавів стирчать, неначе ноги зі штанців. Товсті пальці старого впились у пухке прохолодне тіло, а великий палець тихо совгається туди-сюди по маленькому клаптику шкіри.

— Я хотів спитати вас,— провадить Пітер,— що таке "гуманістичний зміст природничих наук"?

Пенні нервово підхихикує, її обличчя геть-чисто отупіло. Зіммерман питається:

— Де це ти таку фразу чув?

Пітер відчуває, що перегнув. Він червоніє, усвідомивши свою зраду, але гордість не дає йому спинитися.

— Прочитав у вашому відгуку про батька.

— Він тобі їх показує? І, по-твоєму, так і повинно бути?

— Не знаю. Що стосується його, стосується і мене.

— Цікаво, чи не забагато ти береш на свої плечі? Я, Пітере, надзвичайно ціную твого батька. Але він — ти й сам це розумієш, ти ж розумний хлопчик — він схильний до безвідповідальності.

Такий закид здається Пітерові найменш прийнятним з усіх можливих. Щоб його батько — оте незряче, сполотніле обличчя, та постать в картонній коробці боржника, що. спотикається на сходах...

— А через те,— м'яко веде далі Зіммерман,— на плечі його близьких лягає ще більша відповідальність.

— По-моєму, він якраз дуже відповідальна людина,— відказує Пітер, заворожений задумливо-пестливими рухами Зіммерманового пальця. А вона, бач, і не протестує; оце так відкриття! А він — подумати тільки! — от-от був би звірився цій лярві, цій ляльці про свої сокровенні плями!

Зіммерманова усмішка ширшає.

— Ну звичайно, в тебе інший кут зору. Я на свого батька так само дивився.

Вони на багато що так само дивляться — він і Зіммерман; наприклад, на інших людей вони обоє дивляться як на грунт для власного самоутвердження. У них є підстави для спорідненості, а це значить, що й боротьба між ними можлива. Пітер відчуває це, відчуває дружелюбність, що сплітається в ньому з ворожістю, і зародок довір'я у гущі страху. Директор схибив, шукаючи близькості: дистанція і мовчазність — значно впливовіші чинники. Пітер впивається поглядом йому в обличчя, готовий бовкнути непоправну грубість, та вчасно відводить очі. Він чує, що шия в нього горить з одного боку, як у мами.

_ Він надзвичайно відповідальна людина,— повторює Пі-

тер#— От на днях довелось йому рентген шлунка робити, але його далеко більше турбує те, куди ділась якась нещасна пачка баскетбольних квитків.

— Квитків? — вихоплюється в Зіммермана. Як не дивно, але цього разу він, здається, влучив в очко. Від різкого повороту голови на директоровому обличчі чітко вималювалися зморшки; видно, що він старий. Пітер тріумфує, коли йому, месникові за свого батька, відкривається оця його перевага над суперником: йому судилося жити довше. Хай зараз, у цю хвилину, він ще зелений і безсилий, зате майбутнє — за ним. Зіммерман бурмоче щось, вочевидь, збирається з думками.

— Треба з ним переговорити,— каже він упівголоса, наче сам до себе.

Таки перегнув. Від думки, що його зрада може виявитись фатальною, Пітерові все обривається всередині, як бувало, коли він, ще дитиною, біг, спізнюючись до початкової школи.

— А це обов'язково? — Голос у нього благальний, тоненький, мов у немовляти.— Знаєте, я б не хотів, щоб він мав неприємності через мене.

І знов переміна сил. Зіммерманова рука відривається від Пенні і, склавши пальці, щоб дати щигля, лізе Пітерові в око. Ця мить, мов у страшному сні: Пітер кліпає, в голові у нього порожнеча, він просто-таки чує, як з нього вибило дух. Та рука прослизає осторонь його обличчя і лягає на інше — на фотографії в рамці у нього за плечима.

— Це я,— говорить Зіммерман.

На знімку — шкільна команда легкоатлетів 1919 року. Всі в чорних с ^аромодних футболках, а керівник — у білих штанах і солом'яному брилі. Навіть дерева на задньому плані — це дорога до богадільні,

тільки дерева нижчі, ніж нині — здаються старомодними, як штучні квіти. На поверхні фотознімка проглядають рудаві плями. Зіммерманів палець з полив'яним нігтем і зморшками на згинах — об'ємний, яскраво освітлений теперішній палець — уперся в мініатюрне тодішнє лице. Пітер і Пенні мимоволі придивляються до знімка. Хоча Зіммерман-легкоатлет і стрункіший, і має цілу копицю чорного волосся, у ньому на диво легко можна впізнати Зіммермана-директора. Важкий ніс, навислий над ледь скошеним ротом, так що лінія губ іде врозріз із лінією надбрів'я, надає його юному обличчю тієї нестійкої статечності, вичікувальності і невблаганності, яка й тепер, у розквіті літ, допомагає йому беззаперечно тримати в шорах навіть вроджених насмішників та бунтарів.

— Так, це ви,— мляво погоджується Пітер.

— Ми не програли ані однієї зустрічі.

Палець — цупкий, всюдисущий згусток плоті — зникає. Зіммерман без слова повертається до них своєю могутньою спиною і простує в глиб коридора. Учні тісняться, даючи йому дорогу.

Коридор порожніє, починається гра старшокласників. Від Зіммерманових пальців на руці в Пенні залишились жовті овальні плями. Гидливо скривившись, вона щосили розтирає руку.

— Хоч бери та купайся,— каже Пенні.

В цю мить Пітер усвідомлює, що любить її по-справжньому. Просто вони обоє були безпорадні в Зіммерманових лапах. Він веде її вздовж коридора, наче прямуючи назад до залу, та в самому кінці раптом штовхає подвійні двері й тягне її догори, на темну сходову клітку. Це робити заборонено. Вечорами, якщо школа відкрита, на двері звичайно вішають замок, та цього разу прибиральники забули. Пітер раз по раз

оглядається знервовано; але всі, хто б міг крикнути: "Ви куди?", поспішили до залу, щоб не проґавити початку гри.

Тут, на площадці між поверхами, їх ніхто не побачить. Ліхтар унизу над входом, що веде до дівчачої роздягальні, крізь сталеві хрестовини вікна кидає сюди викривлені ромби світла. Треба, щоб було трохи світла, щоб Пенні могла бачити. її оголені руки відливають сріблом, а яскраво-червоні губи здаються чорними. Його сорочка теж здається чорною. Він розстібає один рукав.

— Це дуже прикра таємниця,— каже він.— Але, раз я тебе люблю, ти повинна про це знати.

— Зачекай.

— Га? — Він прислухається, гадаючи, що вона почула чиїсь кроки.

— Ти думаєш, що ти говориш? За що ти мене любиш? Рев юрби розтинає тишу, здіймаючись довкола них, мов

океан. Тут, на цій площадці, він холодний і врівноважений. І тільки тепер здригається від страху перед тим, що затіяв.

— Я люблю тебе,— говорить він,— бо тоді, вві сні, що я тобі розказував, коли ти обернулася деревом, мені хотілось плакати і молитися.

— Може, ти мене тільки в снах і любиш.

— А зараз — що це? — Він торкається її обличчя. Срібло. Чорні вуста, чорні очі, застиглі й страшні, як отвори в масці.

— Ти ж маєш мене за дурну,— лагідно каже Пенні.

— Мав колись. Але тепер — ні.

— Я не красуня.

— Красуня.

— Не цілуй мене. Помада розмажеться.

— То я руку поцілую.— Він цілує їй руку й засовує собі під рукав.

— Чуєш, яка в мене рука?

— Тепла.

— Ні. Шорстка місцями. Ти прислухайся.

— Ага... трошки. Що це?

— А ось що.— Пітер підсукує рукав і вивертає руку; плями в холодному розсіяному світлі видаються бузковими. їх менше, ніж він сподівався.

— Що це? — перепитує Пенні.— Кропивниця?

— Ця штука називається псоріаз, він у мене на все життя. Це така гидота,— я її ненавиджу.

— Пітере! — Вона охоплює долонями його обличчя і підносить догори, не даючи йому схлипнути. Очі в нього сухі, але порух був зовсім не вдаваний.

— Він у мене на руках, на ногах, а на грудях найбільше. Хочеш, покажу?

— Мені все одно.

— Я тобі противний, правда? Тобі гидко. Гидкіше, ніж коли тебе Зіммерман лапав.

— Перестань плести казна-що ради того тільки, щоб я перечила. Покажи краще груди.

— Показати?

— Так, давай. Мені цікаво.

Він задирає догори сорочку з футболкою і стоїть у півтемряві напівголий,— наче раб перед екзекуцією чи статуя "Вмираючого бранця", котру Мікеланджело так і не вивільнив до кінця з кам'яного полону. Пенні нахиляється, приглядаючись: пальці її черкають об його захололу шкіру.

— Як дивно,— каже вона.— Вони збиваються в купки.

— Влітку воно сходить,— каже Пітер, стягуючи рукави.— Як виросту, буду жити у Флоріді, то й зовсім цього позбудуся.

— Так ото і є твоя таємниця?

— Ага. Вибач мені.

— Я думала, щось набагато гірше.

— Що може бути гіршого? На світлі на нього взагалі страшно глянути, а що я можу зробити? Тільки просити вибачення.

Вона сміється, і срібло відлунює в нього у вухах.

— От дурненький! Та я знала, що в тебе щось зі шкірою. По лиці видно.

— Господи, справді? Дуже видно?

— Ні. Зовсім непомітно.

Він знає, що це неправда, але й не пробує добиватися правди. Натомість питає:

— То тобі не бридко?

— Звичайно, ні. Ти ж у цьому не винен. Це — частина тебе самого.

_ Ти справді так відчуваєш?

_ Якби ти знав, що таке любов, ти б і питати не став.

_ Яка ти добра! — Приймаючи її прощення, він опускається на коліна тут-таки, в кутку площадки, і притискається лицем до її живота. За якусь мить коліна починають нити, він осідає, і лице з'їжджає трохи. А руки самі собою ковзають догори по срібній поверхні і стверджують те, що відчуло обличчя крізь тканину спідниці — факт неймовірний і захопливий: там, де її ноги сходяться, немає нічого. Нічого, тільки шовковий, ледь-ледь вологий вигин. Ось вона — таємниця, що криється в центрі всесвіту — ця невинність, ця незапов-неність, ця затаєна звивина плоті, що легко пружинить під своїм шовковистим покровом. Крізь вовняну тканину спідниці він цілує кінчики власних пальців.

— Ні, прошу тебе,— каже Пенні і намагається відтягти його за волосся. Він ховається від неї у ній же, ще глибше втиснувшись у ту затишну западинку; однак навіть тут, захованого в самім, що не є, сокровенні, знаходить його невиразно-болюча думка про батькову смерть. І він зраджує Пенні. Коли та, втрачаючи рівновагу, повторює:

"Прошу тебе", щирий страх в її голосі стає для нього приводом до милосердя. Підвівшись, Пітер уникає її обличчя і, дивлячись повз неї у вікно, відкриває іще одне чудо:

— Сніг.

Зіммерман вочевидь чекав на нього. Коридор порожнісінький; Зіммерман бочком вислизає з дверей, що ведуть на сцену.

— Джордже. Він знає.

— Джордже, вас турбують ті кілька квитків?

— Вже не турбують, мені все пояснили. Я списав їх на добродійні потреби.

— Я чомусь думав, що говорив вам про це. Видно, помилявся.

_ Мені не слід було шум учиняти. Памороки, як то кажуть, забило.

_ Я мав цікаву розмову з вашим сином, з Пітером.

— Гм? І що він вам сказав?

— Багато що.

Мім Герцог, він знає, що я знаю, пропала моя голівонька, вилізло шило з мішка і назад його не сховаєш. Назад нема як, тут рух односторонній, блаженство в невіданні.

Він відчуває, як його дебеле тіло полотніє з голови до ніг. Його огортає втома, порожнеча й відчуття такої повної безнадії, якого він ще

ніколи не знав. Шкіра противиться цьому, долоні й чоло робляться слизькими, тільки це не піт, а якась дуже густа плівка.

— Він не хотів мені зла, бідолаха ще такий несамостійний,— тлумачить Колдуел директорові. Біль, його невгамовний біль і сам уже, здається, втомився.

Зіммерман раптом, мов крізь проріху в хмарах, бачить, що на споді Колдуелового страху лежить спогад про місіс Герцог, і торжествує подумки, аж підтанцьовує, впиваючись своїм вищим — безпечним і привільним — становищем. Впевнено і легко, мов метелик над лукою, пурхає він над цим гулястим, змарнілим від страху обличчям навпроти.

— Мене вразило,— вкрадливим голосом говорить він,— що Пітер так хвилюється за вас. По-моєму, він вважає, що праця в школі погано відбивається на вашому здоров'ї.

Ось вона, сокира на його шию, хвалити бога й за цю маленьку ласку, невіданню кінець. Цікаво, чи цей папірець про звільнення теж буде жовтим, як той, від телефонної компанії?

— Гм, то мій малий такої думки?

— Можливо, він має рацію. Він кмітливий хлопець.

— Це в нього від матері. Хай би він краще успадкував мою цвілу голову і її гарне тіло.

— Джордже, я б хотів сказати вам по щирості.

— Давайте. Це ваша робота.

Вчителя захльостує запаморочлива хвиля жахливого неспокою; йому так хочеться, змахнувши руками, крутнутись, хляпнути на підлогу й заснути — що завгодно, тільки б не стояти отут навитяжку перед цим самозакоханим вискочнем, який усе знає.

А Зіммерман зіп'явся на вершину своєї професійної майстерності. Його співчутливість, тонкощі такту, його всерозу-міння й уважність — усе це повною мірою при ньому. Від нього так і віє — ледь що не пахтить — правом і вмінням керувати.

— Будь-коли,— м'яко й розмірено говорить він,— як тільки ви відчуєте, що вже не можете працювати, прийдіть і скажіть мені, бо інакше це не вийде на користь ні вам, ні учням. Ми дуже просто оформимо відпустку. Ви гадаєте, що це принизливо,— і дарма. Рік роздумів, праці над собою — звичайна річ для вчителя на півдорозі його творчого шляху. Не забувайте, вам щойно п'ятдесят. А школа не пропаде; при такій кількості ветеранів брак вчителів — вже не проблема, як було під час війни.

Порох, плювки, огризки, злидні, осілі і зваляні в придорожніх канавах — усе, що не є, сміття і хаос за кулісами налаштованого світу вривається в дірочку від цього останнього, тонко зробленого уколу. Колдуел каже:

— О господи, та мені з цієї школи одна дорога — на смітник. Я ні на що інше не придатний. І не був придатний. Я ніколи не працював над собою. Ніколи не роздумував. Не мав на це відваги. Мій батько і працював над собою, і думав багато, а на смертному одрі втратив віру.

Зіммерман великодушно зводить долоню.

— Якщо вас турбує мій останній відгук, не забувайте, що це мій обов'язок — говорити правду. Але, як каже святий Павло, я говорю правду з любові.

— Я знаю. Ви весь час були до мене аж надто добрі; сам не знаю, чого ви так зі мною цяцькались, але цяцькались.

Він силоміць тамує гостре бажання збрехати, бовкнути, що він не бачив, як Мім Герцог вискочила з дверей кабінету.

Але це було б по-дурному. Він же бачив. А просити милости-ню — це йти на розстріл власними ногами.

_ Ви не дістали жодної відзнаки,— каже Зіммерман.—

А ви хороший учитель.

На цій неймовірній фразі директор повертається і йде геть, ані словом не прохопившись про Мім Герцог чи про звільнення. Колдуел не може повірити власним вухам. Можливо, він щось недочув? Чи, може, сокира впала, але була настільки гостра, що він не відчув удару? А чи кулі просто прошили його наскрізь, як привида? Що, по суті, Зіммерман хотів цим сказати?

Той повертається назад.

— Ох, іще одне... Джордже. Ось, ось воно. Кіт і мишка.

— Щодо квитків.

— Так?

— Не кажіть нічого Філіпсові.— Зіммерман підморгує.— Ви знаєте, який він зануда.

— Гаразд. Я вас розумію.

Двері директорського кабінету — матове, непрозоре скло — зачиняються. Колдуел не знає, чого в нього тремтять коліна і руки немов затерпли — чи від полегкості, чи, може, це ще один симптом хвороби? Прийшла пора знову пускати в хід ноги, та вони чогось не хочуть слухатись. Його дебелий торс пливе уздовж коридора. Звернувши за ріг, він полохає Глорію Дейвіс — та пришелепкувата влипла в стіну й дозволяє малому Кеджерайзу тертись об неї коліном. Хоча той, з його головою, міг би й краще розумітися на справі. Колдуел не звертає на них уваги і втискується в зал повз двох колишніх випускників — одного з них звати Джексон, другого він не пригадує,— що, пороззявлявши роти, стежать за грою. Живі трупи: їм не вистачає глузду навіть на те, щоб не приходити, раз уже пішли звідси назавжди. Джексон, він пам'ятає, часто підходив до нього після уроку і нудив патяканням про свої особливі проекти і свою любор до астрономії, про те, як він робить телескоп із труб і збільшувальних лінз, замовлених по пошті, а тепер цей нікчема служить підмайстром у водопровідника за 75 центів на годину і щодня обмиває їх пивом. Що, до дідька, ти мав би зробити і не зробив, аби не дати їм отак опуститися? Він сторониться цих своїх учнів, щось у їхніх згорблених плечах нагадує йому величезні оббіловані туші, що висіли на гаках в холодильнику того готелю в Атлантік-Сіті, де він колись працював. Мертвечина. Минаючи їх, Колдуел стикається лице в лице зі старим Кенні Клейглом. Помічник поліцейського, з його білим прилизаним волоссям, банькатими безколірними очима і ніжною усмішкою доброї бабусі, урочисто вирядився у синій мундир — йому платили п'ять доларів за вечірнє чергування на території школи; він стоїть біля бронзового вогнегасника, і ціна їм обом одна: в критичну хвилину і той, і той хіба що піною зійдуть. Дружина пішла від Клейгла давним-давно, але він і досі не здогадується, що йому клепки бракує. Не здогадується навіть урізати дуба.

Марнота, гнилизна, нещирість, метушня, сморід, смерть; втікаючи від безлічі облич-подоб, що їх прибирає ця основа всього сущого, Колдуел, наче з божої ласки, натрапляє на панотця Марча в його

чорному костюмі з глухим комір-цем-стійкою — той зіперся на купу складаних стільців поруч з Вірою Гаммел.

— Не знаю, чи ви мене знаєте,— звертається до нього Колдуел.— Звати мене Джордж Колдуел, я викладаю природознавство тут, у цій школі.

Марч, неохоче відриваючись від веселої балачки з Вірою, щоб потиснути простягнену йому руку, озивається з підкреслено смиренною посмішкою під коротким вусом:

— По-моєму, ми з вами не знайомі, але, звичайно, я чув про вас і знаю вас в обличчя.

— Я лютеранин, тож, якщо не помиляюся, до пастви вашої не належу,— пояснює Колдуел.— Сподіваюсь, я не перебив вам розмови; річ у тім, що в мене велике сум'яття на душі.

Кинувши неспокійний погляд на Віру, яка відвернула

голову й от-от може вислизнути йому з рук, Марч говорить:

— О... В зв'язку з чим?

_ Та з усім. Повний провал. Я не можу звести кінців і

був би радий почути вашу думку, з вашої точкк зору.

Тепер погляд Марча спиняється на чому завгодно, крім обличчя навпроти — він вишукує в юрбі хоч якогось рятунку від цього розхристаного довготелесого маніяка.

_ Наша точка зору по суті не відрізняється від лютеранської,— каже він.— І я маю "надію, що колись усі діти реформації поєднаються знову.

— Виправте мене, якщо я помиляюсь, преподобний отче,— говорить йому Колдуел,— але наскільки я розумію, різниця полягає в тому, що лютерани твердять, ніби все впирається в Ісуса Христа, а кальвіністи кажуть: "Що тобі приречено, того не минути".

Лютий, стривожений і розгублений, Марч простягує руку до Віри — буквально тримає її, щоб не втекла під час цієї, так безглуздо нав'язаної йому розмови.

— Це просто смішно,— відказує він.— Ортодоксальний кальвінізм — а я схиляюся саме до ортодоксальної віри — не меншою мірою опирається на особу Христа, ніж всі лютеранські доктрини. Можливо, навіть і більшою, позаяк ми не визнаємо інших святих і фізичної присутності бога в обряді святого причастя.

— Я син священика,— пояснює Колдуел.— Мій старий був пресвітеріанином, і наскільки я зрозумів з його слів, на світі є обранці і прості смертні,— ті,котрим дано, і ті, котрим не дано; і тим, котрим не дано, ніколи дано не буде. І що мені ніяк не містилося в моїй тісній голові — це чому тих, котрим не дано, було створено першими. Єдине пояснення, до якого я зміг додуматись, це що треба ж було богові когось смажити в пеклі.

Олінджерська шкільна команда виривається вперед, і Мар-чеві доводиться до краю підносити голос, щоб його почули.

— Доктрина приреченості,— кричить він,— визнається як противага доктрини про безмежність милосердя господнього!

Галас притихає.

— Оце ж бо й питання,— каже Колдуел.— Як воно може бути безмежним, те милосердя господнє, коли воно все одно нічого не міняє? Якщо воно й безмежне, то хіба що на безмежній відстані — інакше я його уявити не здатний.

Сірі Марчеві очі вибухають болем і роздратуванням, оскільки небезпека, що Віра втече, дедалі більша.

— Це просто насмішка! — кричить він.— Баскетбольний матч — не місце для обговорення таких справ. Чого б вам не прийти до мене на кафедру, містере...

— Колдуел. Джордж Колдуел. Ось Віра мене знає. Віра повертає до них обличчя з широкою усмішкою.

— Хтось тут мене згадував? Я нічогісінько не тямлю в теології.

— Ми якраз скінчили розмову,— каже преподобний Марч.— Ваш друг містер Колдуел має якісь дуже своєрідні, викривлені уявлення про бідного спаплюженого Жана Каль-віна.

— Я нічого про Кальвіна не знаю,— протестує Колдуел. І голос у нього стає сумний, тонкий і неприємний.— А хотів би.

— Приходьте до мене на кафедру будь-якого дня зранку, крім середи,— каже Марч.— Я дам вам почитати кілька чудових книжок.

Він остаточно переключає свою увагу на Віру, повернувши до Колдуела красивий, довершений профіль, наче викарбу-ваний на імператорській монеті.

Проти вас, панове містечкові аристократи, і Перон ягня,— думає Колдуел, ідучи геть. Важкий, очманілий від передчуття власної смерті, він повільно й незримо, як невидимий хижак, що тягне свої насяклі отрутою щупальця крізь алмазні товщі океанських глибин, пробирається поза спинами глядачів, шукаючи очима сина. Нарешті впізнає овальну голову Пітера в одному з передніх рядів праворуч. Бідолашний малий, треба б йому підстригтися. На сьогодні обов'язки Колдуела вичерпані, йому хочеться зійти вниз, забрати Пітера і їхати додому. Людство, яким він донедавна так захоплювався, схоже у цьому душному залі на скопище мікробів, викликає у нього огиду. В порівнянні з цим навіть оте пустище, власність його Кассі — благо. І сніг, який мете й мете надворі. Та й малий міг би виспатися.

Але поруч з Пітеровою — ще чиясь русява, кругла голівка. Колдуел впізнає у ній дев'ятикласницю Фоглмен. Два роки тому він учив її брата; Фоглмени — це такі людиська, що з'їдять тебе з тельбухами, а рештки в унітаз спустять. Безсердечні німці, бр-р-р. Зненацька Колдуелові сяйнуло, що не випадково вона сидить поруч з Пітером. Невже це можливо? При його ото розумі? Колдуел починає пригадувати, що не раз бачив Пітера з Пенні вдвох то тут, то там на коридорі. Ось вони хихочуть біля питного фонтанчика. Ось глибокодумно мовчать, спершись на шафки в бічному крилі. Ось злилися в один силует у рамці далекого прямокутника дверей на тлі молочно-білого світла. Він бачив усе це, але раніше до нього не доходило. Тепер дійшло. Колдуела виповнює смутне почуття самотності. В міру того, як перевага на боці Оліндже-ра росте, дужчає і галас, і це могутнє полум'я чотирма сотнями язиків лиже обшивку, під якою скоцюрбилась його душа.

Оліндже-р виграє.

Пітер майже не зводить очей з поля, але й мало що бачить там, його внутрішній зір все ще в полоні спогадів. Він і досі тулиться обличчям до хвилюючої порожнечі між стегнами Пенні. Хто б міг подумати, що йому, такому ще юному, буде дарована ця мить близькості? Хто б міг подумати, що грім у цю мить не гряне і не скинуться зі сну караючі духи? Хто з усіх цих людей у напхом набитому, залитому світлом залі міг би уявити собі, якої бездонної тьми зачерпнув він в цілунку губами? Спогад цей теплою маскою лежить у нього на обличчі, і він не наважується повернути його до своєї коханої, боячись, що вона побачить там себе — теплу примарну бороду — і закричить від сорому й жаху, а йому буде видно всі до однієї дрібнесенькі пори у неї на носі.

І коли вони з батьком виходять, нарешті, зі школи просто в сніг, Пітерові здається, що цю повінь сніжинок наслав він своїм святотатством. Серед цього безперервного падіння вітер раз по раз сердито жбурляє в його тепле лице пригорщею дзвінких крижинок. Пітер уже забув, що таке сніг. А це — неосяжний шемріт, що, здається, щомиті зринає в іншому місці. Він запитливо дивиться в небо, і небо відповідає йому чимсь рожевувато-бузковим, якоюсь приглу-шено-перлистою жовтизною. Лиш коли око призвичається, цей спадаючий долі потік набирає для нього зримих форм, стає краєм крила, а там і цілим крилом безконечно малих пір'їнок, що дедалі росте і ширшає, аж поки починаєш усвідомлювати, що воно скрізь і довкола, розкинулось у повітрі на всі чотири невидимі сторони світу і навіть далі. Куди не глянь — а око вже настроїлось на його частоту — скрізь воно, оте мерехтіння. Місто з усіма його будинками облягла шепочуча повінь.

Пітер пристає під високим ліхтарем, що охороняє ріг автомобільної стоянки. Те, що він бачить у себе під ногами, збиває його з пантелику. На вже застеленій білині кипїать, наче мошва, дрібнесенькі темні цятки. Метнуться туди-сюди і зникнуть. Десь має бути межа, за якою вони зникають. Слідкуючи за цятками, Пітер бачить, що всі вони квапляться до однієї точки. Чим цятка далі, тим швидше летить вона до середини. Він простежує кілька з них — усі зникають. Якесь геть несусвітне явище. Та тут йому відлягає від серця. Він знаходить раціональне пояснення.

Усе це — тіні сніжинок від світла у нього над головою. Під самим ліхтарем нерівне падіння їх проектується як безладне коливання. Та чим далі від центра, де промені лягають під кутом, проекція пропорційно збільшує швидкість тіні, що квапиться назустріч своїй сніжинці. Тіні повільно випливають з безмежжя і, змалівши в останню мить до чорної крапки, зникають, коли їхні родоначальниці цілують збілілу землю. Пітер у захваті; немов цілий світ у всій його пластиці й безконечно різноманітній красі настромлено на шпильку, розгладжено, розіп'ято, як метелика, на рамці незмінної геометричної істини. Чим ближче гіпотенуза до вертикалі, тим повільніше зменшується довжина катета: це закон. Заклопотані тіні сніжинок схожі на мурашок, що метушаться на дні височенного кам'яного мішка. У Пітерові прокидається вчений, що безпристрасно намагається знайти в космографії, якої вчив його батько, аналогію між щойно поміченим явищем і "червоним зміщенням", завдяки якому здається, що зірки віддаляються зі швидкістю, пропорційною їхній відстані від нас. Можливо, це така сама ілюзія, можливо — він пробує образно уявити її,— зірки в дійсності теж отак м'яко падають і падають у конусі нашого зору, вихідною точкою якого є земні телескопи. По суті, усе на світі висить, наче пил на забутому горищі. Ступивши кілька кроків туди, де світло ліхтаря вливається в суцільну неспокійну мряку, Пітер мовби опиняється на грані, де швидкість тіней стає безконечною, де кінчається — і водночас не кінчається — цей маленький всесвіт. Йому починає дошкуляти холод і сирість в ногах, і космічні думки мимоволі хиріють. Неначе вийшовши з тісної кімнати, він охоплює зором весь обшир міста, над яким гуляють вітри, зриваються й шугають з неба з якоюсь буйною, цілющою силою.

Пітер заповзає в печеру їхнього автомобіля разом з батьком, скидає намоклі черевики і підбирає ноги у вологих шкарпетках під себе. Батько поспішно вирулює заднім ходом зі стоянки і спрямовує машину до Б'юкенен-роуд. Спочатку він надто газує, так що на першому ж невеликому підйомі задні шини пробуксовують.

— Нічого,— каже Колдуел.— Це дурничка.

Від сьогоднішніх відкриттів всі нерви у Пітера на поверхні, і він страшенно дратується.

— І чого б нам дві години тому не виїхати? — питає він.— Ми ж не виповзем на Пілюлю. Що ти там робив стільки часу, раз уже квитки розібрали?

— Балакав із Зіммерманом,— повільно говорив Колдуел, підбираючи слова, щоб вони не прозвучали як докір.— Він сказав, що мав розмову з тобою.

Від почуття вини Пітерів голос стає пронизливим.

— Куди було дітися, як він хапнув мене в коридорі?

— Ти сказав йому про квитки.

— Нічого я йому не казав, тільки обмовився.

— Боже мій, дитино, та чи я тобі рота зав'язую? Просто краще б ти йому цього не казав.

— А що в тім поганого? Це ж правда. Чи ти не хочеш, щоб я говорив правду? Хочеш, щоб я усе життя брехав?

— Чи ти — тепер це не має значення,— але чи ти не сказав йому часом, що я бачив, як місіс Герцог виходила з його кабінету?

— Ясно, що ні. Я й забув про це. Всі про це забули, крім тебе. Ти, видно, думаєш, що весь світ змовився проти тебе одного.

— Моя біда в тім, що я так і не розкусив Зіммермана.

— Та що там розкушувати? Звичайнісінький старий розпусник, хирний на голову, котрий не знає, що з ним робиться! І всі це бачать — всі, тільки не ти. Тату, ну чого ти такий...— Він хотів був сказати "дурний", але згадка про четверту заповідь зв'язала йому язика:
— ...забобонний? Ти скрізь добачаєш те, чого нема. Чому? Чому ти ніяк не вгамуєшся? Це ж така мукаї

Хлопець у люті вдаряє ногою по щитку, аж дзвякає кришка ручного багажника. Батькова голова схилилась задумливою тінню, втиснута у шпичасту шапчину, котра в очах Пітера уособлює всю батькову догідливість, несосвітенність, усю його впертість і недбальство.

Той зітхає і мовить:

— Не знаю, Пітере. По-моєму, це трохи спадкове, а трохи через обставини.

Голос його безмірно втомлений — здається, що це пояснення відібрало в нього останні сили.

Я ж його добиваю,— вражено думає Пітер.

Сніг падає дедалі густіший. Метнувшись назустріч світлу фар, спалахує розсипом іскор, злітає догори і зникає, а під фарами спалахує новий сніп іскор. Навала ця ні на мить не спадає на силі. В цю пору на дорозі автомобілів обмаль. Вогники вікон за богадільнею щораз рідші, ледь видніються крізь хуртовину. Нагрівається пічка, і тепло її тільки підкреслює їхню відірваність від світу. Дуга, описана "двірниками" на склі, за кожним помахом вужчає, і ось уже вони вдивляються в заметіль крізь дві поцятковані шпари. Вуркотіння мотора все глибше і глибше затягує їх у пастку.

На спуску біля єврейського кладовища, де похований Ейб Кон, знаменитий олтонський гангстер часів сухого закону, машину заносить.

Колеса ковзають, Колдуел щомога приборкує кермо. Проте спуск вони долають успішно — внизу Б'юкенен-роуд переходить у сто двадцять друге шосе. Праворуч від них височить Пілюля, розчиняючись у повітрі. Буксирний ваговоз, наче дім-утікач, проноситься мимо них в Олтон, налякано й хутко погримуючи ланцюгами. Коли його задні вогні, востаннє мигнувши, щезають, вони залишаються на шосе самі.

На підступі до вершини горба підйом крутішає. Колдуел вмикає першу швидкість і їде доти, доки колеса не починають пробуксовувати, тоді вмикає другу. Машина з натугою повзе ще кілька десятків ярдів, і коли колеса знов починають прокручуватися, він у відчаї переходить на третю. Мотор глухне. Колдуел шарпає ручне гальмо, щоб втриматися на схилі. Вони проїхали більше половини підйому. Хуртовина, зітхаючи, тоне у тиші. Мотор заводиться знову, та задні шини ковзають по снігу; важкий старий "б'юїк" норовить покотитися назад, до низької канатної загорожі на узбіччі. Врешті-решт Колдуелові не залишається нічого іншого, як, відкривши дверцята і висунувшись з машини, пустити її згори, покладаючись лише на слабке рожеве світло задніх вогнів.

Отак задкуючи, він хоче проминути поворот на Олінджер і виїхати на рівний відрізок шляху між Пілюлею та ще одним маленьким підйомом у напрямку Олтона.

Однак, хоч цього разу, набравши інерції, вони спускалися швидше, машина, забуксувавши, спиняється. Вони ледь-ледь не доїхали до того місця, куди їх занесло вперше; у світлі фар темніють дві колії старих їхніх слідів.

Раптом голови їхні викидають вперед різкі довгі тіні. Ззаду вихоплюється якась машина, прямуючи вгору. Світло фар яскравішає, палахкоче, аж мовби кричить, огинаючи їх з усіх боків; це зелений "додж", випуску 47-го року. Калатаючи ланцюгами, він, не спиняючись, минає "б'юїк", долає най-крутішу частину схилу і, набравши швидкості, зникає за перевалом. Застигле світло їхніх власних фар виловлює відбитки чужих ланцюгів. Сніг, падаючи, рівномірно іскриться.

— Нам теж треба надягти ланцюги, як отой,— каже Пітер.— Якщо зумієм проскочити ярдів з двадцять, то виїдемо. Файєр-Хілл не така крута.

— Ти бачив — тому поганцеві навіть до голови не прийшло нам підсобити?

— З якої це речі? Він і сам ледве впорався.

— Я б на його місці підсобив.

— Це ти такий, тату, а більше таких нема. В цілому світі більше нема таких, як ти!

Він кричить, бо батько затис руки на кермі і впав на них головою. Йому страшно бачити батькову постать отакою зніченою. Він хоче вивести його з цього стану. Але слово застрягає в горлі, незнайдене. Нарешті питає несміливо:

— Є у нас ланцюги? Батько випростовується.

— Коли ж тут ми їх не надягнемо — машина зіслизне з домкрата. Треба спуститися на рівне місце,— каже він.

І, вже вдруге, відчиняє дверцята, висовується з машини й скеровує її вниз по схилу, а задні вогні забарвлюють сніг у рожевий колір. Кілька сніжинок влітають крізь відчинені двері, щипають Пітерові руки й обличчя. Він застромлює руки в кишені куртки.

Внизу обоє виходять з машини. Відкривають багажник і намагаються поставити автомобіль на домкрат. Ліхтарика у них нема, тож дається це їм нелегко. Сніг на узбіччі глибокий, дюймів шість, і, прагнучи вивільнити від нього задні колеса, вони надто високо підкручують

домкрат, машина скособочується, домкрат вистрілює з-під неї і на неймовірній швидкості летить на середину дороги.

— Господи,— каже Колдуел,— так і вбитися можна. Він не робить жодного руху, щоб іти по рейку, і Пітер іде

сам. Він розглядається за якоюсь каменюкою — підперти передні колеса, але нічого такого не знаходить: все сховалося під снігом.

Батько стоїть, уп'явши погляд у верхів'я сосон, що темними ангелами мають серед хуртовини високо над ними. Пітерові здається, що думка його в цю мить ширяє ген у матово-бурому небі, описуючи широкі кола, мов сторожкий каня. Та ось вона знову вертається до земних проблем, батько з сином ставлять рейку під бампером, і цього разу вона держиться. Але тоді виявляється, що вони не вміють прикріпляти ланцюги. А вчитися зараз, серед темряви і холоду, коли очі не бачать, а пальці закоцюбли, пізно. Минає хвилина за хвилиною, а батько все вовтузиться біля шини навпочіпки в снігу. І за весь цей час — жодної машини на трасі. Рух на сто двадцять другому шосе припинився. Здається, ще мить — і ланцюг застібнуто, але він тут-таки зі-слизає просто батькові в руки. Зі схлипом а чи з прокляттям — за вітром не чути — Колдуел зводиться на ноги й обома руками шпурляє тим оберемком сплетених залізних кілець у сніг. Лишається ямка, як після підстріленої птахи.

— Треба спочатку з внутрішнього боку застібнути,— каже Пітер.

Він відкопує ланцюг, стає навколішки і повзе під машину, уявляючи собі, як батько розповідає матері: "Я вже геть було розум стратив, а тут малий спокійнісінько так бере ланцюга, залазить під машину і застібає його легесенько, як шпильку. Ніяк не доберу, звідки в нього такі здібності до техніки?" Колесо виковзує з-під пальців. Кілька разів накидає він на шину громіздкий залізний кожух,та щоразу, ліниво повернувшись, вона струшує з себе оту кольчугу, наче дівчина сукню.

Батько притримує колесо, і Пітер пробує ще раз. Під автомобілем тхне гумою, обсмаленою іржею, бензином і мастилом, і в кожному з цих запахів Пітерові вчувається загроза. Він згадує, як машина зіскочила з домкрата, і уявляє, як тріщить під мостом і ресорами його череп. Єдина втіха — що тут тихо і сніг не падає.

Десь мусить бути невеличка защіпка, завдяки якій триматиметься ланцюг. Пітер знаходить защіпку і навпомацки відгадує, як її закріпити. Це йому майже вдається. Ще трішечки, і її заклинить. Він тисне з такою силою, що все його випростане тіло тремтить, нирки починають нити, метал вгризається в пальці. Пітер молиться подумки і робить жаске відкриття: навіть у тому випадку, коли ця мікроскопічна поступка і не буде відступом від природного закону, матерія все одно не поступиться нізащо. Защіпка так і не заскочила. У відчаї він кричить не своїм голосом:

— Не йде!! Батько відгукується:

— Ну й дідько з ним. Вилазь!

Пітер робить, як велено, встає, струшує сніг з куртки. Обоє дивляться один на одного зневірені.

— Не виходить у мене,— каже Пітер, мовби хтось цьому перечив.

Батько відказує:

— Тобі йшло куди краще, як мені. Сідай в машину, поїхали ночувати в Олтон. Від напасті не пропасти.

Вони кладуть ланцюги в багажник і беруться опускати домкрат. Але виявляється, що й цей шлях до відступу закрито. Важілець, яким переключають домкрат, безнадійно повис. З кожним поворотом ручки машина піднімається на зарубку вище. Метушливий сніг сипле їм в

обличчя, від завивання вітру гуде у вухах; тягар на душі стає нестерпним. Здається, сама хуртовина всією своєю шелесткою, неспокійною вагою повисла зараз на цій мізерній поламаній деталі.

— Я йому зараз покажу,— проголошує Колдуел.— Відійди, малий.

Він залазить в машину, заводить двигун і рушає вперед. На якусь мить рейка домкрата вигинається дугою, і Пітер чекає, що от-от вона вирветься й полетить в хуртовину, як стріла. Натомість бампер сам не витримує тиску, і в наступну мить автомобіль падає на ресори, хруснувши, як зламана бурулька. Залом на бампері, схожий контуром на верхню губу, назавжди залишиться згадкою про цей вечір. Пітер підбирає рештки домкрата, кидає їх у багажник і вмощується на переднім сидінні поруч з батьком.

Користаючись тим, що задні колеса пробуксовують, Колдуел розвертає "б'юїк" до Олтона. Однак за годину, яку вони провели на цій дорозі, снігу нападало ще на один дюйм, а втрамбувати його було зовсім-таки нікому. Невеличкий підйом, що виводить дорогу з улоговини біля підніжжя Пілюлі,— підйом настільки незначний, що погожого дня він проскакує під колесами непоміченим, цього разу виявляється таким крутим, що не помітити його годі. Задні шини буксують без кінця. Вузькі щілини-віконця перед ними поволі пухна-тіють і закриваються зовсім: небесний засік, звідки сніг досі тільки сіявся, тепер наче прорвало. Тричі їхній "б'юїк" пнеться на пологий схил, щоб під кінець зав'язнути. За третім разом Колдуел вгризається ногою в акселератор, і колеса, верескнувши, відкидають машину в неторканий сніг за узбіччям. Тут якраз невелика яма. Колдуел пробує першу швидкість і намагається вибратись, та сніг міцно тримає їх У своїх примарних лабетах. З Колдуелових уст вихоплюється сріблиста бульбашка. В нестямі він вмикає задню передачу і заштовхує машину вглиб, так що тепер вони зав'язли остаточно. І виключає двигун.

У цю скрутну хвилину до них приходить тиша і спокій. По даху машини пробігає легке шарудіння, мовби дах замітало піском. Під капотом мирно поцокує перегрітий мотор.

— Доведеться йти пішки,— каже Колдуел.— Вернемося в Олінджер і заночуємо в Гаммелів. Це менше трьох миль — дійдеш?

— Мушу дійти,— відказує Пітер.

— Боже, в тебе ж ні калош, ні...

— В тебе теж.

— Мені що — я вже своє відспівав.— Помовчавши, він пояснює: — Не можна ж тут лишатися.

— Знаю, туди його к бісу,— каже Пітер.— Знаю і без твоїх балачок. Вже досить тих балачок. Ходім.

— Був би твій батько хоч наполовину мужчиною, ми б вибралися на цей горб.

— І застрягли б деінде. Ти в тім не винен. Ніхто в тім не винен. Господь бог винен. Прошу тебе — перестань балакати.

Пітер висідає з машини і якийсь час іде попереду. Вони піднімаються схилом повз єврейське кладовище, ступаючи вздовж колії, вибитої їхніми ж колесами. Пітер виявляє, що ставити одну ногу точно поперед другої, як начебто ходили колись індіанці,— зовсім не легка справа. А ще вітер не дає випростатись. Правда, тут, під заслоном із сосон, він не дуже сильний, проте настирливий — наскрізь продуває волосся й обмацує череп. Територія цвинтаря відділена від дороги низьким муром із сірого каменю; кожен виступ обріс сніжно-білою бородою. Десь там глибоко в густій імлі лежить Ейб Кон у своїй затишній гробниці з

колонами. Від цієї думки Пітерові стає спокійніше на душі. Він вловлює аналогію: його власне "я" так само надійно сховане під віковічним склепінням черепа.

На рівнині за цвинтарем сосон нема, і вітер дме так напористо, мовби намірився продірявити його наскрізь. Він стає геть прозорим: один скелет думок. Він з цікавістю стежить за власними ногами, що покірно і важко, як худоба в шорах, бредуть по заметах; невідповідність між довжиною його кроків і гігантською відстанню до Олінджера настільки велика, що Пітерові уявляється ще одна нескінченність — ціла прірва вільного часу. Він присвячує його роздумам над таким явищем, як фізичне перенавантаження. Тут усе дуже просто. По-перше, відпадають будь-які думки про минуле чи майбутнє, а там зникає і будь-який чуттєвий контакт з навколишністю. Наступний етап — відмирання кінцівок: рук, ніг, пальців. Якщо ж навантаження не меншає, а десь іще бринить спогад про краще самопочуття — перестаєш відчувати кінчик носа, підборіддя і взагалі голову,— вони не те що цілковито німіють, а просто переносяться, так би мовити, в площину існування, яка не має жодної точки дотику з тим дуже обмеженим, мінімальним клаптиком простору, напрочуд компактним і самодостатнім, що тільки один і лишився від привільного колись і честолюбного людського "я". У ту мить, коли Пітерові здається, ніби відчуття приходять до нього звідкись дуже і дуже здалеку, батько його, що крокує тепер поруч, власним тілом, як щитом, прикриваючи сина від вітру, натягує йому на промерзлу голову свою плетену з вовни шапчину.

VIII

Слухай, люба. Чи ти спиш? Та байдуже. У Західному Олтоні був Олтонський музей — в чудовому, повному квітів саду, і кожне дерево з табличкою. Пари чорних лебедів, поскубуючи пір'я, плавали по темному озерці, що утворилося від загати на мілкому ручаї, який тут звався Ленапе. В Олін-джері він мав назву Тілден-Крік, хоча це був той самий ручай. Іноді в неділю ми з мамою вибиралися до музею — єдиної доступної для нас скарбниці культури: йшлося туди розімлілою,

тінистою дорогою, що бігла в парі з ручаєм і з'єднувала обидва міста. Тоді ще ця миля дороги була своєрідним вкрапленням, решткою давнього, патріархального життя нашої округи. Ми проминали старий іподром, покинутий на поталу траві, і кілька фермерських будинків з піщаника — при кожному, як дитя при матері, стояв над ручаєм білений погріб з того ж таки піщаника. Хутенько перебігши шорстке трьохрядне шосе, ми вузькою стежиною входили в музейні володіння, і нас огортав ще більш давній світ, світ еллінської Аркадії. На вкритому ряскою болоті, що ховалося за рядами вишень, лип, диких яблунь і ріжкових дерев, навперебій кричали надірваними гортанними голосами качки та жаби. Мама моя знала на ймення кожну пташку, кожну рослину і називала мені, та я тут-таки їх забував, крокуючи посиланою гравієм стежкою, що де-не-де ширшала, перетворюючись на округлий скверик з водоймою для купелі пташок і лавками, на яких ми частенько заставали злиту в обіймах парочку, що тут же розпадалась і пильно вдивлялася в нас круглими стемнілими очима. Одного разу, коли я спитав, що вони робили, мама відповіла з якимсь дивним задоволенням: "Гніздечко вили".

А там долітала до нас прохолода з загаченого озерця й різкі, неприємні лебедині крики, і крізь проріху у кроні міфічного чорнолистого бука прозирав блідо-охристий карниз музею та залитий сонцем клаптик похилого скляного даху з фісташково-зеленими рамами. Ми перетинали автомобільну стоянку, що викликала в мені почуття заздрощів і сорому, бо на той час у нас машини ще не було; знов ішли стежкою, обминаючи групки дітей, що несли торбинки з хлібними крихтами — годувати лебедів; піднімались широкими сходами, де кілька відвідувачів в ошатній літній одежі клацали фотоапаратами й видобували з вощеного паперу свої бутерброди, і входили у високий, як у храмі, вестибюль музею. Вхід був безкоштовний. А в підвальному приміщенні влітку займався — теж безкоштовно — гурток любителів природи. Якось, за маминим бажанням, і я записався туди. На першому занятті ми спостерігали, як змія під скляним ковпаком одним духом ковтає скімлячу польову мишку. На друге заняття я не пішов. Перший поверх був заставлений призначеними для школярів експонатами:

нерухомі опудала птахів і тварин, викопні рештки ескімоських, китайських, полінезійських виробів — цілі ряди строго класифікованих, пилонепроникних стендів. Була там безноса мумія, біля якої завжди збирався невеликий натовп. У дитинстві цей поверх наганяв на мене страх. Стільки смерті; хто б міг подумати, що на світі є стільки смерті? Другий поверх був відданий мистецтву — переважно картинам місцевих художників, що, попри всю їхню незграбність, химерність і технічні помилки, променіли непорочністю й надією — надією вловити і втримати щось невловиме, котра зринає щоразу, тільки-но пензель торкається полотна. Були там бронзові статуетки аборигенів і різних божеств, а посеред великої овальної кімнати тут-таки, біля сходів, у круглому озерці з чорними берегами стояла зеленошкіра діва натуральних розмірів. Діва була фонтаном. Вона підносила до вуст бронзову мушлю і, напруживши вродливе обличчя, наготувалася пити, але фонтан був задуманий так, що вода, виливаючись з мушлі, ніколи не сягала її губ. Вічно в чеканні — з ледь випуклими грудьми, з кучерявою зливою позеленілого мідного волосся, легенько Опершись ногою на кінчики пальців, вона тримала мушлю за якийсь дюйм від обличчя і, опустивши повіки, розтуливши губи, немовби спала. В дитинстві мене дуже непокоїв цей образ невтоленої спраги, і я завжди спинявся там, звідки було добре видно отой нездоланний дюйм, який не давав її губам торкнутися води. Вода спадала мінливою цівкою перлисто-зеленого відтінку, що вилася спіраллю при виході зі стулок мушлі і ширшала, вливаючись в озерце з безперервним тихим плюскотом,— звідти іноді, за збігом випадковостей, бризки долітали аж до країв озерця і, ледь чутно поколюючи, наче сніжинки, холодили мою руку, що лежала на чорному мармурі. Терпеливість її чекання, його спокійна непоступливість були для мене мукою, і я переконував себе, що з настанням ночі, коли мумію, полінезійські маски й скло-оких орлів унизу міцно повивала темрява, її тендітна бронзова рука робить отой необхідний, ледь помітний рух, і вона п'є. І в овальній кімнаті — що бачилась мені залитою місячним світлом, яке сочиться згори крізь скляну покрівлю — плюскіт води на мить завмирає. З оцим ось відчуттям — з відчуттям, що ніч повиває темрявою світлу стрічку води і спиняє її біг — я й закінчую свою розповідь.

Невгомонний вуличний шум заспокійливо струшує вікнами нашої мансарди — припалі порохом шибки так давно вже ніхто не витирав, що здається — цей ніжний графітно-сірий відтінок, як на вікнах собору, був у них споконвіку. Неонове світло кав'ярні двома поверхами нижче раз по раз забарвлює їх рожево. Мої великі полотна — такі на диво дорогі за кількістю вкладених коштів і такі на диво безвартісні як твори мистецтва — раз по раз випинають на світлі свої гострі прямокутні плечі. Ти дихаєш в унісон з розмірeними рожевими спалахами. Твої стримані губи відпружились уві сні, і на верхній губі видно маленьку подушечку, наче підпухле сад-но — ознака твоєї раси. Сон твій повен невинності, як ніч — роси. Чуєш,— я люблю тебе, люблю твій строгий, припухлий рот, ті кутики губ, що так гнітять мені душу, коли ти не спиш і сердита на мене; люблю твою темну шкіру, що завжди прощає моїй її білість; люблю всі ті століття принижень, що бузковою патиною вкрили твої долоні. Люблю лінію шиї, що схожа на стебло тюльпана. Коли ти стоїш біля вогню, ти, сама того не знаючи, дрібно потрушуєш плечима, як стріпується курка на водопої. Коли ти, роздягнена, простуєш до ліжка, пальці в тебе на ногах загинаються, мовби тебе прив'язано за щиколотки до когось, хто йде слідом. Коли ми кохаємось, ти іноді вишіптуєш моє ім'я, і я почуваюся певним своїх сил, як ніколи. Я радий, що стрів тебе — радий і гордий, так, радий; єдине, чого мені бракує — та й то лиш ледь-ледь, вечорами,— це того раптового, сріблистого сміху, що, мов зірниця, спалахує в атмосфері, де душі намагаються прилучитися до неможливого. Мій батько, при всій його скорботності, жив в атмосфері такого сміху. Він би видався тобі дивним. Він і мені видавався дивним. Його голова була недосяжна для мене; єдине, що я знав добре — це його ноги.

Послухай. Послухай мене, о пані. Я люблю тебе, я хочу бути твоїм чорношкірим рабом, хочу мати погордливе і мов наваксоване обличчя з тугими, як барабан, вилицями та ще великі, темні окуляри, за якими не видно, хто ти; хочу сидіти у цих окулярах о третій ночі в лавандовій від диму пивничці і нічого не бачити й не чути, окрім тихесенького співу в грудях. Але так у мене не вийде. Не вдасться мені ця роль. Є оболонка, з якої мені не вирватись. Я — син свого батька. Надвечір, коли

переповнений світлом день чекає, що темрява от-от проткне його стрілами тіней, випливаючи з хмарочосів на перехрестя вулиць, я згадую свого батька і навіть уявляю собі — очі, збілілі від сумнівів, неозначені, збляклі вуса — батькового батька, якого я ніколи не бачив. Священик, учитель, художник: класичний зразок виродження.

Прости мене, бо я тебе люблю, ми з тобою пара. Наче тібетський лама, я покидаю свою плоть і злітаю над ліжком, щоби побачити, як ти і я, інь і ян, складаємо єдине "я". Але в таку надвечірню пору — тоді саме ми з батьком звичайно їхали машиною додому — я дивлюся на гніздечко, яке ми з тобою звили, на мостини підлоги, відполіровані нашими босими ногами, на стелю в підтьоках, що подібна до карти — дуже старої і дуже приблизної карти якогось першопрохідця, на воістину безрозмірні полотна, які я сумлінно розмальовую нерівними довгастими смугами, з усіх сил намагаючись виразити те, що, як сам починаю підозрювати, вираження не має, і мені стає страшно. Я оглядаюсь на життя, яке ми прожили удвох — на дні наші, що ніяк не збігались зі сходом і заходом сонця, на бароккові арабески нашої дедалі менш бурхливої пристрасті, на Все це живописне безладдя речей, мов постягуваних з уже немодних натюрмортів Брака, на нашу доволі журливу — суміш Фрейда і східних філософій — містику кохання, і питаю сам себе: Невже ради всього цього мій батько віддав життя?

Лежачи поруч тебе у підрожевленій темряві, я прокидаюся вранці, давним-давно тому, в кімнаті для гостей Віри Гаммел. В кімнаті погідно, мов після бурі. Сни мої були викривленим зображенням — мов залом палиці, встромленої у воду — всіх недавніх реальних подій: ось ми ледь тіпнемось останню милю крізь розгуляну хуртовину; ось батько грюкає в двері неосвітленого будинку — грюкає розпачливо, постогнуючи й розтираючи руки, однак його настирливість вже не здається мені, геть задубілому, несосвітенністю чи шаленством, як раніш, а необхідністю, крайньою необхідністю; ось Віра Гаммел, що, позіхаючи, кліпає очима серед білого сяйва своєї кухні — волосся її розсипалося по плечах синього махрового халата, руки вона гріє в рукавах і, позіхаючи, ще щільніше тулить їх до грудей; ось чути важку кульгаву ходу її чоловіка,

який спускається сходами, щоб вислухати цілу зливу вибачливих і вдячних батькових слів. Нас поклали в кімнаті для гостей, на ліжку з розхитаними бильцями, що лишилося їм по матері містера Гаммела, а сестрі мого дідуся, Ханні. Ліжко пахло пір'ям та крохмалем, але скидалося не так на ліжко, як на гамак, тож ми з батьком мусили триматись кожен свого краю, щоб не скотитися всередину. Кілька хвилин я лежав напружений — здавалось, у мені й досі вирує хурделиця. Потім почулися перші, сапливі ноти батькового похропування. Потім надворі зітхнув на повні груди вітер, і, немовби цей раптовий шум-гам, що зчинився десь далеко від мене, поставив усе на свої місця, я заспокоївся.

Кімната сяяла. Небо за білими рамами й фіранками з перетканого вузликами серпанку, що трималися на білих металевих квітах-застібках, було чисто-голубе. Такого ранку ще не було,— подумав я радісно, почуваючи себе, мов на носі корабля, що розтинає небоподібний океан часу. Я розглянувся за батьком: батько щез. Я лежав сам, скотившись на середину ліжка. Пошукав очима годинника — нема. Глянув ліворуч, щоб визначити час по тому, як сонце лягло на дорогу, на поле й поштову скриньку, та погляд наштовхнувся на цегляну стіну кав'ярні. По цей бік біля вікна, щирячи пообдирані боки, стояв старомодний комод з різьбленими скляними ручками, фігурною верхньою шухлядою й масивними гнутими ніжками, схожими на безпалі лапи карикатурного ведмедя. У сяйві, що лилося з вікна, зблискували сріблом стебла й листки на шпалерах. Прислухаючись, я заплющив очі — чути було тільки, як десь далеко гуде пилосос — і, мабуть, знову поринув у сон.

Коли я прокинувся вдруге, то від усіх цих незвичних вражень — від самого будинку, від дня, такого ясного й тверезого після нічного шаленства, від тиші довкола (чому мене не збудили? а школа? хіба сьогодні не середа?) — я вже не зміг заснути, встав і сяк-так одягся. Черевики й шкарпетки, що сохли на батареї, досі були вологі. Здавалося, самі ці чужі стіни й коридори, де щокрок треба було збиратися з думками і з духом, висмоктують з мене сили. Я розшукав ванну кімнату, плюснув холодної води на лице і протер мокрим пальцем

зуби. Так, як був, босоніж, спустився Гаммело-вими сходами по недавно чищеній ясній доріжці, що кріпилася до сходин мідними поперечками. Це був один із тих незмінно статечних, добропорядних домів, в якому мені хотілося жити. В одній і тій же червоній сорочці, в білизні триденної свіжості я почував себе брудним і нічого не вартим.

З вітальні вийшла місіс Гаммел в яскравій хустинці й фартушку, розписаному зірчастими анемонами. В руці вона тримала тонко плетений кошик для паперів і, посміхнувшись широко, аж блиснули ясна, привітала мене словами:

— Доброго ранку, Пітере Колдуел!

Від того, що вона назвала мене по імені й прізвищу, я чомусь відчув себе бажаним гостем. Ідучи за нею до кухні, я зі здивуванням побачив, що ми з нею одного зросту, а, може, я й трішки вищий. Вона була висока, як більшість жінок в окрузі, а для мене і взагалі богорівна,— такою вона видалась мені з першого погляду, коли я тільки-но з'явився в середній школі — опецькуватий семикласник, що, стоячи біля дошки, грудьми сягав не вище коробочки для крейди. Тепер, по моєму, вона дивилась на мене, як на рівню. Я сидів за невеличким, порцеляновим зверху, кухонним столом, а вона обслуговувала мене, наче дружина: поставила переді мною кухоль апельсинового соку, що, просвічуючись на сонці, відкидав на стіл оранжеву скибку тіні — зриме передчуття смаку.

Це справді була насолода сидіти отак, посьорбуючи сік, і стежити за нею. її голубі капчики розмірено ковзали від буфету до холодильника, від холодильника до раковини — так, мовби ці відстані були заздалегідь підігнані під довжину її кроку; вся її простора, повністю споряджена кухня була цілковитою протилежністю тому тісному, абияк прилаштованому закутку, де готувала їжу моя мати. Чому це так, думав я, що одні можуть дати собі раду принаймні з побутовими житейськими проблемами, а іншим — наприклад, моїм батькам, здається, довіку судилося їздити в несправних автомобілях і жити в холодних домах без

туалетдв? Раніше, в Оліндже рі,ми навіть холодильника не мали, лише оту жалюгідну стару холодильну шафку горіхового дерева, а бабуся моя навіть за стіл з нами не сідала, тільки їла стоячи, пальцями, просто з плити, сахаючись і морщачись від пари. Кожна дрібниця нашого побуту несла на собі відбиток поспіху і не-завбачливості. А все тому, як я раптом збагнув, що головна особа в нашій сім'ї — мій батько — ніяк не міг позбутися думки, що скоро, мабуть, доведеться перебиратися на нове місце. Цей страх — чи то надія — завжди висів над нашим домом.

— А де мій батько? — спитав я.

— Важко сказати, Пітере,— відповіла вона.— Тобі що — пшеничну кашу чи рисову, чи, може, яйце?

— Рисову кашу.

Овальний годинник кольору слонової кості на стіні під лакованими шафками показував 11.10. Я поцікавився:

— А як зі школою?

— Ти бачиш, що робиться?

— Та ніби сніг перестав.

— Шістнадцять дюймів, по радіо казали. Всі школи в окрузі закриті. Навіть парафіяльні в Олтоні.

— Цікаво, чи ввечері будуть заняття з плавання.

— Звичайно, ні. Ти, певно, вмираєш, так додому хочеться.

— Аякже. Цілу вічність, здається, вдома не був.

— Твій батько вранці так смішно про ваші пригоди розказував. Дати тобі банан до каші?

— Oro! Звичайно, дати, якщо є.

Цим оліндженські доми таки точно відрізнялися від нашого: у них банани не переводились. А в Файєртауні — у тих рідкісних випадках, коли батько взагалі здогадувався їх купити — банани з зелених відразу робилися гнилими. Той, що ліг переді мною на стіл обіч кухля, був досконалий. Золотиста шкірка вся в рівномірних цятках, як на чотирьохколірних журнальних рекламах. Я краяв його ложкою, і всередині кожного кружальця, що падало в кашу, виднілась така ж ідеальна зірочка насінин.

— Каву п'єш?^

— Кожного ранку збираюся і ніяк не зберуся випити — все часу бракує. Вам через мене стільки мороки...

— Цить. Другий батько.

Оце "цить", породжене атмосферою близькості, яку тут до мене створив хтось інший, викликало в душі дивне відчуття минулого часу, коли, кілька таємничих годин тому, поки я міцно спав у ліжку бабусі Ханни, батько мій розказував про свої пригоди і вони слухали радіо. Цікаво, чи містер Гаммел теж при тому був; цікаво, що тут сталося такого, від чого цілий будинок сповнився отим мирним, лагідним сяйвом.

Я наважився запитати:

— А де містер Гаммел?

— Поїхав зі снігоочищувачем. Бідний Ел, вже з п'ятої на ногах. У нього з мерією контракт такий — після снігопаду помагати вулиці розчищати.

— А-а... Цікаво, як там наша бідолашна машина. Ми її вчора ввечері кинули під Пілюлею.

— Батько казав. Як Ел вернеться, то завезе вас туди на буксирі.

— Така ця каша рисова смачна!

Вона відірвалась від раковини, здивовано глянувши на мене, і посміхнулась:

— Звичайнісінька, з пакета.

Серед кухонної обстановки в її мові з'явилися ніби німецькі інтонації. Досі місіс Гаммел завжди пов'язувалась в моїй уяві з усім особливим, витонченим — з Нью-Йорком, наприклад,— настільки вона вирізнялась серед решти вчителів, а інколи ще й фарбувала вії. Але тут, у себе вдома, вона була цілком звичайною жінкою, як усі місцеві.

— Як вам вчорашня гра сподобалась? — спитав я.

Я почувався не дуже зручно, бо вважав себе зобов'язаним підтримувати розмову. Поки батька не було, я мав чудову нагоду втілити в життя мої власні уявлення про культурну поведінку, чому він, як звичай, вадив. Я раз по раз обсмикував манжети сорочки, ховаючи свої плями. Вона принесла мені дві лискучі грінки на чорній тарілочці і трохи жовтого, як бурштин, джему з яблук-кисличок.

— Та я майже не дивилася.— І, пригадавши щось, зайшлася сміхом. — Той Марч такий кумедний! То він як дитина з тобою, то як старий — ніколи не знати, з ким діло маєш.

— У нього є медалі, правда?

— По-моєму. Він всю Італію пройшов.

— Цікаво. Щоб після всього цього — і знов стати священиком.

Брови у неї випиналися рівними дугами. Може, вона їх вищипує? Та, придивившись, я вирішив, що, мабуть, ні. Вони в неї тонкі з природи.

— По-моєму, це добре. А що — ні?

— Чому ж, звичайно, добре. Я мав на увазі — після всіх отих жахів, які йому довелося пройти.

— Ну, про війни, кажуть, навіть в Біблії говориться. Не знаючи, якої реакції вона чекає, я, однак, засміявся.

Це начебто сподобалось. Вона спитала грайливо:

— А ти дивився гру як слід? Сидячи, наскільки я бачила, біля тої малої Фоглмен?

Я здвигнув плечима.

— Мусив же я біля когось сидіти.

— Ти, Пітере, вважай. У неї чіпкий погляд.

— Ха. Було б за кого чіплятися.

Вона піднесла догори пальця — звичайний для наших країв жартівливий жест. — Ну-ну, не с-кажи!..

У цьому її "не с-кажи" було щось настільки схоже на дідусеве, що я розцвів, як від щастя. Я почав намазувати грінку джемом, а вона повернулась до своїх справ.

Наступні дві години мого життя були ні з чим досі не порівнянні. Я провів їх в одному домі з жінкою, вищою за мене — вищою в часі, і то настільки, що я не зміг би визначити цього в роках — щонайменше, удвічі. З жінкою, овіяною славою; серед шкільних "низів" постійно ходили, немов брудні монети, легенди про її любовні справи. Зі зрілою жінкою, певною свого матеріального статусу й авторитету; її присутність відчувалася в кожному куточку її оселі. З одним її дотиком до регулятора опалення відразу озвався котел десь унизу піді мною. Від звуку її кроків у мене над головою стрепенувся й гортанно загудів пилосос. Ось чути, як вона тихенько засміялась сама до себе, ось скрипнули меблі, які вона пересовує: всі щ" відголоски спурхували нагорі, наче невидима пташка, що вряди-годи спурхує у верховітті. Вірою Гаммел дихав кожний куточок її будинку, кожна тінь, кожен вигин полірованого дерева; мерехтливе світіння дзеркал, вітерець, що погойдував фіранками, порошинки на м'яких бильцях крісла, в яке я угруз — все це була вона.

Я сидів як укопаний в темній вітальні, перечитуючи один за одним всі примірники "Рідерз дайджест" на полірованій поличці. Читав аж до нудоти. З особливим інтересом накинувся на дві статті, що в змісті стояли поруч: "Чудодійні ліки проти раку?" і "Десять доказів існування бога". Прочитав і почувся розчарованим — більш, ніж розчарованим — прибитим, бо болючий спалах надії розбудив уже, було, приспані страхи. Демони жаху каменем втислися в душу. Мені стало ясно — попри всю оту вправну балаканину й енциклопедичну строгість подвійних шпальт, — що ні доказів, ні чудодійних ліків не існує. Охоплений страхом перед словами, я відчув панічний потяг до реальних речей і вхопив з мережаної серветки на столику поруч мене мальовану порцелянову статуетку всміхненого ельфа з куцими крапчастими крильцями. Тут на сходах задріботіли сині капчики, і місіс Гаммел приготувала для нас другий сніданок. В яскравому світлі кухні я почувався ніяково,

потерпаючи за плями на обличчі. Можливо, культурніше було б сказати, що я, мовляв, піду, хоч насправді піти звідси було понад мої сили, я не міг навіть здобутися на те, щоб виглянути у вікно; а якщо б і пішов, то куди і для чого? Таємнича батькова відсутність здавалася нескінченною. Я геть розгубився. Жінка щось говорила до мене; банальні слова, але й вони не давали страхам улягтися. На блискучій поверхні столу між нами виринуло моє обличчя; цим я її розсмішив. Вона вже давно скинула хустку й підібрала волосся у кінський хвіст. Коли я допомагав їй прибирати зі столу і відносити посуд до раковини, ми — раз або й два — торкнулися одне одного. Отак, почасти гноблений страхом, почасти піднесений і променіючий любов'ю, і провів я ці дві години.

Батько вернувся після першої. Ми з місіс Гаммел усе ще сиділи в кухні, говорили про веранду, яку вона хотіла добудувати за будинком: влітку там можна буде сидіти, виглядаючи собі на подвір'я, подалі від вуличного шуму. Це буде неначе альтанка — і мені хотілося вірити, що й я сидітиму там разом з нею.

Батько, в своїй круглій, як снаряд, шапчині й обважнілому від снігу пальтечку, скидався на чоловіка, яким щойно вистрелили з гармати.

— Ну і ну,— озвався ,він,— бабуся Зима надолужує втрачене.

— Де це ти пропадав? — спитав я. Голос у мене ганебно зривався на сльози.;

Він глянув на мене, мовби щойно згадав про моє існування.

— Скрізь і всюди,— відповів він.— У школі був. Я б тебе підняв, Пітере, але подумав, що тобі треба виспатись. Ти вже геть був з лиця змарнів. Я тебе не будив своїм хропінням?

— Ні.

Сніг, що обліпив його пальто, холоші і черевики, свідчив про якісь цікаві, ризиковані пригоди, і я відчув заздрість. Увага місіс Гаммел повністю перекинулася на нього; вона весь час сміялася, навіть коли він ні слова не говорив. Гулясте лице його почервоніло. Він по-хлопчачому стягнув з голови шапку і потупав ногами, стріпуючи сніг на ясний килимок під дверима. Мені кортіло його помучити; я гостро запитав:

— І що тобі було робити в тій школі? Ще й так довго?

— Господи, та мені в ній так добре, коли дітей нема.— Він говорив не до мене, тільки до місіс Гаммел.— З тим хлівом, Віро, так і треба зробити: повиганяти дітей на вулицю, і ми, вчителі, жили б там собі самі. Це єдине місце, де мені не здається, що хтось постійно сидить у мене на шиї.

Вона засміялась:

— Тоді там ліжка доведеться поставити.

— Та мені й армійської койки вистачить,— відповів він.— Два фути на шість. Коли я сплю не сам, з мене завжди ковдру стягують. Тебе це не стосується, Пітере. Сьогодні, певне, я сам її з тебе стягнув — такий був натомлений. А коли хочеш знати, що я там робив — у журналах своїх лад наводив. Оце вперше від останнього звіту все в мене в ажурі; відчуття таке, ніби ціла гора бетону з тебе звалилася. Як я завтра на роботу не вийду, новий учитель може спокійнісінько приходити і приймати справи, бідолаха. Трах, бах; проходь, друзяко, наступна зупинка — смітник.

Я силувано розсміявся.

Місіс Гаммел, прямуючи до холодильника, поцікавилась:

— Джордже, а ви снідали? Може, я дам вам бутерброд з відбивною?

— Ви страшенно добрі, Віро. Правду кажучи, вчора я б відбивної й не подужав — вчора мені зуба вирвали, корінного. Нині вже куди краще, та все одно відчуття таке, ніби там ціла Атлантида пропала. Я в Монні з'їв миску тушкованих устриць. Та коли зовсім щиро, то, якщо ви з малим пили каву, я б теж випив чашечку. Щось не пам'ятаю, п'є мій малий каву чи ні.

— Як ти можеш не пам'ятати? — обурився я.— Кожного ранку вдома беруся пити, та все, бачте, часу не вистачає.

— О господи, ледь не забув. Я пробував додзвонитися до мами, але лінія перервана. А в хаті й крихти нема, і тато Крамер, їй-богу, накинеться на собаку. Якщо, звичайно, ще зі сходів не впав. Оце було б мені щастячко: туди зараз жоден лікар не добереться.

— А ми — ми коли думаємо добратися туди?

— Хоч зараз, дитино, хоч зараз. Час нікого не жде.— Він вигукнув, звертаючись до місіс Гаммел: — Ніколи не забирайте сина у мами! — І закусив губу: це він, безперечно, подумав, що допустився, мабуть, нетактовності, оскільки Віра Гаммел — з не знаних мені причин — дітей якраз не мала.

Підкреслено мовчки, як служниця, вона поставила перед ним чашку гарячої кави. І тільки пасмо її волосся, вибившись із зачіски, промовисто поповзло по щоці. Намагаючись приховати хвилювання, батько сказав:

— Я бачив Ела на Прусській — він уже йде додому. Він там разом зі своїм грузовичком чудеса творить; у цьому місті, як доходить до діла, вміють працювати. Транспорт вже всюди на ходу, ще тільки провулки лишились. Господи, та коли б я тут керував, ми б із місяць всі на лижах ходили! — Він раз по раз у збудженні стискав кулаки, вдивляючись у цю уявну картину загального безладдя.— Кажуть, вчора пізно ввечері трамвай у Західному Олтоні з рейок з'їхав.

Місіс Гаммел заправила пасмо і спитала:

— Потерпілі були?

— Не було. Він з рейок зіскочив, але не перекинувся. А наші трамваї до Елі не ходили аж до полудня. В Олтоні половина магазинів закрита.

Я чудувався, слухаючи всі ці новини, й уявляв собі, як він їх визбирував: перебрідав замети, спиняв снігозбиральні машини, щоб розпитати водіїв, спинався на абияк насипані, брудні кучугури, схожий у своєму куценькому пальті на вуличного переростка. Він, певно, оббігав усеньке місто, поки я спав.

Я допив каву, і дивне заціпеніння, що його досі нерви тримали на відстані, заволоділо мною повністю. Я перестав слухати, що батько далі розказував місіс Гаммел про свої пригоди. Увійшов містер Гаммел, аж сірий від утоми, і стріпнув сніг з волосся. Дружина нагодувала його сніданком: поївши, він глянув на мене і підморгнув:

— Хочеться додому, га, Пітере?

Я пішов нагору, надягнув куртку, шкарпетки, вліз у сирі, поморщені черевики й вернувся назад до кухні. Батько відніс порожню чашку до раковини і насадив свою шапчину на голову.

— Ти золотий чоловік, Еле; ми з малим щиро тобі вдячні.— А місіс Гаммел сказав: — Дуже дякуємо, Віро, ви прийняли нас по-королівськи.

І тут, люба, сталося найбільше диво з усіх, що я нарозповідав: батько нахилився й поцілував її в щоку. А я, вражено втупивши очі в строкатий лінолеум на підлозі, побачив, як спинаються догори вузькі стопи у синіх капцях — це вона охоче підставляла щоку для його поцілунку.

Потім п'яти опустилися, і я побачив, що вона тримає батькові бородавчасті руки в своїх.

— Я рада, що ви прийшли до нас,— сказала вона так, мовби, крім них двох, нікого більше не існувало.— У домі якийсь час було не так порожньо.

Коли надійшла моя черга дякувати, я не зважився її поцілувати і відхилив голову, показуючи, що навіть і не збираюся. Вона посміхнулась, потиснула мою руку й накрила її долонею.

— У тебе руки завжди такі теплі, Пітере? Гіллястий кущ бузку у них під дверима перетворився на

оленячі роги. Гаммелів грузовичок чекав біля бензоколонки: це був невеликий, поплямлений іржею пікап марки "шев-роле" із сліпучо-оранжевим снігоочисником, причепленим до переднього бампера. Коли він завівся, довкола зчинився

гуркіт на добрий десяток різних ладів. Я сидів посередині між батьком і Елом Гаммелом; спереду пічки не було, і я радів, що сиджу між ними. З міста ми виїжджали по Б'юкенен-роуд. Колишній наш будинок скидався на палац бабусі Зими в короні снігу, виставивши до сонця білий широкий причілок, у який я в дитинстві залюбки гатив тенісним м'ячем. Діти вже пострушували сніг із живоплотів уздовж вулиці, тільки з каштана, був а, зірветься снігова брила і стрімким, шелестким каскадом шугоне крізь гілля. Там, де будинки порідшали, на горбкуватих полях за безперервною грядою брудних кучугур, насипаних машинами, розкинулось царство незайманого снігу. Лісисті гори вдалині так само малювалися в блакитно-коричневих барвах, але тони були мляві, мов на офортних відбитках, які робляться, щоб очистити кліше.

Я й зараз ніби чую, як мене зморює тодішня втома. Я сидів у кабіні грузовичка, поки батько з Гаммелом — у рамці вітрового скла це були

дві розмиті комічні постаті з якогось допотопного німого фільму — відкопували нашого "б'ю'іка", що його, розчищаючи шосе, позасипували снігом по вікна. Мені почало неприємно свербіти в носі, а потім і в горлі, і я відчув, що все це якимсь чином пов'язане із сирістю та холодом в ногах. На нас наповзла тінь горба, знявся легкий вітерець. Сонячні промені витяглися, позолотіли і зникли — світилися тільки вершечки дерев. Гаммел вправною рукою завів мотор, накинув на задні шини ланцюг і скріпив його якимсь схожим на кліщі інструментом. Потім ті самі постаті, тепер уже й зовсім розмиті синюватою сутінню, розіграли пантоміму з гаманцем, кінець якої був для мене незбагненний: помахали-помахали руками та й обнялися на прощання. Гаммел відчинив двері кабіни, ринуло холодне повітря, і я переніс своє тіло до нашого катафалка.

Ми їхали додому, і ті дні, що минули, відколи я бачив цю дорогу востаннє, стяглися і згладились в один акуратний шрам. Ось перевал Пілюлі, ось закрут і глиняний насип, де ми підібрали нашого пасажира, ось молочарня "Трилисник", де гній з-під корів забирають транспортерами і де всі, як один, сріблясті димарі на даху хліва валують димом в жовтавий рум'янець неба; ось прямий відтинок шляху, де ми колись розчавили налякану вивільгу; ось Галілея і, поруч з харчевнею "Сьома Миля",— крамниця Поттейджера, де ми спинились, щоб купити харчів. Скрупульозно, мов аптекар, що підбирає ліки за рецептом, батько обійшов полиці, набрав хліба, сушених персиків, сухого печива "Ріц", пшеничної крупи і виклав усе це на прилавок перед Чарлі Поттейджером, який був колись фермером, та, повернувшись зі служби на Тихому океані, ферму продав перекупникам і відкрив оцю свою крамницю. Він записував наш кредит у п'ятицентову коричневу книжечку і, хоч там набігало іноді й шістдесят доларів, ніколи не подарував нам ані цента.

— Ще кільце он тієї свинячої ковбаси, котра так до вподоби моєму тестю, і півфунта сервілату для малого, хай погризе,— попросив батько. Таку гойність він виявив уперше: звичайно купляв він більш ніж скромно,— одноденний запас харчів, мовби назавтра могло виявитись

одним ротом менше. А тут навіть на в'язку бананів розщедрився. Поки Поттей-джер огризком олівця ретельно підбивав рахунок, батько глянув на мене:

— Ти пив свою солодку воду?

Я, її завжди тут пив — останній ковток цивілізації перед тим, як зануритись у темну глушину, котра через якесь непорозуміння стала нашим домом.

— Ні,— відповів я.— Не маю охоти. Ходімо.

— Бідний мій синочок,— гучно оголосив батько жменьці нероб у червоних мисливських шапочках, що навіть за такої негоди прийшли вистоювати тут із жуйкою в зубах,— він дві доби вдома не був, йому до мамусі хочеться.

Розлючений, я вискочив надвір. Ген за дорогою, в рамці зі снігу, чорніло озеро, наче зворотний бік дзеркала. Стояла та пора сутінків, коли одні машини вмикають фари, інші — підфарники, а деякі їдуть взагалі без світла. Батько мчав так, наче шосе було зовсім порожнє. Де-не-де його як слід розчистили, і тоді наші ланцюги калатали на інший лад. На половині підйому на Файєр-Хілл (вгорі перед нами — церковця з крихітним хрестиком, виписана чорнилом на тлі темно-синього неба) один із них обірвався і всю останню милю дороги бився об праве крило. Кілька будиночків Файєртауна роз-цяткували сутінь вікнами, що жевріли тьмяно, наче жаринки. Харчевня "Десята Миля" стояла темна, вікна у ній були забиті.

Нашої дороги ніхто не розчищав. По суті, доріг було дві: одна бігла в глиб сусідових земель, а друга, відгалужуючись від неї, спускалася в діл повз нашу садибу, щоб далі, біля ставка зі стодолою, власністю Сайласа Шелкопфа, знову вивести на шосе. Виїжджали ми з дому другою, нижньою дорогою, а поверталися верхньою. Батько завернув "б'юїк" і

почав протискуватись крізь снігові замети; машина видихалася вже через якихось десять футів від шосе і стала. Мотор заглух. Він вимкнув запалювання, погасив фари.

— А як ми завтра виберемось? — спитав я.

— Не все відразу,— відповів він.— Спочатку тебе треба додому доставити. Зможеш іти пішки?

— А що ж мені ще лишається?

Занесена снігом дорога, що лежала перед нами мерехтливою сірою смугою, губилася вдалині, позначена двома нерівними рядами молодих деревець. Ніде ані вогника. Просто над нашими головами у синяві неба, що все ще гасила зорі, гігантськими грудками мармуру тихо пливли на захід бліді порозкидувані хмари — так тихо, немовби тяглись в унісон з обертанням Землі. Сніг сягав мені вище кісточок і насипався в черевики. Я спробував був ступати в батькові сліди, та крок у нього виявився надто широкий. Поволі шум, що долинав від шосе, завмер, і запанувала глуха тиша. Низько в небі перед нами блищала зоря, така яскрава, що білий цей блиск, здавалось, випромінював тепло.

— Що це за зірка?

— Венера.

— Вона завжди першою сходить?

— Ні. Часом і останньою. А часом я встаю вранці, сонце вже за лісом, а Венера все ще висить над пагорбом.

— Можна по ній орієнтуватися?

— Не знаю. Не пробував. А питання цікаве. Я зізнався:

— Ніяк не можу знайти Полярної зірки. Все мені здається, що вона більша, ніж насправді.

— Так і є. Чорт його знає, чого її такою маленькою зробили.

Сумка з продуктами, яку він ніс, спотворювала його силует, а що я вже перестав чути ноги під собою, то мені в цих обрисах ввижалися шия й голова коня, на якому я начебто Їду верхи. Я підвів очі. З кобальтового купола вгорі хтось уже змів мармурові грудки, і прозирнуло кілька тьмавих зірок. Гілля деревець обабіч розступилося, відкриваючи подовгастий приземкуватий горб нашого верхнього поля, що похмуро залиснів нам назустріч.

— Пітере?

Я аж здригнувся на звук його голосу — мені-бо здавалось, що я зовсім один.

— Що?

— Нічого. Просто хотів пересвідчитись, що ти тут.

— А де б я мав бути?

— Твоя правда.

— Може, давай я трохи понесу?

— Не треба. Вона не важка, тільки не дуже зручна.

— І нащо було купляти всі ці банани, коли ти знав, що будеш тягтися з ними півмилі?

— Слабоумство,— відповів він.— Спадкове слабоумство. Це була одна з його улюблених формул.

Леді, зачувши за горбом наші голоси, почала гавкати. Часті приглушені відголоски метеликами пурхали нам назустріч біля самої землі, ледь торкаючись пухнастої ковдри, наче боялися зринути догори, у гладку крутизну купола, що обняв штат Пенсільванію на сотню миль доокруж. З того місця, де розгалужувались нижня і верхня дороги, погожого дня бувало видно аж до самих голубих передгір'їв Аллеганів. Ми рушили вниз, під прихисток нашого горба. Першими показалися на очі дерева нашого саду, потім сарай, і, за частоколом підпорок та неплодоносного гілля — наш дім. Вікна на першому поверсі світилися, та, поки ми перейшли мовчазне подвір'я, звідкілясь у мене взялося переконання, що світло це — ілюзія, що всередині всі повмирали, тільки світла не вимкнули. Поруч почувся батьків стогін:

— О господи, тато точно гримнув с я з тих клятих сходів. Однак хтось протоптав стежку довкола будинку, а на ґанку

з усього було видно, що помпою користувалися. Леді, спущена з цепу, вимчала з темряви, тамуючи гарчання у горлі, та раптом, впізнавши нас, шугнула, як риба з води, здійнявши вихор снігу, тицяючись мордою нам в обличчя, і горло їй перехопила ледь чутна, зсудомлена, скімлива нота любові. З шумом і галасом вона вдерлась у перші з подвійних дверей до кухні, і в теплому простінку на нас війнуло гострим, добре знайомим запахом скунса.

А ось і кухня, медово-жовта, залита світлом кухня; ось обидва годинники,— червоний електричний геть, збився з правильного часу після перебою в подачі енергії, але й далі цокає собі грайливо; ось моя мама, розкинувши руки, виходить назустріч з щасливою дівочою

посмішкою, щоб відібрати пакунок у батька і привітати нас із поверненням додому.

— Герої мої,— сказала вона. Батько взявся пояснювати:

— Я дзвонив тобі вранці, Кассі, але лінію перервало. Як вам тут — скрутно було? Там, у сумці — бутерброд по-іта-лійськи.

— Нам тут було просто чудово! — сказала мама. Дідусь дрова пиляв, а я на вечерю зготувала отой суп із сушеного м'яса і яблук,— бабуся його завжди варила, коли в нас харчі кінчалися.

Від плити віяло божественним духом розпарених яблук, в каміні танцював вогонь.

— Гм? — Батько, здавалося, був вражений, що життя точилося без нього.— З татом усе гаразд? Де це він подівся?

З цими словами він увійшов у вітальню, де на своєму звичайному місці в куточку дивана сидів мій дідусь, склавши красиві руки на грудях, а на коліні в нього лежав у нетривкій рівновазі старенький томик біблії.

— Ви пиляли дрова, тату? — голосно запитав батько.— То ви — ходяче чудо! Повинні ж були ви хоч раз, нарешті, зробить саме те, що слід!

— Джордже, ти не думай, що я себелюб, але ти вип-ад-ко-во не забув купити "Сан"?

Листоноша, звичайно)сюди не добився — справжнє горе для дідуся, котрий не йнятиме віри, що випав сніг, поки не вичитає цього в газеті.

— От чорт! — заволав батько.— Забув! Сам не знаю чого — слабоумство, певно.

Мати з собакою теж опинилися у вітальні. Леді, якій не терпілося поділитись радісною новиною про наше з батьком повернення, стрибнула на диван і з розгону тицьнула носом у вухо дідусеві.

— Марш, мар-рщ! — вигукнув він, підводячись і хапаючи біблію на льоту.

— Дзвонив доктор Аплтон,— повідомила мама.

— Гм? Так лінію ж ніби перервало?

— Ввімкнули після обіду, коли подали електрику. Я подзвонила Гаммелові, і Віра сказала, що ви вже пішли. Так мило говорила зі мною, як ніколи раніше.

— Ну й що Аплтон сказав? — батько почвалав у другий кінець кімнати й почав розглядати мій глобус.

— ЩО рeНТГeН НІЧОГО НЄ ВИЯВИВ;

— Так і сказав? Ти не думаєш, що він бреше, Кассі?

— Він ніколи не бреше, ти ж знаєш. Твій знімок чистий. Він каже, це все через нерви; у тебе, на його думку, легка форма цього... як його... зараз, я записала...— мати підійшла до телефону і з аркушика, що лежав на довіднику, вичитала;_Mucinous colitis. Ми дуже мило побалакали; але,

по голосу, він наче постарів.

Я раптом відчув, що вичерпаний до краю, геть зовсім порожній, і так, як був, у куртці, сів на диван і відкинувся на подушку. Наче виконав чийсь наказ. Леді поклала голову мені на коліна і все норовила ввіпхати крижаного носа під мою руку. Шерсть на ній розпушилась від холоду. Знизу постаті моїх батьків здавалися величезними і трагічними.

Батько повернув велике напружене обличчя — здавалось, він боїться розв'язати останній вузлик надії.

— Так і сказав?

— Але він вважає все-таки, що тобі треба відпочити. Сказав, що робота в школі тобі вадить, і питався, чим би ти ще міг займатись.

— Чорт, та це все, на що я здатний, Кассі. Це мій єдиний талант. Не можу я піти зі школи.

— От прошу,— ми з ним наперед знали, що ти так скажеш.

— Ти впевнена, Кассі, що він вміє читати рентгенівські знімки? Впевнена, що той дурисвіт відповідає за свої слова?

Я заплющив очі, подумки дякуючи богу. І тут на чоло мені лягла чиясь велика, прохолодна й суха долоня. Хтось мовив маминим голосом:

— Джордже! Що ти зробив з дитиною? Він весь аж пашить.

Дідусів голос, трохи приглушений дерев'яною перегородкою, гукнув нам зі сходів;

— Приємних снів!

Під батьковими ногами задудніла кухонна підлога, і він крикнув услід дідусеві:

— Не сердьтеся на мене, тату! Я вам завтра дістану "Сан"! А до завтра нічого поганого не станеться, я вам обіцяю! Росіяни ще досі в Москві, а Трумен усе ще на троні!

Мама спитала мене:

— Коли воно в тебе почалося?

— Не знаю,— відповів я.— Цілий день ходжу якийсь млявий і ніби сам не свій.

— Дати тобі супу?

— Може, трошки, тільки небагато. Як добре, що з татом все вияснилось, правда? Що в нього не рак.

— Правда,— сказала вона.— Тепер йому доведеться щось інше придумати, щоб йому співчували.

На її лагідно-округле обличчя набігла на мить і щезла хмарка гіркоти.

Я зробив спробу повернути назад той маленький і непростий світ, який ми з мамою створили собі колись і в якому батько був улюбленим приводом для жартів, зрозумілих лиш нам обом, і притакнув:

— О, це він вміє. Може, в цьому і полягає його талант. А він, повернувшись до вітальні, оголосив:

— Господи, ну й характерець! Він таки справді сердиться, що я газети не приніс! Та це дуб, а не чоловік, Кассі; я б у його віці вже років з двадцять в домовині лежав.

І хоч як мені паморочилось у голові й хотілося спати, я уловив, що в своїх життєвих підрахунках він посунувся на кілька років уперед.

Обоє вони нагодували мене, поклали до ліжка і ще й свою ковдру дали, щоб було тепліше. У мене почали цокотіти зуби, та я й не пробував погамувати це дивне торохтіння, прислухаючись, як гуляє по тілі холодний дух і як водночас огортає мене теплий вітер маминої запобігливої і безпорадної ласки. А батько стояв поруч, без кінця розтираючи руки.

— Бідний малий, він же такий гордий,— стогнав він.

— Сонечко моє,— здається, сказала мама.

Під мелодію їхніх даленіючих голосів я заснув. Ніхто мені не снився — ні батьки, ні Пенні, ні місіс Гаммел, ні містер Зіммерман, ні Дайфендорф, ні Майнор Крец, ні містер Філіпс,— а снився мені світ, що існував до них, світ у некварпній круговерті, на краю якої раз по раз спалахувало бабусине обличчя, вражене і повне страху, як тоді, коли я забирався на дерево, а вона кричала, щоб я зліз,— воно

о, 294 єдине пливло разом зі мною у мінливому потоці не знаних мені речей, якому не було початку і кінця. Я чув звідусіль свій волаючий, обурений голос, і коли я прокинувся, з гострим бажанням піти до вітру, він і далі вчувався мені у двох голосах унизу, що змагалися між собою. Рама вікна налилася ранковим світлом лимонної барви. Пригадалося, що серед ночі я раз виплив був на поверхню своєї безпросвітної маячні, бо почув дотик руки на обличчі і батьків голос в глибині кімнати:

— Бідний малий, якби я міг вділити йому свого кінського здоров'я.

Та зараз, унизу, він говорив тим тонким, напруженим голосом, що правив у нього замість батога для мами:

— Кажу тобі,Кассі, з мене досить. Або пан, або пропав — ось мій девіз. Ці дітиська не дають мені пощади, і я їм не дам.

— Ну, знаєш, з таким ставленням до справи... Це нікуди не годиться. Не дивно, що тобі всередині все поперевертало.

— Це єдино можливе ставлення, Кассі. Все інше — самогубство. Щоб тільки я зміг протриматися ще років із десять. Дістав би пенсію за двадцять п'ять літ стажу, і баста. Якщо лиш Зіммерман разом з отою сучкою мене раніше не виставить. Отак.

— За те, що ти її під дверима побачив? Ну, Джордже, нащо аж так перебільшувати? Хочеш, щоб нас усіх тут трясло? Тобі від того легше буде?

— Я не перебільшую, Кассі. Вона знає, що я знаю, і Зіммерман знає, що я знаю і вона це знає.

— Це, мабуть, жахливо — знати стільки всього нараз. Мовчанка.

— Так,— сказав батько.— Це суцільний жах. Знов мовчанка.

— По-моєму, лікар має рацію,— сказала мама.— Тобі треба кинути школу.

Не будь простачкою, Кассі. Це звичайнісінькі аплто-нівські побрехеньки; мусить же він іцось сказати. До чого ж іще я здатний? Ніхто мене нікуди не візьме.

— Хіба ти не можеш — якщо іншої роботи не знайдеш — працювати зі мною тут, на фермі?

Голос у неї став боязкий і по-дівочому тоненький; мені аж горло стислося від жалю за неї.

— Ферма хороша,— сказала вона.— Жили б так, як мої батьки — їм тут було дуже добре, поки не виїхали. Правда, тату?

Дідусь не відповів. Мати поквапилась заповнити паузу нервовими примовками:

— Фізична праця, Джордже. Близькість до природи. Відчуєш себе повнокровною людиною.

Батьків голос, навпаки, споважнів.

— Кассі, я хочу бути з тобою щирим, бо ти моя дружина. Я ненавиджу природу. Вона нагадує мені про смерть. Природа для мене — це сміття, безладдя і сморід скунса — бр-р-р!..

— Природа,— статечно мовив дідусь, гучно прокашлявшись перед тим,— вона, як мати: і с-карає і при-голубить.

Напруження невидимою плівкою облягло будинок, і я знав — мама плаче. Ті сльози почасти були й моїми, але водночас я радів її поразці: думка, що батько перетвориться у фермера, мене лякала. Це б і мене прив'язало до землі.

Мені лишили горщок біля ліжка, і я, смиренно ставши навколішки, скористався ним. Свідками були тільки медальйончики на шпалерах. Моя червона сорочка, наче шмат оббілованої шкіри, шкарубкої від крові, лежала зіжмакана під плінтусом. Вся ота процедура вставання загострила мої самопочуття. Ноги підгинались, боліла голова, а в горло

ніби хто товченого скла насипав. Зате потекло з носа, і я зумів так-сяк прокашлятись. Вмостившись назад у ліжко, я з приємністю перебирав у думках всі добре знані деталі перебігу хвороби: кашель, щораз вільготніший, закладений ніс, щораз нижча температура — три дні у ліжку забезпечені. Саме в ці дні, коли я одужував, майбутнє ввижалось мені зовсім поряд, і я з особливим захопленням думав про живопис і плекав щонайбагатші замисли. Лежачи в ліжку, я командував цілими арміями барв, а реальний світ існував, здавалось, тільки для того, щоб живити мої фантазії.

Батько почув, що я встав, і піднявся нагору. На ньому було те саме куценьке пальто і та ж ідіотська шапочка. Він вже зібрався виходити — сьогодні я зі своєю вічною оспалістю його не затримував. Вигляд мав наче веселий.

— Як справи, малий? Стільки натерпівся через мене за тих три дні!

— Ти в тім не винен. Я радий, що все вияснилось.

— Гм? Рентген, тобто? Та мені завжди щастило. Береженого бог береже.

— Ти певен, що сьогодні будуть уроки?

— Ага. По радіо казали, що всі, як один, готові прийти. Всі оті почвари готові вчитися.

— Чуєш, тату?

— Гм?

— Якщо ти хочеш зовсім піти чи там відпустку взяти — ти на мене не зважай.

— Про це не турбуйся. Взагалі про мене не турбуйся — тобі й своїх турбот досить. Я завжди й у всьому був стопроцентним егоїстом.

Я відвернув обличчя і глянув у вікно. За якийсь час у цьому вікні з'явився мій батько — темна пряма постать на білосніжному тлі. Хоч іти було важко, постава його не мінялась; рівний, як струна, перебрів він наше подвір'я, і, минувши поштову скриньку, став підійматися на пагорб, поки не зник з очей за деревами нашого саду. Дерева з сонячного боку побіліли. Два телефонні дроти перерізали навскіс суцільну голубизну неба. Гола кам'яна стіна була намальована умброю; батькові сліди — крихітні білі мазки на білилі. Я знав, що це —куточок Пенсільванії року 1947-го; знав і не знав: просто, розморений гарячкою, бездумно купався в прямокутнику різнобарвного світла. Я горів бажанням намалювати те, що бачив, так, як є, у всій його незбагненній красі; мені спало на думку, що до природи треба приступити беззбройним, без знання перспективи, і накинути на неї велике прозоре полотно власного "я" — у надії, що, цілковито їй підкорившись, одержиш відбиток прекрасної і такої потрібної правди.

А тоді — мовби, пустивши у душу цей зародок одкровення, я чесно, на славу потрудився — прийшло відчуття втоми, я заплющив очі й задрімав, і коли мама принесла мені мою кашу з апельсиновим соком, я ледве ворушив губами.

## IX

Сам-один ішов він крізь білий безмір. Копита поцокували — одне скреготіло (кість до кості) — об твердь залитого сонцем вапнякового плато. З чого він, оцей купол над його головою — з бронзи чи заліза? Кажуть, ковадло, падаючи з Неба на Землю, летіло б дев'ять днів і дев'ять ночей; а далі, з Землі, падало б іще дев'ять днів і ночей, і лиш на десятий сягнуло б Тартару. У ті найперші дні, коли Уран щоночі злягався з Геєю, відстань, мабуть, була коротша. А тепер, можливо, й довша; можливо — від цієї думки біль його став іще пекучішим — тепер воно летітиме вічно, так ніколи й це сягнувши землі. А хіба ні? Чому ж тоді

Мати Гея, що так легко колись породила з розколин вологого лона Сторуких і владарів заліза Кіклопів, нуртуючий Океан, Кея і Крія, Гіперіона і Япета, Тейю і Рею, Феміду і Мнемозіну, злотом увінчану Фебу і прекрасну Тетію, матір Філіри; Гея, що, окроплена кров'ю свого скаліченого дружини, привела на світ мстивих Ериній і добросердих Меліад, ясеневих німф, вихователь ок Зевса; Гея, що з крові Горгони зродила Пегаса, а від Тартара зачала наймолодшого сина, страхітну потвору Тіфона, що мав замість ніг дві ненавистю сплетені змії, а руками сягав від сходу до заходу сонця, що вивертав гори, вмиваючи їх власною кров'ю, а раз навіть жили вирвав в самого владики Зевса,— чому ж Мати Гея, що з темних надр своїх так легко колись вивергала чуда, тепер німує в незбагненнім спокої? Чому вона біла? Скрізь, куди лиш сягало око кентавра, панувала ця білина — колір смерті, квінтесенція спектра. Чи не тому, подумав він, що оскоплення Неба привело до жахливого наслідку — безплідності самої Ґеї, хоч як не побивалась вона, прохаючи порятунку?

Кілька дерев і кущів при дорозі стояли безлисті. Ось грястиця, знак Керери; сумах, отруйний для шкіри; кизил — від кори його злегка проносить: шовковиця, шпильчастий дуб, черемха— основний матеріал для живоплотів. Голі паліччя. Позбавлені в цю пору року свого життєдайного покрову, вони на чистому аркуші снігу скидались на каліграфічні письмена. Він намагався вичитати хоч би слово — марно. Ніде ані натяку. В усіх дванадцяти питався, і жодне не дало відповіді. Чи ж то йому вічно судилося отак блукати під незрячим поглядом богів? C0> C0> Біль гавкав і рвав його тіло, як зграя припнутих псів. Пустіть їх, пустіть їх на волю. Боже, пусти їх на волю. Немов збунтувавшись проти молитви, крізь мозок його пронеслась, наче сморідний подих Гекати, потворна лавина недоношених калік і роз'ярених велетнів — закономірних викиднів процесу творення, шумовиння з безгубої пащі Хаосу, цього страшного у своїй всемогутності Праотця. Бр-р-р. Мудрість його широко відкритими очима дивилась на всю оту жахливу орду, і, безпорадний, він тепер молив одного — блаженства невідання. Забуття. Розсудливий в усьому, він давно вже навчився прохати в богів тільки те,

чого, на його думку, вони не могли не дати. І брама причинилась: дещо він милосердно забув.

Але згадалося зовсім недавнє і лягло неспокоєм на душу. Його дитина хвора, лежить у гарячці. І стислося серце з жалю до Окірої, його єдиної, пишноволосої кровинки. Треба б її підстригти. Бідне дитя, чого тільки їй не требаї Нужда. Власну спадщину — купу боргів і біблію — він передає далі. Нужда — ось воно, воістину останнє пориддя Геї. Оскоплене Небо, шаленіючи з болю, відкинулось від власного нащадка, лишивши його на поталу палахкочучій білій пустелі, що розкинула руки від сходу до заходу сонця.

Але й мертвої зимової пори зріють в зів'ялих гілках дрібненькі тугі бруньки. У найглибших надрах року народився месія. Листок опаде, та залишить повитий в смолу корінець, крихітне копитце, крупину транзиту в майбутнє. Завдяки цим крупинам чорне бадилля гілок налилось червонястим світінням. Байдуже, мов лакмус, око кентавра вбирало усі ці деталі, і поволі мінявся склад його думок. Просвіти в придорожньому чагарнику відкривалися перед ним, мов обшарпані двері; пригадалось, як колись, ідучи кудись разом з батьком у його справах, вони опинилися на одній з хуліганських вулиць Пассеїка; була субота, і робітники сірчаного комбінату заливалися алкоголем. Крізь подвійні двері пивнички вихлюпувався заразливий регіт, що, здавалось, ввібрав у себе всю жорстокість і блюзнірство світу, і він дивувався, як може таке щось існувати під небом господа бога, котрому служив його батько. Тоді ще він не мав звички говорити про те, що його непокоїло, та неспокій, мабуть, сам якось дався відчути, бо батько, пригадується, повернув шию в своєму вузькому закритому комірці, прислухаючись до п'яного реготу, і з усмішкою озвався до сина: — Усяка радість — данина богу.

Сказано напівжартома, та слова ці запали хлопцеві в серце. Усяка радість — данина богу. Досить було — серед бруду, у скруті, у злиднях — живій душі спізнати трохи радості, як тут-таки бог об'являв своє право на неї; у трактири, у класи, в будинки розпусти, в ослизлі,

запльовані провулки, в найтем-ніші, чумні, найглухіші кутки в Бразілії, в Африці а чи в Китаї — скрізь, де людині припала мить радості, бог украдався і брав її собі, в свою неосяжну обладу. А решта усе — все, що не належало до радості — з погордою відкидалося геть, мов сміття — прах, що його ніколи й не було. Він думав про радість, яку дружині його дає земля, татові Крамеру — газета, а синові — його майбутнє, і тішився сам, і був вдячний, що може ще хоч трохи підтримати їх у цьому. Рентген нічого не показав. І цілий безмір — білий безмір днів попереду. Цей час, неозорий, як небо, належав йому, він купався у ньому, як справжнє внуча Океану, і збагнув, що, віддавши життя своє іншим, осягне цілковиту свободу. З різних кінців голубої далини дві гори — їда і Дікта — мчали йому назустріч, мов дві плюскотливі хвилі, і в його прямій статі вони поєдналися знову — Небо і Гея. Добро живе. І тільки добро живе вічно.

Він дійшов до повороту. Ось і "б'юїк", за якусь сотню кроків від нього — немов чорна паща, що мусить його проковтнути. Колишня власність похоронного бюро. Чорна пляма між білих кучугур — це ще питання, чи вдасться його видобути звідти. Ген понад полем, ліворуч, стриміла силосна башта у шпичастому капелюшку з рифленого заліза; он застиг від холоду давно покинутий вітряк; кілька ворон кружляло над похованою під снігом стернею.

Бездушний пейзаж.

Неозора широчінь, що на мить піддалася кентавру, вирвалася з болем і відступила; він зосередив погляд на машині, і серце його защеміло. Ниючий біль розійшовся всередині, там, де зрослися людська і тваринна плоті. В місцях переходу гібриди найбільш вразливі.

Чорнота.

Справді-таки всі ті довоєнні "б'юїки" покривали шелаком. Коли Хірон підійшов, розтрощена решітка здивовано роззявила рота. Тепер він вже

знав, що це — паща тунелю, крізь який йому треба пролізти; а діти, котрих йому суджено вчити, уявлялись засліпленим очам його душі як скреготливі зубці дробильної машини, січкорізки, що мигтіла всіма барвами райдуги. Його обманули. Останніми днями він тільки те й робив, що прощався з усім і вся, наводив лад у журналах, готуючись до перелому в житті, до мандрівки. Мандрівки не буде. Атропа взяла була ножиці, подумала, посміхнулась і дозволила нитці снуватися далі.

Хірон потамував відрижку, силкуючись зібрати думки докупи. Перед ним крутою горою бовваніла втома. Від самої думки, що знов доведеться лавірувати між Зіммерман ом і місіс Герцог, взагалі між усією тією нестерпною, незліченною оліндженською бандою, робилося млосно, аж у голові паморочилось; як могло батьківське сім'я, викинене у світ

невичерпних можливостей, обмежитись цим мізерним пристанищем, цим паралізованим клаптиком невдячної, нерідної землі серед кількох непроникних облич, в одних і тих самих чотирьох стінах двісті четвертого класу?

А підійшовши зовсім близько — настільки близько, що в крилі автомобіля відбилась його потворно видовжена постать,— він зрозумів. Це колісниця, послана на нього Зім-мерманом. Уроки. Він повинен взяти себе в руки і настроїтися на уроки.

Чому ми поклоняємось Зевсові? Бо він єдиний.

Назвіть п'ять річок царства мертвих. Стікс, Ахеронт, Фле-гетон, Кокіт і Лета.

Хто був дочкою Нерея? Автоноя, Агава, Актея, Амфітріта, Галатея, Галена, Галімеда, Галія, Гіппоноя, Гіппотоя, Глав-ка, Главконома, Дінамена, Доріда, Дото, Евагора, Еварна, Евдора, Евкранта, Евлімена, Евніка, Евпомпа, Бона, Ерато, Кімо, Кімодока, Кімотоя, Лаомедія, Ліагора, Лісіанасса, Меліта, Меніппа, Немерта, Несея, Несо, Панопея,

Пасітея, Плото, Поліноя, Понтопорія, Проноя, Прото, Протомедія, Псамата, Сао, Спіо, Фемісто, Феруса, Фетіда і Фоя.

Хто такий герой? Це цар, принесений в жертву Гері.

Хірон підійшов до обриву; копито шкрябнуло об вапняк. Невеличкий білий уламок, погрюкуючи, скотився у прірву. Звів очі туди, де розкинувся купол блакиті, і відчув, що зробить воістину великий крок. Так, безсумнівно — і до того великий, що він, стільки находившись по світу за життя, все одно не готовий до нього. Крок нелегкий, і мандрівка буде нелегкою; цілу вічність він ітиме туди — рівно стільки, скільки падає ковадло. Напружені нутрощі обм'якли; рана пекла немилосердно; в голові проясніло. Сліпуча білина вапняка різала очі. На самому краю в обличчя йому дихнув вітрець. Воля його — бездоганної проби алмаз, відточений страхом і відчаєм — сказала своє останнє слово. ВСЕ.

Хірон прийняв смерть.

ЕПІЛОГ

Зевс любив свого старого друга і забрав його на небо, і лишив там, між зір, обернувши в сузір'я Стрільця. І тепер він, як знак Зодіака, то сходить, то заходить за обрій, разом з іншими вершачи долі людські, хоч у теперішні часи мало хто із смертних шанобливо здіймає очі до Неба, а ще менше прагне пізнати науку зірок.

1 Маючи невиліковну рану, він шукає сховку в печері, де хоче померти, але не може, бо він — безсмертний. Тоді він пропонує Зевсові взяти замість Прометея його, разом із судженим йому безсмертям. Так він і помер. (Переклад Йосипа Кобіва).